KLANK- EN VORMLEER VAN SEKONI

M. A. VERHANDELING

deur

C. W. PRINSLOO

2355770

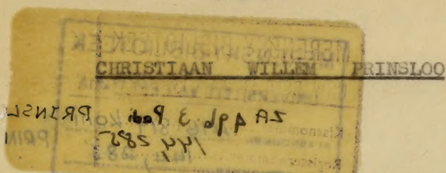
KLANK- en VORMLEER

van

SEKONI

(MET KORT HISTORIESE INLEIDING)

deur

CHRISTIAAN WILLEM PRINSLOO

VOORGELÊ AS GEDEELTELIKE NAKOMING VAN DIE VEREISTES VIR DIE GRAAD VAN

MAGISTER ARTIUM

IN DIE FAKULTEIT VAN LETTERE, UNIVERSITEIT VAN PRETORIA.

---------oOo---------

PRETORIA.
1936.

D A N K.

Graag rig ek my tot Professor J.A. Engelbrecht wat deur simpatieke onderrig by my 'n warme belangstelling vir die vak gekweek en opgebou het.

My dank aan die here M. Nieuwenhuize, W.M. Prinsloo en S.W.B. Prinsloo vir waardevolle inligting.

Ook is ek dank verskuldig aan al die geduldige proefpersone wat die werkie moontlik gemaak het.

I N H O U D S O P G A W E

-----oOo-----

-----oOo-----

I N L E I D I N G.

In hierdie verhandeling word 'n poging aangewend om die tot sover feitlik onbekende Koni onder die aandag te bring van belangstellendes in die algemeen en van die Bantoetaalstudente in die besonder.

Die enigste opmerkinge oor die taal is gemaak deur Karl Endemann in sy "Versuch einder Grammatik des Sotho", vgl. p.p. 23, 24 e.a, en dan alleen so terloops.

Oor die geskiedenis het skrywers soos Stow, Bryant, Moffat, Hunt, van Warmelo, e.a. die mees uiteenlopende opinies gelug, soos weldra sal blyk. Teneinde egter die taal in 'n sekere posisie te plaas is dit noodsaaklik dat die geskiedenis van die Koni op 'n so vas moontlike grondslag geplaas word. In hierdie verhandeling is taal egter die hoofsaak.

Koni word deur ons beskou as 'n lid van die Sotho-groep van tale, en nie as dialek van Pedi nie. Dit neem nie die moontlikheid weg dat Pedi veel invloed kon uitgeoefen het op Koni nie.

Die waarde van die studie van sulke dialekte kan nie onderskat word nie, want in die meeste gevalle bly taal, van alle kultuurelemente, die langste behoue. Vir die klassifikasie van stamme is taal een van die beste kriteria. Sprekende oor kriteria i.v.m. klassifikasie maak van Warmelo die volgende opmerking:

.../2

"...... my own experience is that the comparative study of the many small dialects spoken in odd corners of this country yields much valuable information, if one can but read aright the meaning of what one finds." 1)

By die studie van tale is 'n dialektiese oorsig van die grootste belang, dialekte bewaar soms ou vorme en toon daarnaas spronkelende nuwe ontwikkelinge :

"The study of these dialects has been almost completely ignored, and there is a wealth of untouched material awaiting investigation at the hands of the first enterprising field-worker. 2)"

---

1) "A Preliminary Survey of the Bantu Tribes of South Africa" p. 7.

2) A.N. Tucker: The Comp. Phonetics of the Suto-Chuana Group of Bantu Languages: Voorwoord.

D E E L   E E N

HISTORIESE ACTERGROND VAN KONI.

I (a) STOW, MOFFAT EN ARBOUSSET[5]

GEORGE W. STOW[1] vat die geskiedenis van die Koni as volg saam:

"The term Bakone or Bakoni, which has been applied to them (The Bakuena or Bakone Tribes), has been considered by some as a term of reproach, and of Kafir origin, being an appellation bestowed upon them by the latter people, who looked with contempt upon the less warlike character of the interior tribes than that of themselves.

M. Arbousset states that he has heard that the denomination of Bakoni was applied without distinction by the Kafirs to all the coloured people they had known, that of Basutu to the Bachuana in general, and the name Baroa to the Bushman race.

Moffat appears more correctly to confine the title to the group of the Bakuena while we shall find as we proceed that the term Basutu was applied exclusively to those clans which represent the Southern Bakuena."

Moffat[2] beskryf die woongebied van die

Koni..../

---

1) The Native Races of South Africa, p. 519. (Onderstreep deur my).

2) Missionary Labours p. 513, 518, e.a.

5) Narrative of an Exploratory Tour.

Koni as Wes- en Suid-Wes- Transvaal. Dikwels spreek hy van die verwoestende aanvalle van Moselekatse op genoemde stam[1] en van die "Final overthrow of the Bakoni tribes by Moselekatse.[2]"

Reeds vroeg in sy werk maak Moffat ook melding van aanvalle op die Koni deur Mantatee[3] en sy het veral Wes-Transvaal geplunder.

Stow dui 'n baie groot en uitgestrekte landstreek aan as die tuiste van die "BaKoni-" of "BaKwenastamme." :

"They were found scattered over a large area, extending from the Maluti in the South to lake Ngami in the North, and from the flanks of the Drakensberg towards the seaboard on the East to the confines of the Kalahari in the West, while the present Transvaal territory formed the principal focus around which they concentrated.[4]"

As bewys dat hulle die OOs-kus geken het, haal hy aan krale en kledingstukke wat gekoop is van persone met "brown complexion and long hair", wat volgens sy oortuiging Portugese was,[5] van een of ander nedersetting aan die Oos-kus.

Verder..../5

---

1) 1) Missionary Labours p. 513.

2) " " p. 526.

3) " " p. 345.

4) The Native Races of S. Africa, p. 518.

5) " " " " " " p. 547.

Verder merk Stow op dat in 1823 die Koni deur Moselekatse aangeval is "on the Eastern Border of the Bakone country"[1], terwyl Mantatee die Westelike verlaat het.

Eindelik plaas hy hulle in 1836 noord-wes of wes van die Limpopo waar "a great range of mountains called Mural by the natives divided the tracts occupied by the Bakuena and the Babariri.[2]"

Volgens hierdie drie geskiedskrywers is die Koni dus:

1) 'n Stam van suiwer Sotho afkoms.
2) 'n Stam met woongebied hoofsaaklik in Wes-Transvaal.
3) 'n Stam met die wisselnaam Kuena of Koni (Stow.)
4) 'n Ondergroep van die Kwena (Moffat)

(b) BRYANT, HUNT en VAN WARMELO.

Hierdie drie skrywers is oortuig dat die Koni verwant is aan die Zulu-Xhosa- groep van Bantoestamme. (Klankwettig word Abe-Nguni in Sotho Va-K'oni.)

"But now, in the north-western region of

the....../6.

---

1) The Native Races of S. Africa p. 549.
(Onderstreep deur my).

2) " Native Races of S. Africa p. 555.

the Transvaal, our wandering Ngúnis - we will not say horde, for numbers must have been very small in those ancient times - dispersed, continuing their roamings in separate parties, along divers paths.

One of these parties elected to remain behind, there where they were, in or about the upper Limpopo region. Their descendants, though of much diluted blood, are the local baKoni (- Z. abaNgúni) clans, the baHurutse baKwena, ba-ma - Ngwátó, baNgwáketsi and others of these present days."[1]

Die verdere geskiedenis van hierdie groep word kortliks deur Bryant as volg verhaal:

Die genoemde Koni bly woon in die bo-Limpopo streek, hier word hulle aangetref deur 'n Venda-Karanga tipe waarmee hulle vermeng, en die gevolg is 'n meng-tipe Bantoe n.l. die Sotho. Via die ou Koni het b.v. die suigklanke in Sotho gekom, so gaan hy voort.[2]

"Naturally, the distinctive "Ngúni" character of the central ba Koni has since become, <u>racially, culturally and linguistically</u>, almost entirely obliterated; yet, notwithstanding, the old distinctive name baKoni still clings to them."[3]

Vervolgens..../7.

---

1) A.T. Bryant: Olden Times in Zululand and Natal. p. 6.

2) " " do. p. 6.

3) " " do. p. 6.

Vervolgens noem hy hierdie groep: "Western-Ngunis" of "Sutu-Nguni".

Hy gaan voort in dieselfde trant op p. 308:

"Precisely which among those Tribes (Sutu) are by origin baKoni and which not, is a matter not yet thoroughly studied. We doubt whether Ellenberger, in his 'History of the Basuto', so much as mentions the term, notwithstanding its paramount importance in an inquiry as to Sutu origins. Perhaps he was misled by the popular error that baKoni was a term of reproach, and of Kafir origin, being an appellation (of contempt) bestowed upon them (the Sutu tribes) by the latter people."

Hunt beskryf die woongebied van die Koni as min of meer binne die grense van die Lydenburgse distrik, veral vanaf die Luluberge oos tot aan die Spekboom. Die verste suid noem hy die Koni van Klutwaneng (d.i. Badfontein No. 160, Lydenburg). 1)

Sprekende van die veroweringstogte van die Pedi maak Hunt die volgende bewering:

"The local (d.i. van Lydenburg) Bakoni were the next to fall and become incorporated into the Bapedi system, though like all South African tribes in similar cases, whether conquered or amalgamated, they continued to retain their clan name and identity. This <u>scattered tribe</u> seems to be distributed <u>from Central Africa where they were known as Angoni</u>, down to Basutoland and Zululand

---

1) Dr. R. Hunt: "An account of the Bapedi" Bantu Studies (Dec. 1931). p.p. 276, 278, 279.

(onderstreep deur my)

Bangoni) [1].

Laasgenoemde deel van voorgaande kwotasie is van alle historiese grond ontbloot, tensy Hunt daardeur bedoel dat die Koni deel is van die Nguni-stamme wat later versprei het tot in Sentraal-Afrika; want dis bekend dat die Angoni uitgewekene regimente van Zululand is, wat in Nyasaland verbaster het.

Van Warmelo was skynbaar sterk onder invloed van Bryant toe hy die volgende geskryf het:

"The fact that all these tribes now belong to the Sotho division and speak variants of the same language, does not mean that they are actually derived from one stock and have come into the country by the same route, as a matter of fact, tradition and tribal names, as well as ethnological facts, all point to the contrary conclusion. Thus the name of the baPo in Rustenburg district is, by all known phonological laws, the Sotho equivalent of abaMbo, just as baKoni is that of abeNguni or Nguni. Tradition supports the view that these people actually were at one time, as these names would indicate, members of the Nguni division. [2] "

Hierdie skrywer merk ook op dat die Koni onderherig gemaak is aan die Pedi:

The...../2.

---

1) D.R. Hunt: An Account of the Bapedi.' Bantu Studies (Dec. 1931), p. 281.

2) A Preliminary Survey of the Bantu Tribes of S. Africa p. 96.

"The Maruteng (Koninklike huis van BaPedi) who are said to have been baKxatla in origin, imposed their rule upon a variety of tribes of different origin, such as baTau and baKoni who had come from the East, other baKoni from Matlala's in Pietersburg, baKwena from the West, baRoka from the East and others."[2)]

Laasgenoemde skrywer, soos sy kaarte ook aandui, maak gewag van Koni "wat kom van die ooste" en Koni van Pietersburg en verder wes, altyd bekend as baKoni ba xa Matlala". Dis 'n belangrike feit, soos later sal blyk.

Die laaste groep skrywers plaas die BaKoni dus :

1) By die Nguni-groep.

2) As onderafdeling van die Sotho, maar met Nguni grondslag.

3) Met woongebied N.W. Transvaal (Bryant, van Warmelo).

4) Met woongebied distrik Lydenburg (Hunt en van Warmelo.)

Oor die taal maak beide groepe geen opmerking nie, behalwe Bryant wat die moontlikhede van verwatering aandui:

......../9.

---

2) A Preliminary Survey of the Bantu Tribes of S. Africa p. 108.
(Onderstreep deur my.)

II. IN HOEVERRE WORD I (a) en (b) GESTAAF DEUR MY ONDERSOEK?

Die Oostelike BaKoni[1] is almal in 'n meerdere of mindere mate daarvan oortuig dat hulle verwant is aan die Nguni. Sommige beweer dat hulle uit die Noord-Weste van Transvaal saam met 'n groep Zulu getrek het tot op die Transvaalse Hoëveld. Hier het die Koni weggedraai en in "BoKoni" gaan woon, d.i. min of meer op die reeks berge tussen Machadodorp, Lydenburg en Sabie.

Die ou noord-westelike tuiste word soms aangedui as volg: "Phateng Bodikëla Tšatši" d.i. "Phateng (by die stok) in die weste."

Sommige bejaarde ou Koni manne het selfs gesê: "Re fo ba MaPono. Xa o bone xa re le kwatse ya BaPêdi ntweng?" (Ons is maar Nguni (Zulu of Swazie). Sien jy nie dat ons die skildvel van die Pedi is in oorlog?") Dus word hulle dapperheid in oorlog aan hulle Nguni afkoms toegeskrywe.

Verwantskap met die Pedi word beslis

ontken..../10.

---

1) Van Warmelo spreek in "A Preliminary Survey of The Bantu Tribes of S. Africa" p. 96 van : "BaKoni who had come from the East"........... "other BaKoni from Matlala's in Pietersburg."

Aangesien die Koni so wyd verspreid is oor Transvaal het skrywer hom hoofsaaklik bepaal tot die eersgenoemde groep; wat die taalstudie betref alleen uitsluitelik tot die eerste groep.

ontken soos blyk uit die volgende :

"Bakoni ba tšwa MoKoni xa re etla mono faseng le. Kamoka le MaPono le MaPai re fo boa felo xo tee, xa e se BaPedi ba boaxo Mokxatla (Bodikêla Tšatši). BaRôka ba boa fase xa xabo bona." d.i. ((Die Koni kom van boKoni (die land van die Koni) toe ons hierheen gekom het. Ons almal, ook die Zulu (Swazie) en die Mbayi ons kom somar van een plek af, uitgesonderd die BaPedi wat kom van MoKxatla d.i. die land van die BaKxatla (in die weste). Die BaRôka kom van onder van hulle tuiste af (d.i. Noord.))

Nkxobacobe Tšhôma Serôko, 'n ou man van plus minus 104 jaar (hy behoort tot die Madisa stam-skoolgroep) beweer dat die Koni lank gelede die huidige gebied bewoon het. Hulle het egter gevlug vir kannibale (makxêma) na BoKxatla. Later het hulle weer teruggekom. Verder is hy oortuig daarvan dat die BaThšweneng ('n baie groot Koni familie) van direkte Zulu afkoms is.

Almal erken dat hulle vandag tot die Sotho-groep behoort, maar tog verwys hulle altyd na hulle Nguni afkoms. Geen wonder dat die Pedi dikwels veragtelik van hulle praat as "Mokonanyana tewe!" of "mokonanyana ye!" (Jou MoKoni! Jou ou MoKonitjie!) Dis miskien die oorsprong van die soveel vermelde "term of reproach."

Eienaardig...../11.

Eienaardig dat die Pedi gewoonlik Koni jongkêrels spot daarmee dat hulle krapeters is (Tloxa! moja dikxala tewê! Loop! jou krapeter!

Al die proefpersone was dit egter eens dat die Koni plus minus 150 jaar gelede nog gewoon het te BoKoni. "Die eintlike opregte BaKoni" volgens 'n Kaptein het 'n groot stat gehad te Moxômatsi d.i. waar die plaas Dalmanutha No. 104, distrik Belfast, nou is. Hier het hulle baie oorlog gevoer teen die Swazie (MaPono a xa Nkwane). 'n Bekende kaptein onder die Koni van destyds was Tapiše Semoxwane. ('n Opperhoof het hulle nooit geken nie. Elke groot-familie het 'n kaptein gehad b.v. kxosi ya xa Phetla, Kxoši ya xa Tšhôma ens. d.w.s. die Kaptein van die Phetla's; die Kaptein van die Tšhôma's ens. So 'n kaptein het 'n belangrike plek onder die Koni as geheel ingeneem wanneer hy hom in strooptogte en tydens oorloë as 'n dapper en onverskrokke leier onderskei het, soos b.v. die latere Marangrang.)

Hulle moes so baie aanslae van die "Mapono" verduur dat hulle skuif na Mohloxo- Pela, onmiddellik oos van die huidige Machadodorp. Hier het hulle statte gebou bo teen die steil berge met ringmure daaromheen. Voorlopig het hulle "muurlandbou" teen die berghellings be-oefen, want as hulle onder in die vlaktes gepik het, dan het die Swazies somar dadelik hulle graan verniel. Aanvalle is nou met minder moeite afgeweer, want sodra hulle wagte aanvallers opmerk, dan sit hulle reg met rye groot

klippe...../12.

klippe om die af te rol op die vyande.

Indien bogenoemde persone korrek verhaal het, is die kringe wat mens oral teen die hange van berge opmerk rondom Machadodorp seker die oorblyfsels van vroeëre groot Koni statte.

Terwyl hulle nog hier gewoon het, het kleiner kapteins oral rond nuwe statte begin bou. Die bekendste daarvan was Khutwaneng, Metsi a Mhata (d.i. by die waterval op die plaas Badfontein No. 160, dist. Lydenburg.)

Vanuit hierdie gebied is hulle verdryf deur Mosilaxatsi (Umziligazi). 'n Wrede aanval op genoemde twee vestings het die lewes van duisende Koni gekos. Eindelik moes hulle vlug. Hulle vee en baie vrouens en kinders is deur die aanvallers buitgemaak.

Die verjaagde Koni het in verskillende rigtings gevlug. Een seksie is na die buurte van Roos-Senekal waar o.a. die afdeling van Selome en Mohlomeledi ingelyf is by die Ndebele. Seraxadila, die Tšhoma kaptein, het alleen, om vredes ontwil, 'n meid van die"MaTêbêle" getrou. Hierdie vermenging het sover gegaan dat die Ndebele selfs die Koni stamskool oorgeneem het, daarby is hulle taal deurspek van Koni woorde, soos straks getoon sal word.

'n Ander afdeling het langs die Spekboom afgevlug en naby Morone (Burgersfort) gaan woon. Hulle nakomelings is die groep van die huidige Kgwêti (Mataffeng) en die mense van Riba, wat respektiewelik langs die oostelike en westelike oewers van

die......./13.

die Steelpoort woon, naby die sameloop van Spekboom en Steelpoort. Laasgenoemde groep is egter baie vermeng met BaTswako en BaRôka.

Die grootste gedeelte het egter hulle toevlug geneem tot die haas ontoeganklike Luluberge asook na die meer suidelike berge langs die Dwarsrivier (Thaba tša Maphiri).

Vanaf die Lulu is party verder die huidige Geluks Lokasie in, ander is na Phokwane. 'n Kleiner bende het dwarsdeur Geluk getrek.

Toe die Zulu gevaar bietjie vergete was, het veral die Koni van Maphiri stadigaan weer teruggetrek na hulle ou woongebied. O.a. vind ons hulle op plekke soos Xa Sedikane (de Kafferskraal No. 63 dist. Lydenburg), Šaxa (Rietfontein 129) en Khutwaneng ens.

Dit bring ons tot plus minus die jaar 1830. Op hierdie stadium het die opkomende Pedistam stadigaan die naburige stammetjies begin inlyf. Die BaRoka ba xa Mongatana is eerste aangepak, daarna stap vir stap die Koni groepies. (Vgl. Hunt p. 276, 278, 279, 281.) Sodra so 'n groepie oorwin is, is 'n vrou uit die koninklike huis van die Pedi aan die kaptein gegee en dan was hy en sy volgelinge onderhorig aan die huis van Maruteng (ditloxolo tsa BaPedi).

Die laaste noemenswaardige kaptein onder die Koni was Marangrang, 'n onverskrokke vegter en 'n waardige leier. Hy was die skrik van die stamme in sy buurt. Gou het hy 'n bende helde uit die Koni

om......../14.

om hom versamel en selfs beeste van die Pedi buitgemaak. Dit word verhaal dat hy vir etlike jare te Khutwaneng gewoon het. Hier het hy baie opponente tot die dood veroordeel en hulle die kranse afgestoot. Dikwels het hy besoekers hulle hande laat hou en dan warm vet met 'n houtlepel daarin geskep. Die gevolglike bokspringe het hom baie vermaak verskaf.

Maar ook hy moes die hoof buig vir die huis van Maruteng. Dit word vertel dat 'n dogter van Sekwati asook getoorde koninklike krale (thaxa d.w.s. vink, seker omdat dit geel is. Vroeër het hierdie string krale moontlik uit goue blokkies bestaan) as present aan Marangrang gestuur is. Toe hy die geskenk aanneem het Sekwati gesê: "Nou is die voël se vere uitgetrek".

Genoemde jong meid het Marangrang be-invloed om oor die Steelpoort te gaan. Hier het 'n wagtende leër van Sekwati hom in 'n hinderlaag gelok en al sy manne doodgesteek, uitgesonderd hy en een van sy tona's (raadslede) wat dapper bly veg het. Eindelik het hy uitgeput op sy skildvel gaan sit en gesê: "Gaan roep julle vaders dat hulle my doodmaak". Vresende dat hy sou ontvlug is hy daar en dan doodgesteek.

Kxobisa, 'n ander raadsheer van genoemde Marangrang het hierna nog selfstandig probeer optree, maar die Pedi het hulle houvas behou.

Hiervandaan is die Koni regeer uit die huis van Maruteng en almal beskou vandag Sekhukhuni II as hulle opperhoof. O.A. is Mixa Dinkwanyana,

'n....../15.

'n MoPedi uit die koninklike huis, die hoof oor 'n groot aantal Koni, namens Sekhukhuni. Mixa het sy hoofkwartier op Boomplaas onmiddellik wes van Lydenburg.

III. HUIDIGE TOESTANDE:

Soos reeds gesê, beskou die Koni Sekhukhuni as hulle opperhoof. Hulle het self nog groot familie hoofde. O.A. is Mareteletši hoof van die Phetlas; Mmaxo-Sêbo van die Mašas ens. te xa Sedikane (De Kafferskraal) en te xa Maša (Kalkfontein No. 22) beide in dist. Lydenburg.

Die Koni is vandag hoofsaaklik arbeider-plakkers in die Lydenburgse distrik. Etlike duisende woon op Maatskappyplase o.a. genoemde Kalkfontein. 'n Groot aantal woon oral rond in die Geluks-Lokasie, veral in die suidelike deel.

Die suiwerste Koni tref mens seker aan tussen De Kafferskraal en Kalkfontein, want hierheen het die oudste families, wat hardnekkig geweier het om onder die Pedi te staan, getrek nadat die blankes hulle verskyning gemaak het en gevolglik die Koni uitgedruk het vanuit die meer oostelike woongebiede. Opmerklik dat die Koni lief is om op berge te woon.

'n Koni man van middelbare leeftyd het hulle posisie in kort as volg verhaal : "Rena re ditloxolo tša Bapedi. Retšere kxarebe tša bona. Xomme ntweng re kwatse ya bona.

Mmixa yêna ke seatla sa kxoši. Ka moka re kwa molao wa Sekhukhuni. Xa re xola re fo

....../16.

hwetša yêna e le kxoši ye kxolo ya lefase kamoka"

(Ons is die onderdane (neefs of familie deur huwelik) van die Pedi. Ons het hulle jong meide getrou. Maar in die oorlog is ons hulle skildvel.

Mmixa is die hand van die opperhoof. Ons almal gehoorsaam die wette van Sekhukhuni. Toe ons groot word het ons dit so gevind dat hy die groot opperhoof is van die hele wêreld.)

<u>VERSPREIDING EN GETALSTERKTE :</u>

Die "BaKoni ba xa Matlala" word aangetref in die volgende distrikte en streke in Transvaal:[1] Blauwberg, Hamanskraal, Pietersburg en Potgietersrust. Die aantal manlike belastingbetalers in bog. vier woongebiede van die Koni is 1840, 61, 4300 en 404 respektiewelik: dus 'n totaal van 6605. Dit bereken volgens die gebruiklike verhouding 1 : 4½ gee ons 'n totale bevolking van 29722 siele.

Hierdie groep is histories verwant aan die Oostelike Koni, soos dikwels geblyk het.

I.v.m. die Oostelike Koni het ons alleen betroubare gegewens ingewin oor die Koni van Phokwani,

......./17.

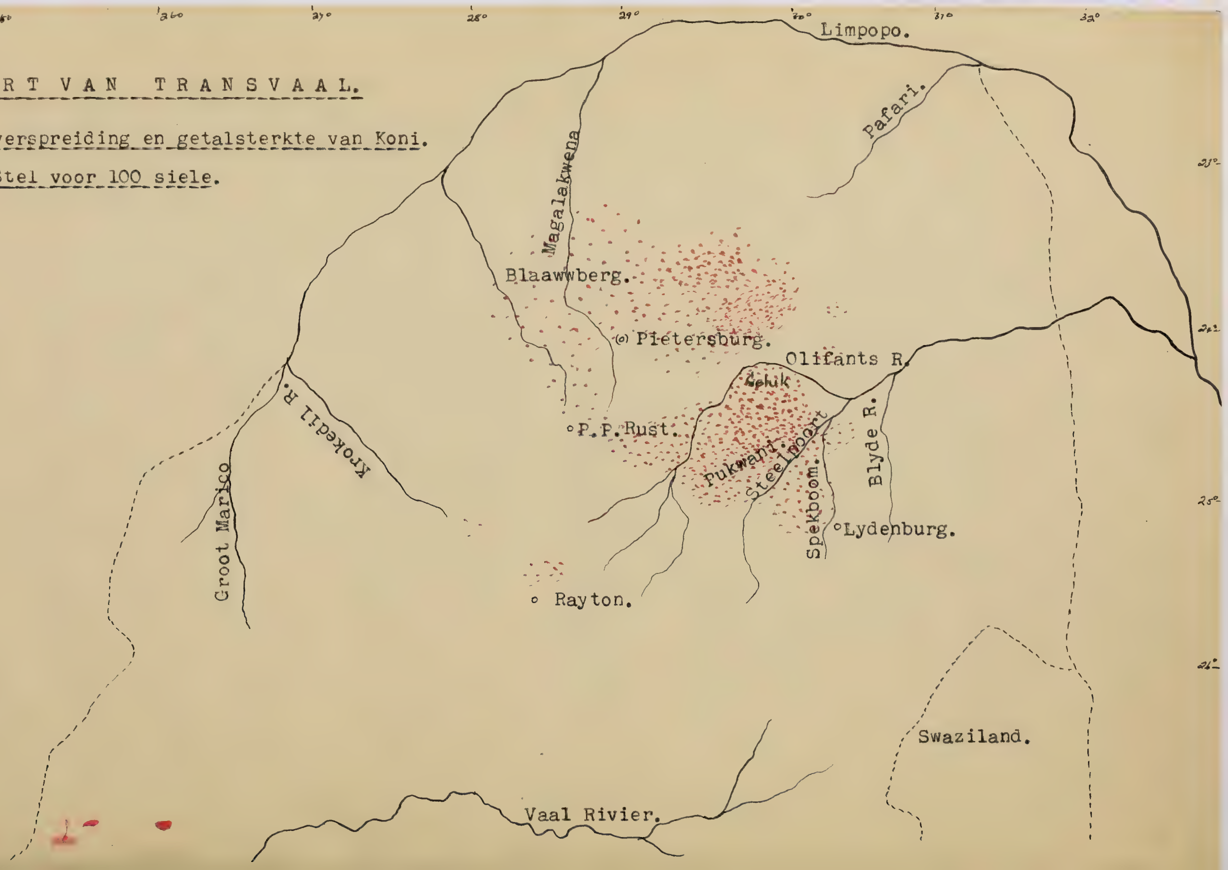
---

1) Hierdie gegewens is ontleen aan "A Preliminary Survey of the Bantu Tribes of S. Africa" deur N.J. v. Warmelo p.p. 44, 45, 50, 53.

KAART VAN TRANSVAAL.

Toon verspreiding en getalsterkte van Koni.

Stel voor 100 siele.

Schoonoord en Geluks-Lokasie. Die aantal manlike belastingbetalers word bereken op min of meer 2189 en 4510 resp. 'n Totaal dus van 6699. Die sieletal bedra dus die aansienlike getal van 30145.

Op maatskappyplase en boereplase in die Lydenburgse distrik word byna deurgaans Koni aangetref as arbeiders of plakkers. Nadat die gebied taamlik goed deurkruis is, is die volgende skatting van die sieletal gemaak : manlike belastingbetalers 1600. Sieletal 7200.

Die Oostelike Koni vorm dus 'n totaal van 37345 siele.

Van Warmelo het nog te Rayton 200 Koni belastingbetalers gevind, dus 900 siele.

In groot totaal tel die Koni dus 67967 siele. (Vgl. Verspreidingskaart).

DIE BURE VAN DIE KONI.

Ndebele (MaTêbêle):

Die Ndebele woon al langs die suidelike grens van die Koni, dikwels vind ons hulle ook binne die Koni gebied.

Die Koni en Ndebele het dikwels ondertrou, soos reeds gemeld. Laasgenoemde toon 'n neiging om vinnig Koni gewoontes oor te neem o.a. die stamskool. Die moontlikheid bestaan ook egter dat die Ndebele dit meegebring het uit Zululand. Maar dis veral in die taal dat ons baie Koni leenwoorde opmerk. Woorde soos "naxa" (aarde, land, streek),

lesôxana (jongkêrel). "Xola" (Groot word) "kxona" (regkry) ens. word baie dikwels deur die Ndebele gebruik. b.v. "lo mdazana a ndi mkxoni". (Daardie meidjie raak my baas). "Ik'osi i phet'e (phethe) inaxa yok'e" (Die baas het die hele wêreld (besit)) ens.

MaPulana:

Hierdie onbekende Sothostam kom min in aanraking met die Koni, hier en daar is daar tog 'n klein verkeer. Hoofsaaklik word hulle aangetref langs die oostelike en noord-oostelike grense van die Konigebied.

Nhlanganu en Gwamba : (Mahlakane le Makwapa)

Hierdie twee Thongastammetjies wat van mekaar geskei het tydens die "Groot Hongersnood" (Indhlala ye mhlophi) word aangetref al langs die Spekboom en verder vanaf die sameloop van Spekboom en Steelpoort, veral langs die oostelike oewer. Met hierdie groep en die MaPulana ondertrou die Koni nie maklik nie.

Va-Tswako:

Hierdie Sothostam woon veral langs die oostelike oewer van die Steelpoort, vanaf Burgersfort laer af. Hulle is bepaald nie 'n sterk groep nie en is taamlik versprei, want in Geluks-Lokasie tref mens oral groepies aan.

Nogtans is hulle dialek baie interessant, b.v.

Mengwako ya rena re e axa thabeng. Le mabele ka mengwaxa e mengwe re a xaša hleng le xae.

(Ons huise bou ons op die berge. Ook ons graan saai ons sommige jare na aan die huis (dus ook op die berg)). Vgl. veral die prefikse me- voor aan "ngwako" en "ngwaxa" wat reeds stamme is waaraan prefiks "me-" geassimileer is.

DIE PEDI EN VARWA:

Beide is Sothostamme. Die Koni vermeng baie met genoemde twee stamme, veral langs die westelike oewer van die Steelpoort en in Schoonoord. Die VaRwa gebruik veral nie die "x" so dikwels nie; "h" word meer opgemerk.

SWAZIE: (MaPono a xa Nkwana):

Soos aangedui op die kaart word die grootste groepie Swazie aangetref aan die voet van die Lulu net aan die westelike oewer van die Steelpoort. Somduba, 'n Swazie Nduna, het tydens die afsterwe van 'n Swazie kaptein gevlug vanuit Swazieland, aangesien hy vir die kaptein as "kombers" moes dien (saam moes sterf). Hy neem sy toevlug tot die huis van Maruteng, waar hy met ope arms ontvang word. Sy opvolger word ook genoem Umsutu. Shopiaan die seun van Umsutu trek vanuit BoPedi na die huidige gebied en dien as voorpos van die Pedi. Sy seun Ngungunyane is nou Kaptein.

Behalwe hierdie groepie woon daar oral tussen die Koni groepies Swazie.

Ondertrouing vind nie dikwels plaas nie. Opmerklik egter dat veral in die afgelope paar jaar Swazie seuns aangetref word in stamskole van die Koni.

....../20.

Twee het na die stamskool met Koni meidjies getrou.

Wedersydse taalbeïnvloeding word al sporadies opmerkbaar.

V A R Ô K A :

Die VaRôka van Mongatane is reeds 'n eeu gelede deur die Pedi ingelyf. Hulle spreek 'n Sotho-dialek, wat baie verskil van Pedi. Hulle afkoms is my egter onbekend. Hulle kom in aanraking met die Koni hoofsaaklik langs die westelike oewer van die Steelpoort, laer af.

M A M B A Y I (MaPai) :

Hier en daar, vanaf die Steelpoort in die weste tot Lydenburg in die ooste, word MaPai tussen die Koni aangetref. Hulle is egter so min, dat hulle moeilik enige invloed op Koni kan uitoefen, daarenteë skyn dit asof die teenoorgestelde proses plaasvind. SePai bestaan uit 'n rare mengelmoes van Ngumi en Sotho elemente.

Die Koni is dus omsingel deur 'n hele aantal sta stamme. Wedersydse invloede van erkenbare aard, is egter nie in die taal opgemerk tot so 'n mate dat mens dit as belangrik sou bestempel nie.

DIE MOKONI is heelwat ligter van velkleur as die Pedi. Die meeste Koni is "geel". Die baie swartes word gewoonlik bestempel as kinders van die MaTêbêle.

Onderskeidende gelaatstrekke is egter moeilik te bepaal by Suid-Afrikaanse stamme tewens by alle Bantoestamme.

D E E L   II.

LYS VAN AFKORTINGE:

K. - KONI.

B. - OER-BANTOE.

P. - PEDI.

p. - PARAGRAAF.

P. - BLADSY.

"GRUNDZÜGE vir "GRUNDZÜGE EINER VERGLEICHENDE GRAMMATIK DER BANTU SPRACHEN." deur CARL MEINHOF.

"PHON". en "PHONOLOGY" vir "AN INTRODUCTION TO THE PHONOLOGY OF THE BANTU LANGUAGES". C. MEINHOF (VERTAAL DEUR N.J. VAN WARMELO.)

---------oOo---------

PARAGRAAF EEN.

Ons neem aan dat die Oer-Bantoe vokaal "a" in meeste gevalle, so nie in alle gevalle, onveranderd gebly het. Daarom moet vorme wat "a" behou het eerste rang geniet by die studie van die Bantoe klankleer.

As "a" modifikasies ondergaan het, 'n seldsame verskynsel, moet vorme met "o" of "u" gevind word.

N. B.! Die volgende studie is gebaseer op die standaard raamwerk van Meinhof soos uiteengesit in sy "Lautlehre", teneinde 'n vergelykende en oorsigtelike studie moontlik te maak.

Nommers van klasse e.a. geskied streng volgens die Meinhofse sisteem.

OORSPRONKLIKE KONSONANTE.

2) OORSPRONKLIKE EKSPLOSIWE :

K A

B. ka - kl. 13 kom nie voor nie.

- xama "melk" B. - kama.

- xana "ontken" B. - kana.

....../2.

- anexa "ophang" B. - xan-eka.
- t'-oxa "gaan weg" t'a "kom + B.- uka. (verb. suff.)

- kxama "verwurg" B. - kama.
- kxola "versadig word" B. - kola.
- kxosola "hoes" B. - kokola.

NOTA:

Kxala "kraap" B. ṅkala. Hierdie "kx" is die gevolg van nasaalinvloed, vgl. paragraaf 13. Kxalẹ "lank gelede" B. - ikala (kale) Kx as gevolg van vokaal-invloed, vgl. p. 22 - Invloede van hierdie aard ten opsigte van bog. vorme, kan nie aangedui word nie, vgl. p. 18 onder k.

T A

- raro "drie" B. - tatu.
- rafa "'heuning' uithaal" B. - tapa.
- lẹ - raxa "modder" B. - li-taka
- thama 1) "wang" B. - tama.
- thala 2) "streeptrek" B. - tali.
- Vgl. ook B. - tala. 3)

Gegewens is te ontoereikend om te beweer dat B. ta > K. ra en (tha), maar skynbaar is dit soms wel die geval.

---

1) Hierdie nomen vorm sy meervoud volgens Kl. 10, dus mag Kl. 9 ni- die aspirasie veroorsaak.

2) Skynbaar tha - as gevolg van vokaal-invloed.

3) Volgens Bourquin P. 142 - 143. In K. geen wisselvorm -rala, alleen —thala.

P A

-fa	"gee"	B. - pa.
-fa	"hier"	B. pa-pref. Kl. 16.
-fa	"verbale suffiks"	B. - pa. verb. Suff. No. 4
-fala	"skraap"	B. - pala.
"rafa		B. - tapa.

B. k, t, p > dus K. x, x (kx); r soms (th); f.

N O T A :

X en x :- x bly onveranderd in

die.../4.

die geaksentueerde lettergreep; maar verander na x onder invloed van 'n voorgaande vokaal, indien vokaal + x nie onderhewig is aan eersgenoemde voorwaarde nie.

3) OORSPRONKLIKE FRIKATIEWE :

x A. /ɣ/

- ala	"oopmaak"	B. - xala
- aya	"doel"	B. - xaya.
- šiya	"agter laat staan"	B. - tixa.
- ṅwaya	"krap"	B. mua - xa.

In albei laasgenoemde voorbeelde is die x behoue gebly as y.

L A.

-lala [1]	"lê, slaap, rus"	B. - lala.
-lasa	"weggooi"	B. - laka.
-yonala	"sigbaar word"	B. yona - ala.
-lasela	"ingooi vir"	B. laka - ela.

V A....../5.

---

1) Kom alleen nog voor idiomatiese uitdrukkinge b.v. Naxa e sa letše :

"Die wêreld hy slaap nog m.a.w. moenie slapende honde wakker maak nie."

/βa/
Y A

ya - Pref. Kl. 2.		B. ya -
-ya	"om te wees."	B. - ya
-yaya	"seer, bitter"	B. - yaya

B. x, l, v > dus K. - , ((y)); l; y.

4) N A S A L E :

N A

-nona	"vet word"	B. - nona.
-ana	"resiprokale verb. suffiks No. 10.	B. - ana.
	bv. rat'ana "mekaar bemin"	-rat'a.
na	"saam met"	B. na.

Kom egter nog net in verbinding met pronomina voor b.v. naxo "saam met jou"

......../6.

M A

Pref. Kl. 6 ma - B. ma-

-ama "verbale suff." No. 11" B. - ama.

b.v. -asama "gaap" B. yak - ama

B. m en n bly dus onveranderd.

DIE VOKALE :

6) DIE OORSPRONKLIKE VOKALE :

A

Meeste werkwoord-stamme asook verbale suffikse in K. eindig met "-a" as slotvokaal, b.v. :

-xama "om te melk"	B. - kama.
-aya "deel"	B. - yaya
-lomana "mekaar byt"	B. - luma - ana
raro "drie"	B. tatu
Nom. Pref. Kl. 2 ya-	B. ya-

I 1)

Nom. Pref. Kl. 4 ne-	B. mi-
" " " 5. le-	B. li-
" " " 7. se-	B. ki-

-lẹma "pik" B. -lima.

-vẹ "sleg" B. -vi

U[2])

Nom. Pref. Kl. 1 mọ- B. mu-

" " " 14 vọ- B. vu-

" " " 15 xọ B. ku-

rarọ "drie" B. -tatu

-lọma "byt" B. -luma.

-xọla "groei, groot word" B. -kula.

---

1) vgl. P.6. ntz'ị "baie" B. - xingi.

vọ-xalẹ "skerpheid, woede" B. -kali

-xarẹ "midde" B. -kati

-fẹ "welke" B. -pi?

Eersgenoemde vorm het -i as slotvokaal omdat die nasaal en opeenhoping van konsonante 'n spanning in die spraakorgane veroorsaak.

As slotvokaal skyn B. -i egter konsekwent op te tree as K. -ẹ. Ons kon egter nie vorme vind met

'n...../8.

'n ander stamvokaal as "a" nie, behalwe mọsẹxarẹ "middag, helder van die dag" < B. ki "helder dag" + kati "middel", wat ook nie afwyk van die vorige nie.

2) vgl. P. 7. Alleen een stam is my bekend waar B.-u skynbaar as slotvokaal > K. ụ (u?), d.i. mọ-xọḷụ "groot-maag" < B.-kulu. Maar B.-kulu < B.-kula d.w.s. adj. stam afgelei van ww. stam. Mọ-xọḷụ is dus 'n deverbatief < B. mu + kula + û vgl. "Phonology" Hfst. II p. 19 bl. 43. P. 60 p 6 Nota va.

B. u tree ook nie in K. op as u nie b.v. vọxọlọ "grootheid" < B.-kulu. Hier het die slot-vokaal assimileer aan die stamvokaal, indien ons u van P. (Phon. p. 60 p. 6) as uitgangspunt neem.

---

7) B. a;i; u > dus K. a, ẹ, ọ.

8) VERANDERDE VOKALE:-

E.

-et'a "kuier" B. -γenda.

-ela "applik. verb. suff." B. -ela.

-thseγa "lag" B. -keka.

le-ret'e	"testis"	B.-tende
se-lep'e	"byl"	B.-lembe
le-tz'wele	"vroulike bors"	B.-vele

Perfektum deur -ile (selfs ili) B.-ile

N O T A :

B. e (e en o word nie in B. geskryf nie, aangesien B. geen e en o het nie. Hier doen ons dit egter oorsigtelikheidshalwe) > dus K e in skynbaar alleen ou woordstamme. As slotvokaal tree B. e in K. op as e en in die perfektum as -e en onduidelik selfs as -i b.v. salili < sala "skei" vgl. p. 38 b, 8d.

o

-vola	"vrot"	B.-vola
-vona	"sien"	B.-vona
-sola	"spioen"	B.-kola
-sano	"vyf"	B.-tano
-mo-raxo	"agter"	B.-tako

...../10.

-le-inu "tand" B. li-ying [1)]

NOTA:

Vgl. vorige onder E. Daarby vind ons dat selfs in sommige woordstamme B. e en o > P. e en o b.v. phefo [2)] "wind", "koue" B. mpepo

-xop'a "skraap" B.-komba.

-kxosa "skuur" B. koka.

---

1) Hier het ons 'n enkeling geval i.v.m. B. o waar swaarvokaal î deur progressiewe assimilasie u laat ontwikkel. vgl. p. 34 b.

2) Hyna i waargeneem i.p.v. e in phefo

---

9) Pedi het afwisselend e en e as slotvokale b.v. selepe "byl" maar p'ele "eerste" < B.-yele.

Opmerklik dat etlike P. woorde met slotvokaal -e of -e in B. optree met -a as slotvokaal.

b.v. :

P. tšie "sprinkaan" K. tš'ia B. xixe

P. mokxalayže "ouman" K. mokxalavya

P. phuk'uvže "jakkals" K. phuk'uvya

P. e mongwe "sekere een" K. e mongwa

Deur assimilasie word B. e en o K. e en o

vgl. p. 34 b., b.v. se-lelu "kinbaard" B.-lelu

t'ou "olifant" B.-xoxu.

<u>N. B!</u>

Skynbaar word B. e en o alleen K. e en

o waar daar geen moontlikhede vir assimilasie bestaan

nie. vgl. p. 8.

Ook a en î (ŷ) word ook "e" b.v. : setš'e

van šalile beide perf. vorme van -šala "bly" vgl.

verder p. 38 b, 8d.

Die imperatief gee ook soortgelyke vorme b.v.

le liren "doen julle". -n < B.-ini, sodat liren

*lira - ini.

Die lokatief-vorming geskied ook langs dieselfde

weg, b.v. thaven, kom van thava + lok. suff. -ini.

vgl. p. 33.

B. e en o dus K. e, e, o, o.

10) SWAARVOKALE :

Î

Pref. Kl. 10 is lị- B. lî-ni.

Refl. Pref. tị-[1] B. kî-

-ịla "vermy" B.-kîla.

-alịma "leen" B.-kalîma

-vịna "dans" B.-vîna

Nomen agentis suff. -ị < B.-î

b.v. mo-rut'ị < ruta "leer" < B.-tûnda

Dus B. î > K. ị terwyl B. i > K. ẹ.

---

1) B. refl. pref. is ị-. In K. egter is tị- oorwegend opgemerk. ị- kom alleen soms in idiome en voor sommige bilabiale stamme voor.

Û

sẹ-fọfụ "blinde" B. ki-pofû

-vụna "oes" B.-vûna

-lụma "dreun" B.-lûma

se-xuva "bors" B.-kûva

khulu "skildpad" B. ńkûlû

B. û > dus K. u terwyl B. u > K. o

NASAALVERBINDINGE.

11) Wanneer die wette i.v.m. verbinding van nasaal plus volgende konsonant opgespoor word, is daar drie moontlikhede wat konsiderasie afdwing : t.w. :

1) Nasaal + konsonant.
2) Nasaal + i + konsonant.
3) Nasaal + u + konsonant.

12) NASAAL EN KONSONANT :

CORSPRONKLIKE EKSPLOSIEWE :

B. ńk > K. ńkx.

-ńkxa "stink" B.-nuńka.

Meer voorbeelde is nie gevind nie en gevolglik is dit voorlopig al wat hier getoon kan word. vgl. egter p.p. 14 d en 33.

B. nt > K.th.

motho "mens" B. mu-ntu

Vgl. ook ntho "seer "

B. mp K. ? ?

kxat'i mpola "afspring". Die stam is egter onbekend.

Behalwe eenlettergrepige stamme, wat later bespreek word, is geen voorbeelde te vind nie.

B. ṅg > K. k'

lẹ-rak'a	"'n soort pampoen"	B. li-taṅga.
ṅak'a	"dokter"	B. -ǥaṅga.
kxak'a	"tarentaal"	B. -ṅkaṅga.

B. nd > K. t'

-lat'a	"volg"	B. -landa.
-rẹt'a	"prys"	B. -tenda.
-rụt'a	"leer"	B. -tûnda.

B. mb > K. p'.

lẹ-rap'ọ	"been"	B. -tambo.
ỵọp'a	"vorm"	B. -yumba.
sẹp'-ẹla	"loop"	B. -kimbila.

Oorspronklike frikatiewe k'; t'; p' kom dus van B. ṅg; nd; mb.

......./15.

13) NASAAL EN i + KONSONANT.

OORSPRONKLIKE EKSPLOSIEWE:

ňk

kxak'a	"tarentaal"	B. ňkaňga.
kxala	"krap"	B. ňkala.
kxoχo	"hoender"	B. ňkuku.

nt.

thaγa	"berg"	B. -taγa.

Vgl. ook thaχa "vink".

mp.

phaχa	"wildekat"	B. mpaka.
phala	"rooibok"	B. mpala.

Deverbatiewe van Kl. 9 is op hierdie wyse gevorm:

nk.	kxoχo	van	-xoχa	"lei".
nt.	that'o	van	-rat'a	"bemin".
mp.	phap'ano	van	-fap'ana	"uitdraai, verskil".

OORSPRONKLIKE FRIKATIEWE:

ňg.

k'oloγe	"vark"	B. ňguluγe.

/....16.

k'uvu "seekoei" B. ṅgûyu

nd

t'ema "stuk land" B.-lima.

t'um-elo "toestemming" B.-lûm-ela.

mb

p'eo "saad" B.mbeyu

p'ula "reen" B.-yûla

Deverbatiewe van Klas 9.

ṅg	k'asolo	van-asola	"uitspraak gee".
nd	t'oro	van -lora	"droom"
mb	p'alo	van -yala	"tel"

Die nasaalverbindinge van die oorspronklike eksplo. : dus kx, th, ph.

Die frikatiewe : k'; t'; p';

Die nasaal het verlore gegaan en is alleen behoue gebly aan eenlettergrepige stamme (vgl. p. 12)

b.v.: nk'u "skaap" B. ṅgu

Vgl. ook nt'a "luis"

Vgl. ook mp'a "maag"

nt'wa "oorlog" B.-lua (dus deverbatief.)

Wanneer ṅ-, n-, m-, d.w.s. (my) die werkwoord stam onmiddellik voorafgaan, vind ons die volgende vorme :

-xana	"weier"	ṅkxanẹ	B. ṅk
-rat'a	"bemin"	nthat'ẹ	B. nt
-f̱at'g̱la	"gooi toe"	mphat'g̱lẹ	B. mp
-araya̱	"antwoord"	ṅk'araya̱ẹ	B. ṅg
-lọma	"byt"	nt'ọmẹ	B. nd
-v̱ala	"tel"	mp'alẹ	B. mb.

Oorspronklike konsonante in verbinding met nasale tree dus as volg op :

Oorspronklike	ekspl.	nkx,	nth,	mph.
"	frik.	ṅk',	nt',	mp'.

Hierdie vorme stem ooreen met die vorige, behalwe wat betref die behoud van die nasaal.

14) a) Adjektiewe by Kl. 9.

phala	ẹ	kxọlọ	"groot rooibok"	-xọlọ	"groot"
phọlọ	ẹ	t'ẹlẹlẹ	"lang os"	-lẹlẹ	"lank"
p'ẹlọ	ẹ	mp'ẹ	"slegte hart"	-v̱ẹ	"sleg"

NOTA:

Bogenoemde wette i.v.m. nasaal + konsonant word ook hier gestaaf. mp'ẹ behou die nasaal, want -v̱ẹ is eenlettergrepig.

b) In K. word pref. Kl. 11 identies aan Kl. 5 lẹ-. Die meervoud word volgens Kl. 10 gevorm. Nomina soos lẹ-xapa E. lu-kamba vorm egter pl. na Kl. 6. Net so lẹ-rala "riem", tewens alle nomina met stamaanvangskonsonant r-.

ňk	le-xoň	"stuk hout" pl.	li-kxoň	B. ňkuni
nt	ntho	"seer, wond"	li-ntho	
mp	lefofa	"veer" pl.	li-phofa	
		vgl. nota onder a)		

c) Die diminutief prefiks ka- is afwesig in K. (Miskien nog behoue, hoewel in samestellinge b.v. sekamotho "gedrog": oorgang van dim. prefiks tot spotpref. vgl. Grundzüge P. 1 - 3), maar die wette wat die verandering van die aanvangskonsonant as gevolg van voorgaande nasaal beheer, kan ook gevind word deur die verandering na te gaan wat veroorsaak word deur refleksiwe prefiks ti- voor die werkwoord, aangesien die optrede van nasaal en vokaal in hierdie geval identies is. vgl. p. 29b.

d) Volgens die reëls opgestel in p. 13 en 14, word ni + x > kx, maar in eenlettergrepige stamme ňkx. Dit is ook die geval met die werkwoord ňkxa vgl. p. 12, maar vgl. verder met p. 33.

D U S :

ňk > kx; voor eenlettergrepige stamme en met die voorwerpspronomina van die 1ste persoon sing. egter ňkx.

nt > th; en nth onder voornoemde voorwaardes.

mp > ph; en ook mph vgl. voornoemde voorwaardes.

In p. 12 het ons gevind dat nasale in verbinding met oorspronklike frikatiwe k'; t'; p'; geword het. In p.p. 13, 14 a-c het ons gevind dat ni +

...oorspronklike/19.

oorspronklike frik. ook k'; t'; p'; geword het, behalwe in geval van eenlettergrepige stamme en met die voorwerpspronomina van die eerste persoon sing. waar ons ňk'; nt'; mp' vind.

Die bevindinge gebaseer op p. 12 word dus gestaaf deur p.p. 13 en 14.

15) NASAALVERBINDINGE MET B mu- (K. mọ-)

mọ- oefen geen invloed uit op die volgende konsonant soos blyk uit die volgende voorbeelde, uitgesonderd stamme wat 'n labiale aanvangskonsonant het :

mọ-xamị	"melker"	<	-xama.	
mọ-rụt'ị	"onderwyser"	<	-rụt'a	B.-tũnda
mọ-ẹt'ị	"reisiger"	<	-ẹt'a	B.-ɣenda
mọ-lala	"vlakte"	<	-lala	B.-lala

Maar mọ y mm-:-

mmọp'i	"skepper"	<	*mọ-yọp'ị	<	-yọp'a	"vorm"
mmụsụ	"regering"	<	*mọ-vụsụ	<	-yụša	"regeer"
mmọnẹ	"sien hom"	<	*mọ-yọnẹ	<	-yọna	"sien"

M A A R

mọyụ	"grond"	B. -yu
mọvža	"perdeby"	B. -yu

(vgl. Bourquin yu "muskiet".

mọ + f > mph.

mphẹň "steel" < *mọ-fẹň < B. pinî

Hiernaas kry ons vorme soos mọ-fẹp'ị "kinder-

wagter/20.

wagter"; mo̧-fę́nį "oorwinnaar"; hierdie en bogenoemde ongeassimileerde vorme is volgens Meinhof skynbaar jonger vorme, vgl. "Phonology" P. 62 p. 15.

16) K. stamme wat begin op kx, th, ph; k'; t'; p'; kan dus na L. ṅk, nt, mp; ṅg, nd, mb teruggevoer word, tensy ander invloede inwerk soos bv. onder p. 29 b en 34 e.

18) **STEMLOSE VERANDERDE KONSONANTE:**

t

-sano "vyf" B. -tano.

-sakma "kou" B. -takuna.

-solexa "self ontstaan" B. -tola.

B. t > dus K. s (vgl. p. 29b).

k.

-kxosola "hoes" B. -kokola.

-lasa "weggooi" B. -laka.

-asama "gaap" B. -yakama.

t > -xasa "dik word" (melk) B. -kaka.

-sola "spioen" B. -kola.

B. k > K. s.

M A A R

-fisa "aankom" B. -pîka.

mafat'a "tweeling" B. -paka.

thsexa "lag" B. -keka.

seya (vgl. p. 24) "fluister" B. -keya.

P. šala "bly" B. -xikala.

Hierdeur kan ons verklaar s < B. k bv. in -fisa. Skynbaar verandering as gevolg van voorgaande "i" vgl. p. 29b.

mafat'a is P. mafasa; hierdie vorm kan alleen verklaar word deur analogie werking. vgl. p. 21.

thsexa kan alleen (net soos kxama vgl. p. 1)

verklaar...../2.

verklaar word deur die volgende fisiologiese verskynsel: wanneer die werkwoorde wat hierdie bepaalde begripsinhoud omvat geuit word is daar 'n spanning in die spreker se spraakorgane te bespeur, wat ook die handeling mooi illustreer. Hierdie spanning kan moontlik aanspreeklik wees vir die ontstaan van die voortredende eksplosiewe wat soms geaspireer is.

Kxosola "hoes" illustreer duidelik die voorgaande redenering. (vgl. N.B. p. 24).

20) NASALE + STEMLOSE VERANDERDE KONSONANTE:

son "skaamte" B. ñkonî.

sase Kl. 9 "vonk" B. -tati.

In hierdie gevalle het die nasaal die lateraal nie verander nie.

Nas. verb. in huidige vorm met s :

ni + t ?

n + t nthaxune "kou my" < -saxuna B. -takuna.

nthole xiše "laat my ontstaan in...."
< -solexa B. -tola.

nthope "pla my" < -sopha B. -tumpa.

ni + k

thaxelo "lek van dak" < -saxela B. kakala. (oud word)

that'amo "opeenvolging" -sat'ama B. -kanga. (op iets wees).

n + k

nthole "spioen my" < -sola B. -kola.

nthomelele "steek in vir my" < -soma B. -koma.

B. ṅk > dus K. s̰.
nt > " K. s̰.

ni + t dus ?.
ni + k " t̰h.
n + t " nt̰h.
n + k " nt̰h.

In enkellettergrepige stamme word n + s̰ nt̰h. vgl. nt̰ha "punt" < B. ṅka. Meer voorbeelde is nie gevind nie.

Die wette gebaseer op p. 20 stem dus ooreen met p.p. 13 en 14 in beginsel, selfs wat betref eenlettergrepige stamme.

21) STEMHEBBENDE VERANDERDE KONSONANTE :

x.

t̰'o̤la	"spring"	B. -xula.
Vgl. ook ye̤t̰'a "hout afwerk"		
t̰'ala	"vol word"	B. -xala.
l̤ṳt̰'a	"lek"	B. -lûxa.

l.

tz'eye̤	"oor"	B. leye.

Geskikte voorbeelde is hier nie te vind nie, en in hierdie geval is daar ook 'n wisselvorm in B. leye, afgesien van die moontlikhede van nasaalinvloed.

NASAAL + x.

t̰' < B. x word nie verander deur voorgaande nasale nie; laasgenoemde gaan verlore en bly alleen behoue wanneer die voorwerpspronomen van die eerste

persoon..../24.

persoon singularis optree voor die werkwoord. (Eenlettergrepige stamme in K. met B. x is nie gevind nie.[1]) Volgens p. 13, 14, 20 behoor so 'n stam die nasaal te behou).

1) Met uitsondering van nthe "buite" < B. nga . Streng volgens reël dus.

t'ala	Kl. 9	"hongersnood"	B. -xala.
t'ou	Kl. 9	"olifant"	B. ngoxû (-xoxu).

Vgl ook:

-t'a	"kom".	
-t'ala	"vol word"	B. -xala.

nt'ele "bring vir my".
nt'aletže "vul vir my".

Voor mo- bly t onveranderd.

N O T A :

Opmerklik dat daar geen verskil is tussen die gewone vorme en dié in nasaalverbinding nie. Dieselfde is bespeur by die ouer vorme van s , en soos ons later sal sien tz', tž'. Vgl. p.p. 14 d, 26 en 32.

Hierdie feite versterk die reël n.l. dat in K. die invloed van die nasaal dikwels dieselfde is as die invloed van die vokaal. Vgl. p. 29 b.

INVLOED VAN VOKALE OP KONSONANTE.

22). OORSPRONKLIKE VOKALE 'i' en 'u'.

ki > sẹ.

Pref. Kl. 7 sẹ B. ki-

mọ-sẹla "stert" B. -kila.

sẹp'-ẹla "loop" B. -kimbila.

lẹ-sẹp'a "uitwerpsel" B. -kimba.

B. e het soms dieselfde invloed; vgl. p. 23 & 24.

In afgeleide vorme word x en x̧ nie verander wanneer hulle voor 'ẹ' verskyn nie, bv. in werkwoorde met suffix -x̧a B. -ka bv. xa kẹ lẹmox̧ẹ "dat ek verstaan" lẹmọx̧a, "agterkom".

ti > rẹ.

-rẹ "sê" B. -ti.

-xarẹ "middel" B. -kati.

pi > f̱ẹ.

-f̱ẹt'ọla "omkeer" B. -pinda.

f̱ẹ ? "watter" B. -pi.

xi > ẹ.

Pronomen Kl. 4 ẹ.

-ịnama "buk" B. -x̧inama

(moontlik deur klem en invloed van volgende nasaal).

li > lẹ.

Prefix Kl. 5 ~~li~~ lẹ-

-lẹt'ạ "waghou" B. -linda.

/... -lla..

-lla "huil" B.-lila.

Die "i" val hier weg en die eerste "l" word sillabies.

yi > ye

-ye "sleg" B. -yi.

-mmele "liggaam" Kl. 3
Pl. ne-vele B. - yili.

ku > xo

Pref. Kl. 15 xo-

-xola " groot word" B. - kula.

tu > ro

-raro drie "drie"

-roma "stuur"

pu > fo

fola "uitslaan" B. - pula.

-fofa "vlieg" B. - pupa.

γu > o

Pron. Kl. 3 o

-oma "mik na" B. -γuma.

lu > lo

Pref. Kl. 11. lo-(Vgl. p. 14)

-loma "byt" B. -luma.

-loγa "vleg" B. -luka.

vu > vo

-vop'a "vorm"

Pref. Kl. 14 vo-

Die oorspronklike eksplosiewe bly dus onveranderd voor B. "i" en "u" (K."e" en "o") behalwe "k" wat "s" voor B "i" (K. "e") word.

Die oorspronkelike frekatiewe bly dus onveranderd voor "i" en "u" (K. "e" en "o")

23. Veranderde konsonante voor B. "i" en "u".

ki

-fase	"op die grond"	B. pa-ki
mo-se-xare	"middag"	B. -ki + kati.

(N.B. -šit'ela "'n paal vasstamp") skynbaar van B. -kinga. "Vgl. Bourquin." Egter te uitsonderlik en onseker.)

ti

-sase	"vonk"	B. -tati.

Geen verdere voorbeelde.

Lateraal "s" < B.- k of t word dus "s" voor "i".

xi [1]

-tz'eva	"weet"	B. -xiva.
-tz'ela	"pad"	B. -xila.

l en v Geen voorbeelde gevind nie.

Lateraal t', tz' voor "i". Vgl. tz' < B.ng en ng P.26

Voor "o" bly die laterale onveranderd. Vgl. pp. 19 - 21

---

1) Maar le-eva "duif" B. -xiva. In P. het ons le-tz'eva "duif". Dus volgens reel. Die K. vorm het miskien ontstaan as volg : B. xi > K. e. Gevolglik dus is -eva afgelei van B-xiva of B. -xiva word -eva na analogie van B. -xi K.- e.

24. KONSONANTE VOOR VERANDERDE VOKALE.

Voor Bantoe "e" en "o" bly alle klanke onveranderd, behalwe B. ke > se en ke > se (se)

Voorbeelde :

-rema "kap" B. -tema.
vo-rok'o "slaap" B. otongo.
-xoxa "lei" B. -koka.
Vgl. verder -fola "gesond word"; -et'a "kuier"; -ona "snork"; -lop'a "smeek" ; se-lepe "byl; -vona "sien" ; -velexa "baar".

MAAR :

Bke en ko

-sexa "sny" B. -keka.
-kxet'a "uitsoek" B. -keta.
-kxema "hap".

Vgl. p. 240.

le-xoxo "laag" B. -koko.
-xoxoya "sleep" B. -kokoya.
-moxolo "keel" B. -kolo.

-kxosa "skuur" B. -koka.
-kxola "versadig word" B. -kola.

Vgl. p. 240.

B. ke en ko

-seya "fluister" B. -keya.
vo-se "heerlikheid" B. -ke.
-setha "regsny" B. -kenda.
-thsexa "lag" B. -keka
-ko word reelmatig "so".

B. ke > K. se (kxe).

ko > K. xo (kxo).

B. ke > K. se ((thse)).

N.B. Vgl. p. 18 en 29 A ff.

In latere afleidings word "s" nie "s" voor "e" nie, bv. "lasela" applikatief van "lasa" beteken "weggooi" B. - laka.

Nota: noxa "slang" B. -xoka < *ni+xoka<ni+oxa>noxa.
lenoru "dors"< ngra ≮ "dors word".
le + deverbatief Ngru
< li + xot- + û
< li + xota + û

24 b. PROBLEME I.V.M. B. KA K. XA & KXA.

B. nk word konsekwent kx:

kxala "krap" B. -nkala.
kxak'a "tarentaal" B. nkanga.
kxoxo "hoender" B. nkuku.
kxofa "bosluis" B. -kupa, ens.,

B. ik en xik > kx:

kxale "lank gelede" B. -ikala. (ikale).
-kxa "pluk" B. -xika.

Is dit vokaal invloed wat "kx" veroorsaak?

-xama "melk" B. -kama.
-xana "weier" B. -kana.
-kxama "verwurg" B. -kama.

Vgl. ook -kxat'oxa "stap af".

-xola "groot word" B. -kula.

-xop'ola "nadink" B. -kumb-ula.

kxut'a "seermaak".

kxupya "stamp".

-kxosa "skuur" B. -koka.

-kxola "afmaak" B. -kola.

Voorbeelde met ko >xo is nie gevind nie.

-kxet'a "uitsoek" B. -keta.

-kxeya "vry" ; -kxesa "vaskeer";

-kxop'ela "vra".

B. ki > si; B. -ku > so: lesome "tien < B. kumi.

B. -ke > se; B. ko > xo.

B. ka > K. kx onder invloed van 'n nasaal, van 'n voorgaande "i", deur fisiologiese invloede, vgl. p. 18, maar in stamme met "a" vgl. p. 1 asook v ornoemde voorbeelde vind ons ook 'n soortgelyke verandering sonder 'n ander aantoonbare oorsaak as die fisiologiese. In stamme met veranderde vokale asook in stamme met swaarvokale vind ons ook i.p.v. "xa" genoemde "kxa", dus skynbaar "kxa" onder invloed van genoemde vokale. B. k is onderhewig aan verandering soos blyk uit voorbeelde onder voorgaande paragraaf.

25(a) OORSPRONKLIKE KONSONANTE VOOR SWAARVOKALE:

kî > sị:

mọ-ši "rook" B. -x̧okî.

mọ-šiḟa "sening" B. -kîpa.

kxọšị "koning" < -xox̧a B. -koka.

In afgeleide vorme bly x of x̧ behoue voor nomen agentis suffiks -ị bv. mọ-rọx̧-i "lasteraar" -rọx̧a.

x en r bly ook onveranderd voor perfektum suff. -ịlẹ < B.-île bv. -axịlẹ < -axa "bou" (vgl. p. 32; en lọrịlẹ < -lọra "droom".

M A A R

mọ-x̧ọvọšị "een wat bedorwenheid saai" < -xọvọša "laat bederf" en nie van -xọvọx̧a "bederf" raak" nie. Hierdie en soortgelyke vorme kom dus onder p. 29 a.

tî > šị:

-šịya "verbyloop" B. -tîx̧a.

lẹ-šịk'a "seninggare" B. -tiŋga.

phịrị[1] "wolf" B. mpîtî.

mọ-ḟọrị[2] "bedrieer"
-ḟọra "lieg" B. -pota.
(Vgl. Nota o.a. ki).

---

1 & 2.) Aan die einde van 'n woord, veral i.v.m. nomines agentum, bly die oorspronklike r voor ị, x en r bly ook onveranderd voor die perf. suff. -ịlẹ: vgl. o.a. kî.

---

pî > fị

......./32.

pî > fi̥

Kl. 19 afwesig.

-fi̥sa (Vgl. p. 19)	"arriveer"	B. -pîka
le̥-swifi̥	"nag"	B. -pî

M A A R

-swi̥e̥la	"vee"	B. -pîaɣa
le̥-swi̥k'a	"rots"	B. -pîɣa
-swi̥ne̥la	"vastrek"	B. -pîna

B. pî > K. fi̥. In laasgenoemde drie voorbeelde het skynbaar die volgende proses aangegaan: Vg. "Phonology" P. 16 p. 10. o.a.:

"A very peculiar process is that by which sounds to some extent exchange their quality, each giving up some of its own and assuming those of the other. Thus in Sotho "fyn" becomes "swa." The first sound, f, is a voiceless labial fricative, the second, y, is a lingual (or more accurately palatal) semi-vowel. The first sound becomes s̥, i.e. a lingual (strictly an alveolar) voiceless fricative, the second, becomes w, i.e. a labial semi-vowel."

Die volgende skyn ook nie van alle grond ontbloot te wees nie : P. fi̥ (Vgl. Phon. P. 64 p. 28 onder pî) word fsi̥ en swi̥: b.v. mafsi̥ "melk" met wisselvorm maswi̥. B. pî behoor, reëlmatig, te word K. of P. "fi̥. By die uitspraak van hierdie bilabiale klank gaan daar 'n sterk lugstroom deur 'n nou labiale opening. By die oorgang van "f" na die none "i̥" word die opening nog nouer en die organe so strak gespan dat die gevolglike skerp lugstroom teen die botande en

'n.../33.

'n oorgangs "s" veroorsaak, dus "fsị". Vanaf "fsị" kan "swị" ontwikkel deur metatesis-werking Vgl. p. 34 d onder metatesis.

ɣî > ị

-ịla	"vermy"	B. -ɣîla
lẹ-ịna	"naam"	B. li-ɣîna
lẹ-ịnọ	"tand"	B. li-ɣîno
lẹ-ịs̰ọ	"oog"	B. li-ɣîko.

Laasgenoemde twee voorbeelde word meer dikwels in hul geassimileerde vorm aangetref as volg:

lẹnụ (u̱)	"tand".
lẹs̰ụ (u̱)	"oog".

lî > ḷị (gewoonlik „di" waargeneem in terme van praktiese ortografie.)

Pref. Kl. 10 ḷị-		B. lî-ni
ńweḷị	"manlig"	B. mu-ɣelî (Vgl. p. 33)

NOTA : l voor ị > ḷị
l voor ụ > ḷụ

y̲î > y̲ị

-y̲ịna	"dans"	B. -y̲îna
sẹ-y̲ị	"miskoek"	B. -y̲î

(geassimileerde vorm meer in gebruik : sị-y̲ị)

Pref. Kl. 8 is ḷị - i.p.v. *y̲ị-, (wat ons sou verwag) en is gevorm na analogie van Kl. 10, want sy genitief partikel is dieselfde as die van Kl. 10 (vgl. later p. 29 lŷa > tž'a.)

kû > x̌ụ

ma-x̌ụra	"vet"	B. ma-kûta
-sax̌ụna	"kou".	

Die "x̌" klank kom dikwels voor in Noordelike Soeloe-dialekte, i.p. daarvan tref ons in Suid-Soetoe "f" aan b.v. mafụra.

NOTA :

Ons vind dat B. kû ook dikwels K.khu word, selfs in verbale stamme :

-khụnama	"kniel"	B. -kûɣ-ama
-khụp'ara	"omsluit"	B. -kûmba
(wisselvorm -x̌ụp'ara en -kxwap'ara)		
-khụrọmẹla	"sit deksel op"	B. -kûta

'n Voorgaande nasaal veroorsaak ook aspirasie b.v. khụlạ "skilpad" < B.n̊kûlû (Vgl. hierdie nota met p. 24 c.) en laaste deel van nota onder pî p. 25 a.)

tû > rụ

-rụa	"veel vee besit"	B. -tûɣa
-rụla	"smee"	B. -tûla.
-rụt'a	"leer"	B. -tûnda.

pû > fụ

sẹfọfụ	"blinde"	B. -popû
-fụfụla	"oorloop, oorkook"	B. -pûla.

M A A R

lẹ-x̌ụfa	"jaloesie"	B. -pûpa

(Vgl. palatalisasie onder lẹ- p. 29 A.

ɣû > ụ

t'ọụ	"olifant"	B. -ɣoɣû

lû > lụ.

(Ook waar ụ die gevolg is van assimilasie Vgl: p. 34 c.)

-lụmạ	"dreun"	B. olûma
-lụt'a	"lek"	B. -lûɣa
sẹ-lẹlụ	"kenbaard"	B. ki-lelû

vû > vụ

-vuna	"oes"	B. -vûna

D U S

Voor î	word die	oorspr.	eksplosiewe	š, š, f	(sw).
" î	" "	"	frikatiewe	-, ḷ, v.	
" û	" "	"	eksplosiewe	x̌, r, f.	
" û	" "	"	frikatiewe	-, ḷ, v.	

NOTA:

Maar

ma-riɣa	"winter"	B. ma-tîka rị < Btî
tšira	"skuil"	B. okîta thši < B. -kî (Vgl. p. 24 C.)

C) VERANDERDE KONSONANTE VOOR SWAARVOKALE :

Geen stamme is gevind waar s optree vor ị of ụ nie. Voor -ị van suffikse bly s asook t' onverandered :

lasịlẹ	-lasa	"weggooi"	B. -laka
-t'ịlẹ	-t'a	"kom"	

.…./36.

lụṭ'ịlẹ < lụṭ'a "lek" B. -luγa

ṭ' word soms tš, voor ị b.v.:

t'ịša) Beide kousatiewe van ṭ'a.
tš'ịša)

26. NASALE EN NASAALVERBINDINGS VOOR VOKALE: (Vgl. verder p. 33)

N A S A L E :

mi

Pref. Kl. 4 in K. is nẹ- B. mi-

B.v.	mọ-lamọ	"kierie"	pl. nẹ-lamọ.
	mo-lat'o	"skuld"	pl. nẹ-lat'ọ
	mọ-laọ	"wet"	pl. nẹ-laọ
	mọ-lịị	"wortel"	pl. nẹ-lịị
			geassim. nị-lịị
	mmele	"liggaam"	pl. nẹ-vẹlẹ

M A A R

lẹ-sọmẹ	"tien"	B. li-kumi
-metz'a	"insluk"	B. -mila
le-leme	"tong"	B. -limi.

ma bly onveranderd. Vgl. p. 4.

mu

-ṅwaya	"krap"	B. -mua
-nwaγa	"jaar"	B. mu-γaka.

M A A R

-mọna	"suig"	B. -muna
mọ-	Pref. Kl. 3	B. mu-

me > mẹ b.v. -mela "groei" B. -mela

maar -ńéńa "verag" B. -mena.

mị > mị

-mila "uitsnuit" B. -mịna.

NASAAL VERBINDINGE VOOR VOKALE.

B. ñg word reëlmatig K. k'.

B. nuñgu — K.nok'o "yestervark"

maar B. -ñgena — K.tz'gña "ingaan"

Pedi het 'n vorm -kena "ingaan" < B. -ñgena K. het tz' moontlik deur volgende "e". Of K. tz'gna < B. -ɣingela, dan val die verklaring onder p. 23. Vgl. ook verder p. 29 A onder ɣî.

B. ñgi > nhtš'i̱

nhtš'i̱ "baie" B. -ɣiñgi
Vgl. p. 23.

B. ñgî > tz'i̱

me̱tz'i̱ "water" B. ma-ïngî
(Vgl. P. me̱tz'e)

B. ngî > nhtš'i̱

nhtš'i̱ "vlieg" B.ngî of B. -ɣingi
(Vgl. p. 23)

B. ngi > tz'e̱

tz'e̱la "pad" B. -ɣila.

Meer veranderinge aan nasale en nasaalverbindinge is nie opgemerk nie, behalwe soos onder p. 33.
Vgl. I.v.m. aspirasie p. 34 a)2. Nota 1.

27) AFGELEIDE KONSONANTE MET VOORGAANDE NASAAL :

Die afgeleide konsonante s, š, sw, l, x̌, gevind in p.p. 22 - 25 word verander as volg wanneer hulle deur 'n nasaal voorafgegaan word : (Vgl. ook p.p. 11 -15, 29 b C.)

l̥ gedra hom net soos l b.v.

-l̥i̥ku̥lo̥ɣa "ronddraai"

mû

nwa	"drink"	B. -mûa.

Uit al die voorgaande blyk dat "m" voor 'n vokaal 'n neiging toon tot verandering, en veral as "m" die aanvangskonsonant is en vokaal volg dan. Ons vind dat "m" verander na verskillende variasies van "n" na gelang die aard van die volgende vokaal. "m" nader dus die artikulasiepunt van die volgende vokaal. Ons vestig hier veral die aandag op K. pref. Kl. 4. nẹ- < B. mi-.

Voorbeelde is te ontoereikend om reëls op te stel, en daarby mag dit 'n stadium wees in die ontwikkeling van 'n proses.

n

B. na, ni, nu; no ondergaan skynbaar geen verandering onder invloed van die volgende vokaal nie; b.v.

na	"met"	B. na.
-mọna	"suig"	B. -muna.
-nẹa	"gee"	B. nika.
-nọk'ọ	"ystervark"	B. -nûngu.
-nẹ	"vier"	B. -ne.
-nû	geen voorbeelde.	

MAAR nî

mań	"wie"	B. nî.
ńa	"evakueer"	B. -nîa.

Vgl. bespreking p. 33 asook p. 9.

tịt'ịkụlọša   refleksiewe vorm.

Daarnaas gehoorsaam s, š, sw, x̌ die volgende wette :

s.	-sexa	"sny"	tịthsexa	refleksief;
			nthsexẹ	"sny my."
š	-čit'a	"baasraak"	tịthšịt'a	refleksief;
			nthšịt'ẹ	"raak my baas"
sw				
	-swiẹla	"vee";	tithswịẹlẹle	refleksief;
			nthswịẹlẹlẹ	"vee vir my".
x̌	-			
	-x̌wa	"sterf"	tikhwẹlẹ	refleksief;
			nkhwẹlẹ	"sterf vir my"

Ons kan dus die volgende waarneem :

s	Voorafgegaan	deur	'n	nasaal	ths,	(nths)
š	"	"	"	"	thš,	(nthš)
sw	"	"	"	"	thsw,	(nthsw)
x̌	"	"	"	"	kh	(nkh)

N.B.: Nasaal en vokaal-invloed is soms identies.
Vgl. p. 34 a, 2) Nota 1.

28) Voornoemde gevolgtrekkings bring ons tot die slotsom dat stamme met aanvangskonsonante ths, thš, thsw, kh, afgelei is van vorme met s, š, sw en x̌. Dus is K. -thsẹla "oorspring" van dieselfde stam as P. - sẹla

beide../40.

beide B. -kila. K. -thšịra "skuil, oorskadu" en P. -šịra < beide van B. -kîta. Dieselfde geld vir K. -thseɣa "lag" en P. -seɣa < B. -keka

I.v.m. die aspirasie in -thsela en -thseɣa Sien p.p. 29 b B. î in die stam en 34 b, asook 34 a 2. Nota 1.

I.v.m. die eksplosief wat voortree sien p.p. 24 b; 34 a 2 Nota 2.

29. KONSONANTE VOOR SEMI-VOKALE :

Behalwe die gewone vorme wat gebruik word om reëls op te stel onder hierdie hoof, kan ons nog die diminutief suffiks "-ana" gebruik, want die slotvokaal van die stam word semi-vokaal voor die aanvangsvokaal van die suffiks :

kya > sa.

Genitief Kl. 7 sa B. ki + a kya.
-sa "lig word" B. kia kya.

tya > ša

mašana dim. v. marẹ "speeksel"
našana " " narẹ "buffel"

pya > swa

-swa "brand" B.-pia

xya > ya

-ya "gaan" B. -xia; gen. Kl. 4 ya

lya > dya, dja.

xọ dya "om te eet" B. -lia.
kxadjana dim. v. kxalẹ "lank gelede".
B. -kale

Vgl. ook morodjana "trop jong beeste" lergis "speen-kalf"

Maar gen. Kl. 6 is la-

ɣya bly ɣya

k'oloɣyana dim. v. k'oloɣe "vark" B. ŋguluɣe

Vgl.ook tz'evyana dim. v. tz'eve "oor"

kwa > xwa (ɣwa) xa.

-roxwa passief v. -roxa "vloek" B. -tuka.

gen. Kl. 15 is xa.

twa > rwa

Kl. 12 is afwesig.

-rwala "dra" B. -tu-ala

Vgl. ook -lirwa pass. v. -lira "doen".

pwa > phša en fya

-phšat'a "stukkend" breek".

lefya pass. v. le-fa "vergoed".

ɣwa > wa

-wa "val" B. -ɣua

Gen. Kl. 3 is wa.

lwa bly lwa.

-lwa "veg" B. -lua

Kl. 11 kom nie as lo- voor in S. nie.

ɣwa > vya

Gen. Kl 14 ɣya

- k'oɣyana dim. v. k'oɣa "kombers".

kŷa > ša

Kous. suff. -iša < B. -eka + ya
-oša < B. -oka + ya

Vgl. p. 38 b, 6.

tyâ > ša (Vgl. tya)

Morišana dim. van moriri "hare" B. titî

-šala "bly" B. tiɣala

ap'eša kous. v. -ap'ara.

*ɣambata + ŷa

pŷa > swa

leswiswana dim. van le-swiɸi

ɣŷa > ša

kxošana dim. v. kxoši "kaptein -ɣoɣa

* ni + xox + î

lŷa > tž'a

Gen. Kl. 10 tž'a

Kousatief -ŷa veroorsaak verandering la + -ŷa

-tž'a, b. v. :

-ŷitž'a "roep" * -ŷila

-ŷotž'a "vertel" * -ŷola

-letž'a Kaus. van -lla.

So vind ons ook die dim. van mali "bloed"

as matž'ana, van p'uli as putž'ana.

N.B. Opmerklik egter dat in P. b.v. skakelpronomen

van klas 10 + a tydvorm > tža, b.v.

- likxomo tža sep'ela maar in K. vind

ons "lia sep'ela."

yẏa > yya

Gen. Kl 8 (Meerv.) is tža omdat Pref. Kl 8 li is in Koni i.p.v. yi.

se-yyana dim. van se-yi "miskoek" B. -yi

kŵa > x̌wa

-x̌wa "sterf" B. -kŵa.

tŵa ?

pŵa > swa

-swana "eners wees" B. pû-ana

xŵa ?

~~kŵa~~ lŵa tž'wa

-tž'wa "kom uit" B. -lŵa

Na aanleiding hiervan kom -yutž'wa "ryp word" van * -yulua.

Daarom ook is die perfektum yululę (* -lu-ile) en die kaus. gevorm met -iša > -luša (* lu-iša)

So is die dim. van malelu "baard" n.l. maletž'wana te verklaar.

yŵa > tž'wa

-tž'wara "aantrek" B. -yû-ata

b) 'n "i" voor die aanvangskonsonant van 'n stam het die gevolg dat daar onmiddellik na genoemde konsonant 'n volgende palatale vokaal intree, b.v. *li-kumi

* li-kiumi > * li-kyumi > lę-somę, terwyl *li-kumi behoor te wees * lę-xomę

...../44.

Hierdie verskynsel is genoem "Palatalisasie". Dit tree sterk op veral in die Soetoe-tale, waar ook in ander Bantoetale vgl. Eiselen W. "Die Veränderungen durch vorhergehendes i in den Bantu Sprachen." Z. f. E. S. Vol. XIV p. 81 - 153.

Die i wat hierdie palatalisasie veroorsaak kom voor in die volgende prefikse, t.w. Pref. Kl. 5 li-, verbale prefiks χi- en refleksiewe prefiks χî. Die rede waarom die "i" van die ander prefikse nie dieselfde invloed uitoefen nie, is onbekend.

Dit skyn asof selfs die "i" in sekere stamme soms soos bogenoemde optree Vgl. A. oa.

A. PALATALISASIE NA li-

k > s :

le-some "tien" B. -kumi.
maar le-xon "stuk hout" B. -kuni.

t > š :

lešet'e soms lerget'e pl. ma-rete B.-tende (testis)
-le-šoχa "gat" pl. ma-šoχa
le-šap'o "been" pl. ma-šap'o en ma-rap'o B. -tambo.

M A A R

le-rup'i "ruïne" pl. ma-rup'i

le-raχo "boout" pl. ma-raχo

p > tšw

le-thswafo "long" B. -papu
(P. le-swafo)

M A A R

le-fofa "veer"

ǯ

le-wat'a "see" B. -yanga.

le-ina "naam" B. -li-ǯina

l > tž

le-tž'ema "werkparty" B. -lema.

le-tž'atž'i "son" B. -laṅga

(Tšwana le-tz'atz'i pl. ma-latz'i

le-tž'oya "bloeisel" B. -luya)

(P. soms le-loya)

ɣ > tz'

le-tz'op'a "klei" -ɣop'a (vorm) B. -yumba

le-tz'oɣo "arm" pl. ma-tz'oɣo B. -yoko

(P. en Tšw. pl. maɣoɣo)

le-tz'wele pl. ma-tz'wele "bors" B. -vele

(P. soms le-ɣele en ma-ɣele)

M A A R

le-ɣele "koring korrel of aar" pl. ma-ɣele

le-ɣuli "rot" pl. ma-ɣuli.

N O T A :

Palatalisasie het in K. so deurgewerk dat die pluralis meesal nie eers meer die oorspronklike konsonante wys soos in P. en Tšw. nie.

N.B. Die volgende veranderinge kan ons nie onder palatalisasie plaas nie, soos uiteengesit "Phonology" Hfst. IX A. Hier is die verandering die gevolg

van.../46.

van die onmiddellik voorgaande vokaal :

lẹ-x̌iạ "mielies" Vgl. P. lẹ-x̌iạ < (lẹxiạ)
lẹ-x̌ọḷụ "dief" Vgl. P. lẹ-x̌ọḷụ < (lẹxọḷụ)

M A A R

lẹ-xanọ "mond" en lẹ-xẹt̰'a "skouer".

lẹ-x̌ụfa "jaloesie" B. -pûpa.)

By die veranderde konsonante is geen verandering opgemerk nie, behalwe by ɣ :

lẹ-ŕọrụ "dors" B. -ɣota
maar lẹ-t̰ap'a "klip" B. -ɣamba.

B. PALATALISASIE NA ~~xi~~ - ɣi -
Vgl. p.p. 24 b & 28).

k -

-šala "bly" B. -ɣikala
Vgl. P. s̰ala)
-x̌ọra "versadig word".
(wisselvorm -kx̌ọra) B. -ɣikuta
-kxa "pluk" B. -ɣika.

t > thš

-thšẹla "ingooi" B. -ɣita
-thšaya "vlug" B. -xitaya.
-thšọɣa "skrik" B. -ɣituka.

I.v.m. aspirasie Vgl. p. 34a, 2) Nota 1.

p

šwara "vang" B. -ɣipata.

..../47.

<u>î of (e) in die stam</u> :

-f̣isa	"arriveer"	B. -pîka.
-ụtz'wa	"steel"	B. -xiya.
-lẹsa	"laat staan"	B. -leka.

C. Die refleksiewe prefiks B. xî- (K. tị-) veroorsaak ook veranderinge, maar die veranderde klanke is nie palatale nie. Inteendeel is hierdie klanke presies dieselfde as dié veroorsaak deur 'n prefikseerde nasaal. Vgl. p. 12 & 13.

Die term "palatalisasie" word onder hierdie hoof dikwels verkeerd gebruik, d.w.s. nie in die fonetiese sin van die woord nie.

((Die refleksiewe prefiks in K. is "tị."
(P. e.a. Soetoedialekte het "ị".) Reelmatig word B.x > K- b.v.

B.-xona	"snork"	K. -ona
B. -xaya	"deel"	K. -aya ens.

Dus behoor B. xî- > K.ị- want B.x K.-
en B. î > K.ị. Hierdie "tị" is ook nie andersins klankwettig te verklaar nie.

My vermoede is dat dit 'n vreemde invloed is wat op K. ingewerk het. As ons die historiese oorsig nagaan sal ons vind dat daar dikwels sprake is van oer-verwantskap met Ngunistamme; en later, sowel as onder huidige omstandighede veral met die Swazie. En die Swazie refleksiewe prefiks is tị-))

Die invloed van die "-ị" op volgende klanke word egter nie verander deur die voorgaande "t-" nie.

k	ti-kxoxa	"refl. van	-xoxa,	"trek"
	ti-kxet'a	" " "	-kxet'a	"uitsoek"
t	ti-that'a	" "	-rat'a	"bemin"
p	ti-phat'a	" "	-fat'a	"uitgrawe."
x	ti-k'axela	" "	-axela	"bou vir"
	ti-k'ayela	" "	-ayela	"deel vir"
l	ti-t'oma	" "	-loma	"byt"
v	ti-p'ala	" "	-yala	"tel".

NOTA:

In idiome en spreuke is die volgende woorde gevind waar die refleksiewe prefiks optree as "-i" n.l.

ik'ilela Refl. van ilela "vermy vir" B. -xila
ik'inela " " ingla "in doop" B. -xina
ik'ela " " -ya "gaan" B. -xia

Dus skynbaar is die eg Soetoe refleksief behoue gebly aan stamme met aanvangsvokaal "i" < B. -xi.

Voornoemde vorme neem soms "ti-" maar dan word die k' liefs weggelaat:

ti-inamela
ti-yela

Die elisie van k' is miskien te wyte aan die sterkere mate van stembandafsluiting daaraan verleen deur die voorgaande "i".

...../49.

N. B. Die aspirasie veroorsaak deur die refleksief is besonder skerp.

AFGELEIDE KONSONANTE NA ti-

s	ti-thsexa	Refl. van	-sexa	"sny".
s	ti-thsira	" "	-thsǐra	"skuil".
sw	ti-thswielela	" "	-swielela	"vee vir".
x̌	ti-khwela	" "	-x̌wela	"sterf vir".

Let op die sterk aspirasie en vgl. 34 a 2).

30. VERANDERDE KONSONANTE EN SEMI-VOKALE :

Veranderinge aan s en t' is nie opgemerk nie, behalwe i.v.m. die refleksief prefiks.

s > t'h

ti-t'hoya	Refl. van	-soya	"pluk"	B. -kuya.
ti-t'homa	" "	-soma	"inplant"	B. -koma.
ti-t'hax̌una	" "	-sax̌una	"kou"	B. -takuna.

Vgl. p. 34 a 2).

t' bly onveranderd.

ti-t'atž'a Refl. van t'atž'a "volmaak"

t'ala < B. -xala.

31. OORSPRONKLIKE KONSONANTE IN NASAALVERBINDINGE WORD AS VOLG VERANDER DEUR SEMI-VOKALE:

mpya vgl. mpŷa want slotvokaal e is altyd e in K.

mbya > tz'wa

se-letz'wana dim. v. se-lep'e "byl"

mbwa tz'wa en pz'a

mo-latz'wana dim. v. molap'o "kloof".

yopz'a pass. v. -yop'a "vorm".

li-kxotz'wana dim. v. li-kxop'o "ribbes".

mbŷa tz'wa

yutz'wana dim. v. yup'i "meel".

satz'wa kaus. v. -sap'a (-sapha) "was".

mbŵa tz'wa

yo-le-tz'wana dim. v. yo-lep'a "voëlent".

soms ook yo-lep'ana (vgl. F. yo-lep'u).

32. Die volgende klanke het dus ontstaan deur die werking van semi-vokale:

k	s	š	x̌
t	š		thš
p	s (sw, thsw);		phš
ǯ	š?		
l	(d)y,	(dj);	tž
y̱	tz',	tž'	(tz'w, tž'w)
ḵ	(K.s̰)	t̰'h.	

Die afgeleide konsonante bly onveranderd, behalwe dat hulle geaspireer word.

Die invloed van 'n voorgaande nasaal
verander: s > ts; š thš; sw > thsw;
x̌ > kh. (vgl. p. 27)

dj > ndj

ndjẹ "eet my" "dja" en pref. obj. pron. v. 1ste pers. sing.

Vgl. ook tị- dya refl van -dya "eet".

tz' en tž' kan nie verder verander word nie:

ntž'warglẹ "trek vir my part aan" tž'wara "aantrek".
ntz'ọp'ọlgle "knyp af vir my" tz'ọp'ọla
inversief van -y̱ọp'a < B. -y̱umba.

Vgl. ook t̰' pp. 21 en 34c.

N O T A : ...../52.

N O T A.

As 'n konsonant in nasaalverbinding verander word deur 'n daaropvolgende semi-vokaal (p.31) is hierdie verandering identies aan die kombinasie van 'n nasaal met 'n konsonant wat reeds verander het onder vokaal-invloed (p.32). Vgl. die volgende voorbeelde wat p. 32 illustreer met díe in p. 31 i.v.m. voorgaande stelling:

ṅkwa > kxwa

kxwalẹ	"patrys"	B. ṅkwale.
kxwas̰a	"rondloper" of "bywoner".	
lẹ-kxwara	"skurwe berghang".	

mpwe > mphšẹ

mphšẹ	"Volstruis"	B. mpwe.

("m" bly hier behoue volgens p. 14 - eenlettergrepige stamme. Verder is "phš" dieselfde as phš p. 31).

ṅgwe > k'wẹ.

k'wẹna	"krokodil"	B. ṅgwenya.
ṅk'wẹ (e)	"luiperd"	B. ṅgwe (eenlettergrepige stam)

mbwa > pž'.

mpž'a	"hond"	B.-y̲wa (eenlettergrepige stam)

33. Verandering van Nasale onder invloed van volgende vokale en semi-vokale:

'n Gedeelte van hierdie paragraaf is reeds afgehandel onder p. 26.

ni[1)] word skynbaar altyd n, wat ook verlore gaan

voor/.....53.

voor nomina van Kl. 9 en 10, behalwe in geval van eenlettergrepige stamme. Vgl. p.p. 13, 14.

---

1) ṇe kom voor in K., maar dis afgelei van B. ne, en nie van B. ni. b.v. -ṇe "vier" B. -ne.

---

ni "my" verloor ook die "i" maar die nasaal bly behoue in geassimileerde vorm aan die volgende konsonant, sien p. 13.

As die kausatief suffiks -ịša volg op "n" gaan die "ị" verlore en "n" verander "š" na "thš" b.v.

rat'-ana "mekaar bemin" + ịša > rat'-anthša.

So ook -say-ana "baklei" + ịša say-anthša

NOTA:

Net soos i.v.m. lokatief word hierdie "n" sillabies.

Die pref. e van Kl. 9 en 10 tree op voor die volgende stamme met nasaal as aanvangskonsonant:

li-n-ṇe "onafh. telwoord" < -ṇe "vier"

lẹ-nak'a "horing" pl. li-nak'a < B. nianga.

(maar B. pref. K. 11 lu- > K. lẹ-) .

As ni "my" 'n nasaal voorafgaan, bly die "n" behoue, maar word geassimileer aan die volgende konsonant:

ṅňwayẹ "krap my" < -ňwa-ya.

ṅňwalgḷe "skryf aan my" < ňwalgla; Applik. v. -ňwala

/54.....

nnwešẹ "laat my drink" -nwešạ
kaus. v. -nwa.

mmetž'ẹ "sluk my in" -mẹtž'a.

n̍n̍ak'ẹ "soek my" -n̍ak'a.

mi

In toevoeging tot p. 26 nog die volgende:

n̈waχa "jaar" B. mu-χaka.

pl. n̍aχa "jare" B. mi-χaka.

n̈wak'ọ "huis" B. -χaka > -axa

of dis 'n deverbatief van -aka "omhels".

(Vgl. Coertze: Bantu Studies Maart 1936).

pl. n̍ak'ọ < mẹ + -ak'ạ.

Ons merk op dat prefikse mọ en mẹ- assimileer aan die stam tot 'n vorm van "n". Onder "ni" is dieselfde neiging opgemerk.

Die moontlikheid bestaan dus dat K. nẹ- pref. Kl. 4 deur assimilasie kon ontstaan het. Behalwe die moontlikhede van assimilasie aan "e" soos getoon in p. 26, is geen andere gevind nie, behalwe bogenoemde.

B. mi word dus K. mẹ in woordstamme, maar die prefiks B. mi- tree op as K. nẹ-

Interessant dat die yaTswak'ọ vergeet het dat mọ- en mẹ- (Pref. 3 Kl. 3 en 4) in geassimileerde vorm aan die volgende stamme optree, n.l. n̈wak'ọ "huis" en n̈waχa "jaar". Gevolglik plaas hulle opnuut prefiks voor aan: mọ-n̈wak'o pl. mẹ-n̈wak'ọ mọ-n̈waχa pl. mẹ-n̈waχa.

Die P. vorme is

ṅwaχa "jaar" pl. ṅ'waχa

ṅwak'ọ "huis" pl. ṅ'hak'ọ

(Vgl. Endemann: Grammatik des Sotho p. 22)

nya > na

-na "reën" B. -nia.

In nominale stamme wat nou met 'n vokaal begin, vind ons pref. Kl. 9 en 10, as "n-" b.v. n-ama Kl. 9 "Vleis", n-ạre Kl. 9- "buffel", so ook n-ọχa "slang", n-ọsẹ "heuning" en n-ọ̍n "valk." Waar genoemde voorbeelde 'n aanvangskonsonant gehad het (waarskynlik χ) moes hierdie χ eers wegval eer 'n prefiks "ni-" gevorm kan word.

Waar 'n nasaal egter in verbinding optree met "χ" vind ons k'. B.v. K. k' < B.ṅg < ni + χ Vgl. p. 13, 14. Laasgenoemde is die reël en die bog. is alleen bepaal tot die gegewe stamme en enkele andere.

ngnana is die dim. van ngnẹ "blesbok"

mya > ṅ'na

ṅ'na-χa *mẹ-aχa pl. van ṅw-axa

< *mo-aχa "jaar" B. mu-χaka

(Vgl. P. Phon. P. 69, p. 33)

nî > ṅ (ṅṅ)

B. lokatief suffiks -inî word reëlmatig K. -ṅ b.v. thayẹn lok. van thaya "berg". So ook phatẹṅ < phata "stok". Waar die nomina reeds eindig op -ṅ < B.nî, draai die K. so

[illegible]

'n vertuale sterne wat nou net 'n [illegible]

[illegible] Kl. 3 "Vlele", n-are [illegible]

[illegible] genl bot [illegible]

[illegible]

net "g" vind ons k". [illegible]

Vgl. p. 13, M. Langenoemde is die reël en die

bo, is alleen bepaal tot die gewone sterre en enkele

[illegible]

[illegible]

$n\tilde{i}$ > $\tilde{n}$ ($\tilde{n}i$)

[illegible]

ook pinte [illegible] < pinta [illegible]

reeds eindig op -ñ < [illegible]

[illegible]

lank op die slotkonsonant van die nomen dat ons duidelik -ńń waarneem.

Op die eerste van die slot -ń word besonder lank gedraal:

kxońń lok. van li-kxon sing. lẹ-xọń
"hout" B. -kunî.

yyańń lok. van yyań "gras".

(Die P. lok. vorme vir laasgenoemde twee nomina, is kxọnẹń en yzanẹń resp. vgl. G.H. Franz "Thellenyana P. 43.)

N O T A :

Die verandering van a na ẹ (thaya lok. thayẹń) is te wyte aan die "i" wat die nasaal van lok. suffiks oorspronklik voorafgegaan het (B. -inî) Vgl. p. 9.

B. nî in ouer vorme word K. -ń.

noń "valk" B. -ɣunî.
li-kxoń "hout" B. -kunî.

M A A R

B. nî (nyi) word ne.
nẹnanẹ "kleintjie" B. -nî.

In latere afleidings vind ons egter nị b.v. mọ-s̰ayanị deverbetief van -s̰ayana + nomen agentis suffiks î. > (K. ị).

Vir "n" voor kausatief suff. -iš'a sien onder "ni".

/57.....

mî > mị

-mịla "snuit" B. -mîna.

-man̍amị "treurigheid".

In "Grundzüge" p.p. 103 -104 het Meinhof as grondvorm vir die tweede persoon pl. suff. -imî rekonstrueer. In K. vind ons -ṅ b.v. ḷịraṅ, lẹ ḷịrẹṅ "julle moet doen" ḷịra "doen"

nŷa > n̍a

-n̍a "verligting vind" B. -nîa.

-mọ̌-sẹman̍ana dim. v. mọ-šẹmanị "seun".

tz'ẹn̍a kaus. van tz'ẹna "ingaan".

nọn̍ana dim. van nọṅ Kl. 9 "vọlk" B.-xuni.

mŷa > n̍a

-ẹn̍a "dra" kaus. v. -ẹma "staan" (P. ẹn̍wa).

nu nọ (n̍ọ)

mọ-nọ "vinger" kom egter meesal in dim. vorm voor as mọ-nwana

mẹn̍ọla "oopkloof".

mọ-nna "man" kom dialekties voor in P. as mọ-nọna. (Vgl. Phon, P. 70 onder nu). Vgl. ook i.v.m. "nn" vorige onder nî waar lok word "ṅṅ").

mu > mọ

Pref. Kl. 3 mọ-

-lẹmọxa "let op"

mọ- word m- voor labiale. Vgl. p. 15.

nwa > nwa

-nwa "drink" B. -nua.

mo̩-nwana Dim. van mo̩-no̩ "vinger".

mwa > ṅwa

ro̩ṅwa "pass. van -ro̩ma "stuur"

re̩ṅwa pass. van -re̩ma "kap".

ṅwana "kind" B. mu-ɣana.

nw-aɣa "jaar" B. mu-ɣaka.

ṅw-e̩li̩ "maanlig" B. mu-ɣelî.

kxo̩ṅwana dim. van kxo̩mo̩ "bees".

nû en nŵa. Geen voorbeelde gevind nie.

mû.

Geen voorbeelde, maar mu̩ kom voor in

se̩-mu̩mu̩ "stom persoon".

mŵa ṅa (Vgl. mya)

-aṅa "drink aan moeder" B. -ɣamûa

(P. -aṅwa)

Dat ṅ en ṅ ook 'n ander afleiding reg-verdig is heeltemal moontlik, indien ons rekening daarmee hou dat m en n, net soos die ander oor-spronklike konsonante, mag verander word deur die intrede van 'n vokaal in die stam. Vgl. Palatalisasie p. 29 C.

Dus mag -ṅala "vrou ruil", -ṅak'a "soek", -ṅatž'a "minag", die "ṅ" te danke hê aan 'n "i" in die stam, soos b.v. in die geval van -ṅa "verligting vind" B. -nîa.

/59.....

34. ASSIMILASIE, DISSIMILASIE, METATESIS e.a. WETTE.

A. ASSIMILASIE VAN KONSONANTE:

(1). "A great number of the Western Bantu languages follow the rule that B. l > n when the preceding syllable begins with a nasal. This rule applies especially to the applicative suffix -ela and the perfect suffix B. -île. e.g. -ela: Kongo -tan-ina for -tan-ila from -tana "rob" (Phon. P. 180).

In K. vind ons na aanleiding van voorgaande in verband met nasale die volgende: In meerlettergrepige werkwoorstamme met "n" voor die slotvokaal, assimileer "l" van die perfektum suffiks aan die "n", en die suffiks word gevolglik *-ịnẹ; maar aangesien die vokaal van B. -ni verlore gaan in K. (Vgl. p. 33), word die eerste "n" sillabies. (Daarom dat die K. so draal met die uitspraak hiervan, vgl. ook nî p. 33).

Die proses verloop dus as volg: -swana "lyk soos", Perf. swannẹ < *-swana + -ịlẹ < *swan-ịnẹ > swannẹ. Net so ook -xana "ontken" perf. -xannẹ.

Na analogie hiervan vorm werkwoorde met "m" voor die slotvokaal die perf. as volg: -ẹma "staan"; perf. ẹmẹ < *-ẹma + -ịlẹ < *ẹmịnẹ < ẹmnẹ < ẹmẹ. Net so lẹminẹ perf. v. -lema "ploeg". I.v.m. hierdie vorme sien verder p. 38 onder B. -île.

/60.....

In die volgende nomina het die assimilasie-proses l > n duidelik plaasgevind:

	li-nolwana)	Sprokies.
wisselvorm	li-lolwana)	
	le-soxonolo (u))	Geluk.
wisselvorm	le-soxonono)	

N O T A :

Op die assimilasie van nasaal aan volgende labiaal het ons reeds telkemale gewys (p. 15), (p. 13 ni + p).

Volledige konsonante assimilasie vind ons waar mo- optree voor 'n stam met "v" as aanvangs-konsonant:

mmop'i	"een wat vorm"	*mo-vop'i
	-vop'a	"vorm".
mmitž'e	"roep hom"	*mo-vitž'e.
	-vitž'a	

(Met eenlettergrepige stamme vind hierdie proses nie plaas nie. Vgl. p. 15).

(2). Verdere assimilasie i.v.m. konsonante vind plaas as volg:

Wanneer die eerste lettergreep van 'n woord aanvang met 'n geaspireerde konsonant, gebeur dit dikwels dat die konsonant van die twee lettergreep ook geaspireer word:

	-thot'a	)		
		)	Dra	B. -tuta.
wisselvorm	-thotha	)		
net so met	thot'a	)		
		)	Skof	B. -tuta.
	thotha	)		

Vgl. ook die volgende vorme:

-phut'a en -phutha "toevou";
phut'i en phuthi "duiker".
*phot'i *-pundî Vgl. Thonga mhunti.

thathamoloxa "rondom gaan; langsaam en versigtig langs, of op iets loop" B. -tanta, terwyl ons sou verwag *rat'amoloxa, want B. ta > K. ra, en B. nd > K. t', (Suid-Sotho word B. nt > t' (vgl. rat'aro "ses" < B. -tantatu).

thathomela	"bewe"	B. -tutuma.
phaphula	"kruip"	B. -papa.
thethereχa	"slinger"	B. -tetema.
thitha	"swem".	
thatha	"hard"; that'afa en	
thathafa	"hard wees of word".	
thuthufa	"geluid van springmielies".	
khukhuna	"kruip".	
phup'uletž'a en phuphuletž'a	"voel-voel".	

N O T A 1:

(Vgl. p.p. 27, 28, 29 b B, einde 29, 30).

Aspirasie in K. kan ons altyd verwag as gevolg van:

(i). Nasaalwerking, b.v.

mo-tho "mens" B. mu-ntu.

Vgl. verder onder n- "my" p. 13 asook p. 27.

/62.....

(ii). Vokaal invloed, veral swaarvokale:

khup'ara	"sluit hand"	B. -kumba.
khuromela	"sit deksel op"	B. -kuta.
thothomela	"bewe"	B. -tutuma.
thsela	"deur gaan"	B. -kila.
thsexa	"lag"	B. -keka.
thelela	"Gly"	B. -tela.

Vgl. p. 25.

(iii). Assimilasie, vgl. 34 a 2.

(iv). Voorgaande "i" vgl. refleksief p. 29 b C.

(v). I.v.m. 1, 2, 4 voorgaande vind ons by die uitspraak die volgende:

Gespaanne spraakorgane en 'n sterk lugstroom. Aspirasie volg dus. Vgl. p. 27.

M A A R :

-thala "streep trek" B. -tala.

Eerstens behoor dit "-rala" te wees, en tweedens is geen rede vir aspirasie aan te wys nie.

in hierdie verband is dit belangrik om te vgl. p. 24 b, en daarby op te let, dat hoewel B. ka > K. xa, vind ons in K. stamme met ka- b.v. -kat'a "ondergooi met stoel", -kama "vang".

N O T A 2:

Wanneer word B. t > K. r.

B. t > K. t', th.

Reëlmatig word B. t > K. r vgl. p. 1.

(i). B. nd > K. t' vgl. p. 13, 14.

(ii). -thot'a "dra" < B. -tuta.

B. ta > K. t'a.

B. tu > K. thu.

(iii). Vgl. p. 24 b vir optrede van "t" voor frikatiewe: tsela "oorgaan" B. kila. Vir aspirasie sien Nota 1.

(iv). Vgl. assimilasie 34 a 2.

(3). KONSONANT AAN VOKAAL:

(Vgl. voorgaande twee notas en p.p. 24 b, 26, 33, 38b 15), met byvoeging van die volgende voorbeelde:

-xora -kxora	krap, regskraap	B. -kota.
-konola -kxonola	afbreek	B. -konula.
-xoxotha (suid-Soetoe) -kxokxotha	afhaak (dood)	B. -kunta.
-kxot'ola -kxothola	omsmyt	B. -kutula.

N. B. ! Ope "u" verander voorgaande konsonant in 'n velare klank:

K.	ṅwana	"kind"	B. mu-ɣana.
	ṅwaɣa	"jaar"	B. mu-ɣaka.
	ṅwak'o	"huis".	

B. ASSIMILASIE VAN VOKALE:

(1). Progressiewe vokaal assimilasie:

(Vgl. p. 38 C) d. o.a.)

In p. 6 het ons reeds opgemerk dat B. e en o as slotvokale gereeld in S. optree as ẹ en ọ, soms selfs as ị en ụ. In baie van hierdie gevalle het ị of ụ die ẹ en ọ voorafgegaan. ẹ en ọ is ook soms die gevolg van ị en ụ wat e̱ en o̱ voorafgaan of selfs ẹ en ọ wat e̱ en o̱ voorafgaan. Aangesien die assimilasieveld vir ẹ en ọ so wyd strek, bly daar weinig e̱ en o̱ oor, as slotvokale is daar geen opgemerk nie.

VOORBEELDE:

kụy̱ụ	"seekoei"	B. -γûyu.
lẹ-ịnụ	"tand"	B. li-γîno.
phẹf̱ọ	"wind"	B. -mpepo.
rat'ịlẹ	perf. van rat'a	B. perf. -île.

B. perf. suffiks -île speel in hierdie verband 'n belangrike rol.

(2). Regressiewe vokaal assimilasie:

(i). e̱ en o̱ < B. e en o word ẹ en ọ resp. wanneer die volgende vokale ị en ụ is.

B. -lelû	"baard"	>	sẹ-lẹḷụ.
B. -xelî	"maanlig"	>	ña-ẹḷị.
B. -popû	"blinde"	>	sẹ-fọf̱ụ.
B. -yola	"vrot" + perf. -île	>	yọḷịlẹ
B. -γoγû	"olifant"	>	t'ọụ.

So ook met deverbatiewe:

kxoši "koning" < -xoxa "trek" < B. -koka + î.

mo-somi "een wat inplant" < -soma < B. -koma.

mo-rek'i "koper" < -rek'a "koop" < B. -tenga.

Nomina afgelei van adjektief stamme toon dieselfde verskynsel:

se-yolu "luiaard" B. -yola "vrot".

Selfs na "i" soms verlore gegaan het, bly die geassimileerde vorm nog sigbaar:

B. -konî "skaamte" > son

-tz'ena kaus. v. tz'ena "ingaan" + suff. B. -ŷa. (Vgl. p. 33).

-iša kaus. suff. < *B. eka ŷa; dus selfs e deur i verander na i.

Vir verdere invloede van hierdie aard is die volgende suffikse van belang:
Lokatief Suff. ng < B. -inî; Kausatief suff. -iša < B. -eka + ŷa; en bog. î en û.

Interessant ook is so 'n vorm as die volgende:

tz'eye "oor" tz'eyyana dim. v. tz'eye.

(ii). o en u voor volgende i of u:

mo-khuyu "nael" B. -koyû.

mo-furi "bedrieër" < fora "lieg".

p'ulu "bok" *poli B. -yulî.

(3). Volledige vokaal assimilasie kom heel dikwels voor:

k'e rata xo > k'e rat'o > k'e rot'o.

k'e t'ile xo > k'e t'ilo > k'e t'olo.

k'e kxona xo > k'e kxono
xa o rat'a xo > xo o rot'o
re t'o yona < re t'a xo yona
xa re a k'a ra > xa ra k'a ra

Hierdie verskynsel werk so sterk deur in die gewone spreektaal, veral waar een woord met 'n vokaal eindig en die volgende 'n aanvangsvokaal het, dat mens dikwels proefpersone moet vra om baie stadig te praat ten einde die ongeassimileerde vorme te snap, b.v.

p'olel'wa Sepeli
vir p'olelo Sepeli
(Die Pedi taal.)

mo-kxo'a Va-Sotho
vir mo-kxoa wa Va-Sotho
(Gewoonte van Va-Sotho)

mo-lom'o moxolo
vir mo-lomo o moxolo
('n groot mond)

khul'we kxolo
vir khulu ye kxolo
('n groot skildpad")

mo-soy'o motelele
vir mo-soyo o motelele
('n groot soort, (ras))

motso mmotse
vir motse o mo-votse
('n mooi stat)

mots'a kxale
vir motse wa kxale
('n ou stat).

ens. ens.

Hierdie sametrekking en assimilasie vind so dikwels plaas dat 'n edelman uit die Pedi van Mautung die K. as volg vir skrywer karakteriseer het : "Polelo ya Sek'one e akxofa Kap'ela" (Die taal van die K. is baie vlug."

4. Vokaal assimilasie vind verder plaas wanneer twee vokale mekaar onmiddelik volg binne dieselfde woord:

1) le-iso "oog" < B. li-xiko > le-su
le-ino "tand" < B. li-xino > le-nu (u)

B. o word dus hier K. u

ii) ˣma-etz'e > me-tz'i "Water" B. ma-ixâ.
ˣma-eno > me-no "tande" B. ma-xino.
(Vgl. P. me-etz'e en me-eno)

5) 'n Eienaardige verskynsel tref ons aan in die volgende woorde:

-utz'wa "steel" B. -xiya (p. 298)
-yutž'wa "Ryp word" B. -yilû ˣ-yulua

e en i word hier u wanneer daar w of u onmiddellik volg.

6) Vir etimologie van e, o; e en o; as gevolg van sametrekking sien p. 38 b. 8.

C. DISSIMILASIE :

Hierdie verskynsel is baie selde opgemerk

in K. Dit vind alleen plaas wanneer twee labiale in kontak kom, en een daarvan word velaar of palataal. Gewoonlik gebeur dit as gevolg van 'n non-sillabiese B. u d.i. w, wat volg op 'n labiaal, daarom b.v. word B. mwa > K. ňwa . B.v. ňwana "kind" B. mu-γana. Die semivokaal verloor sy labiale eienskappe, terwyl sy velare trekke so versterk word, dat die voorgaande labiale "m" verander na velare nasaal "ň". Die velare artikulasie word verder verander na palataal en dus kry ons volgens p. 29 a) die volgende P. vorme. B. pua > pwa > *fwa > fsa [1]

Vgl. ook die volg. K. vorme :

B. mbwa "hond" > mpz'a eenlettergrepige B. stam -γwa

B. mpwe "volstruis" > mphš'ẹ Vgl. verder p.p. 31 en 32.

Vgl. P. mbwa pž'a b.v. pž'alọ "saad" -γžala "saai"

mpwa > pša b.v. kxapša pass. van -kxapha "terug hou".

D) 'n Onderlinge wisseling van eienskap tussen klanke kom veral voor wanneer 'n konsonant gevolg word deur 'n semi-vokaal. Vgl. veral p. 25 a onder pi vir 'n volledige uiteensetting.

Verdere voorbeelde p. 29a) onder B. pya en pγa

METATESIS :

Metatesis van konsonante behorende tot verskillende lettergrepe, kom ook voor :

1) Sien "Phonology" P. 72.

-ketema en -tekema "wikkel, beweeg" B. -teka.

mo-soso en mo-soso "soort wilde-druiwe boom."

-yoxola is die algemeen gebruikelike term vir "~~brief~~ blaf" by K., maar VaTswako het -xoyola

E) SLOTOPMERKINGS :

1) In p. 2 reeds is 'n poging aangewend om reëls op te trek i.v.m. die respektiwelike optrede van x en x; en ons het gevind dat x hoofsaaklik op tree in die geaksentueerde lettergreep, terwyl x > x onder invloed van 'n voorgaande vokaal:

b. v. -xama "melk"

-anexa "uithang" B. -xaneka -x verander na x deur verskuiwing van die aksent, b.v.

-axa "bou" maar -axile "perf." v. -axa.

In K. is dit egter moeilik om hierdie twee klanke te onderskei. Inteendeel skyn dit soms asof daar geen x bestaan nie maar alleen -x. In alle geval word x dikwels gehoor waar mens etimologies x verwag b.v. word -xama "melk" net so dikwels gehoor as -xama. Die -x mag miskien 'n heersende K. Klank wees wat vervang word deur P. x, want selfs die P. x is nie bestand teen die sagtere "h" van die Va-Rwa : "hama"

Die elisie van x vind ook baie plaas :

k'e t'o sepela < k'e t'a xo sep'ela
(Vgl. p. 346)

In Suid-Soetoe waar B. k > h, gaan die proses nog vlugtiger, b.v. :

yo-siu "nag" Vgl. K. -yošexo

2) S en tz' word palataal artikuleer voor o̦, o̦, u̦ en w. Vgl. p. 29 a.

Vgl. tž'wala "geboorte gee aan."
Teenoor tž'wara "aantrek". (palataal) < B. ṽu-ata (viña)

3) <u>Vokaal Elisie na Nasale</u>.

In p.p. 13 3n 14 het ons gewys op die elisie van 'n vokaal, na "n" en die gevolglike nasaalverbindinge. Dieselfde gebeur na "m" Vgl. p.p. 15 en 34 a. Vir beide prosesse sien p. 33.

In ṅn, ṅn, mm vorm die eerste nasaal altyd 'n lettergreep: Vgl. veral opm. onder B. nî p. 33.

Elisie van vokale na l en r met dieselfde gevolge vind plaas in die volgende stamme :

-lla "huil" B. -lila.
rraxo̦ "jou vader" B. -tita.

(Dieselfde vind plaas met die suffikse -alala, -elela en -o̦lo̦la. Die middelvokaal gaan verlore en ons vind -alla, -ella, -o̦lla Vgl. 38 b, 8 e.)

4) In K. het ons dikwels gewys op die ooreenstemming tussen die invloed van 'n voorgaande nasaal en 'n volgende vokaal. Die refleksiewe prefiks ti̦- (Vgl. p. 14) veroorsaak absoluut dieselfde klankverandering as nasaal invloed. Vgl. 29 b. C.

Veranderde konsonante, wat volgens Meinhof ontstaan het as gevolg van die invloed van vokale, word in K. klanke wat nie meer verander word deur voorgaande nasale nie. Vgl. p. 18 - 21, behalwe in spesifieke

gevalle..../71.

gevalle soos aangedui.

tz', tž', klanke wat ontstaan het deur die invloed van vokale, kan nie verder verander word deur 'n voorgaande nasaal nie. Vgl. p. 32.

M.A.w. as 'n vokaal reeds 'n klank verander het, sal 'n nasaal geen verandering aan dieselfde klank veroorsaak nie, want dit sou alleen beteken 'n herhaling van dieselfde proses.

In baie gevalle word s en sw, wat ook ontstaan het as gevolg van die invloed van vokale vgl. p.p. 22 - 29, vervang deur ths, en thsw. S en sw word alleen ths an thsw onder invloed van voorgaande nasale. En hier is nasaal-invloed nie juis aan te dui nie. Dus is die vokaal aanspreeklik.

Vgl. -sẹla en -tsẹla (thsẹla) "oorspring."
-swara en -ths ara (ou K.) "vashou".

In p.p. 24 c, 34a 2 Notas 1 en 2 is die verskynsel bespreek, maar die veranderinge voor "a" kan geen verklaring voor gevind nie, uitgesonderd analogie-werking.

Vgl. verder p. 29 a, 29 c C.

"The difference between the influence of nasals and that of vowels, and semi-vowels is evidently no longer clear in the consciousness of the Sotho, and this often leads to confusion." (Phon. p. 73).

35. Die Etimologiese Klassifikasie van K. Vokale:

1) Die Oorspronklike vokale word a, ẹ, ọ ((u̲))

a word deur assimilasie soms ẹ

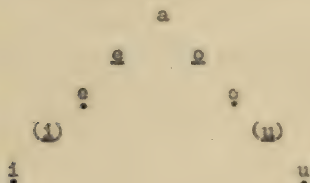
ẹ word deur assimilasie soms ị
ọ " " " " ụ ((u())

2) Veranderde Vokale word e̲, o̲

e̲ word deur assimilasie ẹ en ị
e̲ " as slotvokaal ẹ
o̲ " deur assimilasie ọ en ụ
o̲ " as slotvokaal ọ

3) Swaarvokale word ị en ụ

36) Phonetiese klassifikasie van vokale

37) Etimologise Klassifikasie van Konsonante.

1) Oorspronklike konsonante :

Eksplosiewe word x, ɣ, kx; r (th); f
Frikatiewe " [illegible] ((y)); l ; v̲
Nasale bly m ; n .

2) Veranderde konsonante :

B. k̲, t̲ > s̰
B. ɣ̲ > t̰'

3) Semi-vokale y, w.

4) Nasaalverbindinge van oorspronklike konsonante :

kx (ṅkx) k' (ṅk')

th (nth) t' (nṭt')

ph (mph) p' (mp')

Die nasaalverbindinge met ṅ. ni-is dieselfde as die voorgaande.

NASAALVERBINDINGE VAN VERANDERDE KONSONANTE :

s̰, t̰h (nt̰h)

t̰', nt̰'

B. mu + p > mph

B. mu + v̱ > mm.

5) Vokale verander konsonante as volg :

k > s, š, x̌

t > š

p > sw phš (p. 29)

x̌ > -

l > ḷ, dj, tž'

v̱ > v̱ (y) tž'(w) tz'(w).

Verdere verandering deur palatalisasie :

k > š (s̰), x̌, kx

t > š , thš, th.

p > sw , thsw, ph (x̌ P. 46)

x̌ > k'

l > tž' , t'

v > tz' , p'

Deur palatalisasie word verder verander :

s > ths

s > ths

sw > thšw

x > kh

6) Veranderde konsonante word deur vokale as volg verander :

k̲ > s
x̲ > tz' soms tž'

Verdere verandering deur palatalisasie :

k̲ > t̰'h
x̲ > t̰'

7) Die stemlose frikatiwe wat ontstaan as gevolg van die invloed van vokale word as volg verander deur 'n voorgaande nasaal :

s > ths (nths)
š > thš (nthš)
sw > thsw (nhtsw)
x̌ > kh (ṅkh)
(mphš)

8) Vokale verander voorgaande nasale as volg :

m word soms n , soms ṅ
n " " ṅ , " ṇ (< ny)

9) i) "h" kom glad nie voor nie, selfs nie in uitroepe nie. ii) tž' en tz soms van ṅg vgl. p. 26. iii) Klanke afgelei van oorspronklike frikatiwe word verander deur vokale :

v̲ž pž, (mpž); tz' en tž' bly onveranderd.

l̥ word t' deur voorgaande nasaal.

SUIGKLANKE.

In K. is alleen enkele woorde gevind met 'n suigklank en dan alleen onmiddellik volgende op 'n nasaal.

Alleen een suigklank kom voor n.l. die dentale wat voorgestel word deur C. in Zulu, en ook hier, aangesien daar nog geen ander teken voorgestel is nie. (Vgl. Doke: Phon. p. 135)

Die dentale suigklank word meesal gehoor wanneer :

(1) Simpatie betoon word met 'n beseerde:

c-c-c-c-c ńwan'a mmanẹ
Siestog broertjie.

(2) 'n Uiting van blydskap plaasvind :

ncị-ncị saxa sak'a
Hoerê! my (voël) -nessie.

(3) ncẹncasẹ Vgl. 1.

(4) Iets as baie klein bestempel word:

sẹlwanyana sẹ sẹncẹncanẹ
'n baie klein dingetjie.

Die wisselvorm "nyẹnyanẹ" is ook welbekend. Hierdie twee vorme illustreer ook Meinhof se "Springender Lautwandel."

...../18.

TABEL VAN KONI KONSONANTE.

	Eksplosiewe.			Nasale.	Affrikatiewe.			Frikatiewe.		Semi-Vokale.
	Fortes	Lenes.			Fortes	Lenes.		Fortes.	Lenes.	
	Stemloos.		Stemhebbend.		Stemloos.		Stemhebbend.	Stemloos.	Stemhebbend.	
Velaar	kh, ŋkh	k', ŋk'		ŋ	kx, ŋkx			x x	x	
Lateraal	th, nth	t', nt'						s		
Palataal				(ɲ)			dj, ndj			y
Cerebraal									l	
Alveolaar a.	th, nth	t', nt'		n				v	l	
b.					(ts, nts) ths, nths	tz', ntz'		s		
c.					(ts, nts) ths, nths	tz', ntz'		s		
Alveolaar-Lab. a.								x sw		
b.					Lab. alv. (phs, mphs)	mpz'		x sw		
Bi-Labiaal	ph, mph	p', mp'		m				f	v	w

x thsw
x thsw
Suigklanke: C (nc)

KORT OORSIG VAN VORM-ELEMENTE.

38) NOMINALE KLASSE:

1. mo- enkelvoud van Kl. 2. mo-nna "man"
2. ya- meervoud van Kl. 1. ya-nna
3. mo- enkelvoud van Kl. 4. mo-llo "vuur"
4. ne- meervoud van Kl. 3. ne-llo
5. le- enkelvoud van Kl. 6. en 10.
   le-nak'a "horing mv. ma-nak'a Kl. 6.
   li-nak'a Kl. 10.
6. ma- mv. van Kl. 5 en Kl. 14.
   le-rumu Kl. 5 mv. ma-rumu Kl. 6.
   yo-loi "toorgoed" Kl. 14, m.v. ma-loi Kl. 6.
7. se- enkelvoud van Kl. 8 se-lep'e "byl"
8. li- meervoud Kl. 7 li-lep'e
   (As dit gevolg word deur 'n verbinding van B.ni- val dit saam met Kl. 10.)

9. - Enk. van Kl. 10. (Die aanvangskonsonant toon tekens van nasaalinvloed, origens verdwyn die nasaal egter, behalwe voor eenlettergrepige stamme.)
   B. ñguluye "vark" k'oloye
   maar B. ñgu "skaap" ñk'u
10. li- mv. van Kl. 9 en 11.
   ñk'u "skaap" li-ñk'u
   Vgl. Kl. 5.
11. Is verlore gegaan in K; Tšwana lo- enk. Kl. 10.
   In K. het Kl. 11 le- geword. vgl. "Grundzüge" P. 2 f.f.
12. Afwesig in Soetoe.
13. Hierdie Klas word in Soetoe gewoonlik afwesig gemerk.
   Vgl. egter "Grundzüge p. 18"; "Ferner

braucht man ka - vor dem Zahlwort z. B. kamo "einmal", ka'bili "zweimal", kahano "funfmal". Bem. : vielleicht bedentet ka urspr. "wie". z.b. "etwas wie ein Hund", würde dann deminutiv verstanden werde. Wenn das unrichtig ist, ist das ka bein Zahladverbimm wohl anderen stammes als das Ka in Kl. 13".

Na aanleiding hiervan vind ons in K.

				Tussen stadia.
xo yeli	<	xa	xo yeli	xa 'o yeli
xo raro	ens. <	xa	xo raro	xa 'o raro

Dus Klas 13 en Klas 17 wat geassimileerd optree voor die telwoord.

Verder: se-ka-mo-tho "gedrog" baie gebreklike wese".

se < B. ki Kl. 7 "Wird eine Person mit diesemn Sachen-präfix versehen, so wird sie dadurch verachtlich behandelt." "Grundsüge P. 13.

Ka < B. ka Kl. 13 of dit mag 'n sametrekking van "vya lo ka" d.i. "net soos" wees. Ek het egter die eerste vermoede. In hierdie geval dus word B. prefiks van die "Verkleinerungsklasse" ook spotprefiks.

14. Enkv. van Kl. 6. Waar dit kollektiewe en afgeleide adjektiewe insluit is Kl. 14 sonder meervoud.

b.v. yo-naya "Gif, gevaarlikheid".

yo-nk'we "tieragtigheid, dus wrokdraend of skendlustig".

15. xo- Infinitief prefiks xo rat'a "om lief te hê".

16. fa-) "by" "hier")
17. xo-) Lok. voorvoegsels. "by, in; "by") Lokatiewe.
18. mo-) "in" ; "daar")

...../77.

fa-se "op die grond"; xo-limo "hoog, in die lug"; mo-šola "oorkant" wys moontlik die prefiks nog fungeer."

19 - 21. Afwesig.

ETLIKE NOMINA Neem meer as een prefiks gelyktydig, b.v. vo-ñkwe "parmantigheid" "of onderduimse wreedheid" letterlik "tieragtigheid"; vo-ñwana "jeugdigheid". Vgl. verder p. 33.

Dieselfde nominale stam neem verskillende prefikse met 'n gevolglike verskil in betekenis :

mo-tho	"mens"
bo-tho	"menslik of sag, goedgeaard."
se-sare	"boom"
mo-sare	"'n Soort boom."
	ens.

Nomina waaronder benaminge van mense of diere val wat een of ander eienskap in oormaat besit, kom onder Klas 7, se, dus tot 'n mate 'n sameval van ding-klas en spot-klas, b.v.

se-jat'o	"'n Vraat."
se-taela	"'n onnosele"
se-kamotho	"'n Gedrog", ens"
se-sola	"Een wat met iets verbasingwekkends voor die dag tree, 'n wonderwerker."
se-k!oye	"Een wat skreeu lelik is."
se-riri	"Bos hare."

Die skakelvoornaamwoorde van die klasse is as volg : Kl. 1. o en a; (1) ya- ; (3) o- (4) e- ; (5) le- ; (6) a- ; (7) se- ; (8) li- (9) e- ; (10) li- (15) xo- (16), 17, 18, xo-

N.B! Dis opmerklik dat hoewel nomina soos fa-se , fa-la (lokaal-nominaal gebruik), mo-šola ens. die prefikse glad nie ooreenstem met xo- nie, tog is die skakelvoornaamwoord in al hierdie gevalle xo-

Adjektiewe neem nominale en pronominale prefikse gelyktydig.

NOMINALE AGTERVOEGSELS :

-a	>	-a	le-xufa	"jaloesie"	B.-pûpa
			phala	"rooibok"	B,-mpala
--e	>	-e	k'oloye	"vark"	B.-ñguluye
			kxwale	"patrys"	B.-ñkwale
-o	>	-o	p'olo	"hart"	
			phefo	"wind"	B. mpepo.
-i	>	-e	nare	"buffel"	B. ny-ati.
			le-e	"eier"	B. -yi.
-u	>	-o	kxoxo	"hoender"	B. nkuku.
-î	>	-i	mo-furi	deverbatief van -fora "bedrieg"	
			mo-rut'i	"onderwyser" deverbatief van	
			rut'a	"lees".	
			mali	"bloed."	
			mo-riri	"hare"	B. -tîtî.
-û	>	-u	se-yolu	"luiaard" < -yola "vrot"	
			le-ru	"wolk"	
			se-fofu	"blinde"	

-ana Hierdie suffiks word aangewend vir die bou van diminutiewe, die oorsprong van die infiltrasie hiervan in die Suid- Afrikaanse

........./79.

Bantoetale is breedvoerig uiteengesit deur Engelbrecht J.A. R.S.O.S. Vol. XXVIII P. 90 ff. Vir klankveranderinge vgl. p. 29.

p'elo	"hart"	p'elwana
kxoxo	"hoender"	kxoxwana
	ens.	

wat egter besonder treffend is in K. is n.l. die feit dat by die vroulike van kleur-nomina (afgelei van kleur-adjektiewe) veral by beeste in gebruik, daar nog 'n "na-" prefiks optree; (Vgl. onder "Tekste" die volledige opgawe):

		Vroulik
p'ululu	"blou bul"	na-pulutšwana
khuloń	"rooi bul"	na-khulwana
nala	"rooi-lap"	na-nalana, ens.

-xali (Vgl. -ana)

Hierdie suffiks word aangewend om feminina te vorm, asook augmentatiewe. Meesal egter word dit in kombinasie met -ana gebruik by die vorming van feminina, b.v.

thololo	"koedoe"	tholoxatšana (koedoe koei)
phala	"rooibok"	phalaxatšana "rooibok ooi"
thšweni	"bobbejaan"	thšwenixatšana "bobbejaan-wyfie."

Bv. feminina met -xali en-ana in kombinasie.

tholoxali	is egter	"groot koedoe koei"
kxomoxali	" "	"groot koei"

mo-humaxali "jonkvrou" of soms 'n vrou van hoë rang."

Al hierdie vorme is alleen nog bekend i.v.m. name van dolosse in die taal van Patriarge.

C) VERBALE AGTERVOEGSELS :

1) -ka.

(a) -ka > -xa Intransitief. mongka "suig"
-roto-xa "uitklim" , -tolo-xa "smelt"
-aro-xa "uitdraai", -sano-xa "omkeer"
lemoxa "opmerk" mag 'n inversief van -lema "bedelf" wees.

Direkte Intrans. Denominatiewe met -ka is nie in K. gevind, aangesien hierdie funksie verrig word deur -fala.

(b) -aka > - (-axa). Intransitief. Verskyn soms voor -ala, alleen enkele kere word die volle vorm egter waargeneem, en dan alleen by die volgende twee verbale stamme: -vona "sien" en "lira" doen.

b.v. -vona-ax- ala "sigbaar wees."
-lir-ax-ala "Doenbaar wees.

m.a.w. "duidelik" en maklik" "-von-ala" en "lir-exa" is egter meer in gebruik.

(c) -eka > -exa. Baie algemene intransitiewe suffiks.

-lir-exa	"doenbaar wees"	-lira
-von-exa	"sigbaar wees."	-vona
-kxon-exa	"doenbaar wees."	-kxona
-rat'exa	"wenslik wees."	-rat'a

(-won-exa is soms die bevel vir "lig"! Dus, "laat sigbaar word".) -ala" vervang meer en meer 1 (b) en C).

(d) - uka > -oxa. Baie aktiewe inversief-intransitief:

-kxat'-oxa "stap af" < -xat'a "trap"
-t'oxa "gaan weg" < -t'a "kom"

-oloxa <B-uluka kom ook voor.

b.v. -t'em-oloxa "losraak" < -t'ema "bind"
-kxok-oloxa "losbreek, rol < -kxoka "vasmaak"
-xun-oloxa "losgaan" < -xuna "knoop."
-lap'oloxa "fris word" < -lap'a "honger wees."

(e) -uka. Verskyn as intensiewe suffiks in
-uluka > -oloxa.
Dus intensief intransitief, terwyl die vorige intensief inversief is.

kxet' -oloxa "uitgekeer raak" -kxet'a "uitkeer"
lop'oloxa "vryheid herkry" -lop'a "vra".

2) -eka > exa transitief. Baie algemene suffiks b.v. -sat'exa. "Pot opsit". Sien voorgaande -eka.

3) -ata > -ara

-khup'ara "toevat."
-ap'ara "aantrek"
-khup'orolla "hand" oopmaak" *-khup'arolla

4) -pa (-pala) -fa (-fala). Denominatief.
-sale-fa "slim word" yo-sale
-yoi-fa "om te vrees" yoi "vrese"
-fufá -fu-fala "blind word" se-fofu
(P. pfou-fala)

5. -tsọ-f̱ala "oud word" -sweụ̈ "wit"

-tala-f̱ala "groen word" -tala

vg. -ala 8b.

5. -ɣa of -aɣa vorm werkwoorde met kontinuatiewe duratiewe inhoud.

Hierdie suffiks behoor in K. "-a) te wees,

b.v. x̌uluɣa "roer". B. -kula-ɣa. Vgl. egter

P. x̌ulua.

(Vergelyk verder 12 -ṅga.)

Hierdie suffiks B. -pa > *a tree egter nie meer aktief in die vervoeging van werkwoorde op nie.

6. -ya -ya. Kousatief suffiks. Die voorgaande konsonante word verander deur -ya volgens p. 28 a en 33, en die vokale volgens p. 34 b.

-falatz'a "uitgooi" kaus. v. -falala "uitval"

-letž'a "fluit" kaus. v. -lla "huil" ˣlela
(lel-iśa is egter die gewone kaus. v. huil.)

-votz'a "vertel" kaus. v. ˣ -vola

-tz'eńa "insteek" " " -tz'ena "ingaan"

-eńa "vrugte dra"" " -ema "staan"

-satz'wa "was" " " -sap'a.

DUS

-ala + ŷa > -atž'a; -oxa + ŷa > oša

-oloxa + ŷa > -ološa.

-ela + ŷa > -etž'a; -exa + ŷa > -óša

p. 34 b) -ańa + ŷa > -ańa.

Suffiks -iša is baie algemeen as Kaus.

-rat'a "bemin" -rat'-iša

-saya "slag" -say-iša ens.

-oša is die Kaus. van 1 d.

-eša vgl. No. 5.

(t'oša is die Kaus. van t'oxa en nie van t'a)

7) Die passief suffiks in K. is -wa en soms -iwa. Hierdie -wa verander die voorgaande Kons. Soos uit-eengesit in p. 29 a. Dus het -lat'a "agterna sit" die reëlmatige passief lat'wa

M A A R

-yaya "seer wees" -yayya "siek"

-vop'a "vorm" -vopž'a

-alafa "dokter" -alafya

-roma "stuur" -rońwa

-roma "stuur" -rońwa

-loma "byt" -lońwa

-fara "verstop" en -gala "skraap" bly onveranderd in die passief.

8) a) -la Korrelatief transitief van -ka

-sala "skei."

(In Soli vind ons egter die volgende vorme: patula "skei"

patuka "uitdraai."

Vgl. van Eeden B. C. : Tjisoli - Klank en vormleer p. 30 Ongepubliseerde D. Phil. -tesis Stellenbosch.)

(b) -ala bly -ala Neutro-Aktief (volgens Doke)

-k'wala "hoorbaar wees" -k'wa "hoor"

-von-ala "sigbaar wees" -vona "sien"

-ley-ala "vergeet" -leya "pyl na"

Vgl. ook -ala - in Verbinding met -aya onder No. 1 b en met -fa onder 4

(c) -ela > -gla . Applikatief.

-xwgla "sterf vir" < -žwa.

-nam-gla "opklim vir" < -nama "oorsper"

-lom-gla "kopulasie van voëls" < -loma "byt".

(d) -ile > -ile perfektum suffiks. Die slot e assimileer direk aan -i en word -e.

Hierdie suffiks veroorsaak 'n hele aantal fonetiese veranderinge waarvan die volgende verteenwoordigend is :

-fa "gee" perf. -fele (a + i > e)

-wa "val" perf. -wele

-xa "skep" perf. -xele

-swa "brand" perf. -swele

- nwa "drink" perf. -nwele

-k'wa "hoor" perf. -k'wele

-ɬwa "veg" perf. -lwele

(Al die P. vorme het -e as slotvokaal.)

Andersins het bogenoemde vorme as volg ontwikkel : i word e onder invloed van die slot e (eer dit miskien geassimileer is. En die slotvokaal word dan volgens reël in K. e.)

-ya "gaan" B. -γia het perf. -ile

-t'a "kom" B. -γinga " -t'ile

-tš'wa "uitkom" B. -lûa " -tš'wile

-re "sê" B. -ti " -itš'e

'n Aantal tweelettergrepige werkwoorde eindigende op -la, en alle meerlettergrepige werkwoorde op -la, verloor die "e" van -ile, ten einde die juxtaposisie van twee "l"'s te vermy (dissimilasie dus.) Dus word die perfektum van 'n werkwoord met suffiks -ela, wat behoor te wees *-elile dus *-elie > *-elye > -etš'e vgl. 29 a 1ya. (oorgeneem uit "phonology p. 77").

Indien die tweede laaste lettergreep (penultima) van die werkwoord 'n a, e, o bevat, word dit geassimileer aan die volgende -i en word e, e en o (Vgl. p. 9).

-šala "bly" perf. šetš'e

-lala "lê, slaap" perf. letš'e (alleen in idiome)

-t'ala "vol word" " t'etš'e

-fat'-ela "toe gooi" " -fat'etš'e

-rap'ela	"bid"	perf.	-rap'etž'e
-xan-ela	"vassit"	"	-xanetž'e
-von-ela	"uitsien"	"	-vonetž'e
-kxosola	"hoes"	"	-kxosotž'e

M A A R

-fola	"genees"	"	-folile
-fala	"skraap"	"	-falile
-sola	"spioen"	"	-solile

Laasgenoemde drie voorbeelde illustreer ons eerste stelling: "Alleen 'n aantal tweelettergrepige werkwoorde op -la."

e, i, u bly onveranderd :

-sep'ela	"loop"	perf.	sep'etž'e
-šit'a	"baasraak"	"	šit'ile
-rula	"smee"	"	rutž'e

Die volgende bewering van Meinhof i.v.m. Pedi is met betrekking tot die voorgaande in P van baie belang :

"In modern Pedi the stress is on the penultimate syllable. Under such circumstances *-elile might become - * elie, but the latter would not become * - elye, as this implies that the accent has moved to the preceding syllable. That this change has occurred shows that in former times this accent played no part whatsoever and certainly did not mechanically fall on the penultimate. Another proof of this is that in other Bantu languages the accent very often falls on the ante-penultimate. This shows that the rhythmic dynamic stress is to be

......./87.

regarded as a more recent feature of Bantu". (Phonology p. 78.)

Werkwoorde wat eindig op -ra bly onveranderd, maar volgens die verandering van die stam-vokaal tree daar 'n -i in die stam in of die 'n buitegewone assimilasie-verskynsel :

-ap'ara "aantrek " perf. ap'ere < ×ap'aire
< * -ap'arile

-šik'ara "pak en dra" perf. šik'ere <
* šik'aire * šikarile

-swara "vashou" perf. swere < * swaire
< × swarile.

Werkwoorde met 'n voor die slotvokaal is reeds bespreek onder assimilasie vgl. p. 34 (a) (1), b.v.

-swana "lyk soos" swanne.
-xana "weier" xanne

In werkwoorde met meer as twee lettergrepe word die uitgang verder saamgetrek tot -ne :

-rat'ana "mekaar bemin" rat'ane
-fap'ana "mekaar verbyloop" fap'ane
- xasana " " ontmoet." xasane
(Vgl. p. -sak'ana)

Laasgenoemde twee werkwoorde het ook wisselvorme fap'anne en xasanne.

Kausatiewe wat eindig op -ńa en -tž'a < n of l van suffiks + ya (Vgl. p. 29 a), vorm die perfektum deur -ya agter -ile te voeg : *-ile + -ya > * -ilye > -tž'e.

-tz'ẹna kaus. van tz'ẹna perf. tz'ẹntž'ẹ (let op die assimilasie in die K. vorm e > ẹ, terwyl P. het tz'ẹntž'e) Die -ị gaan verlore na n vgl. "swana."

Die meer gebruikelike perfektum van tz'ẹna is egter tz'ẹnthšịtž'ẹ dus geassimileerde kausatief perfektum van kausatief tz'ẹna.

-yitž'a "roep" B. -vila perf. -yịlịtž'ị
(Vgl. P. yịlịtž'e)

-ẹna "vrugte dra" perf. ẹntž'ẹ
(Vgl. P. ẹntž'we).

'n Groot aantal kausatiewe werkwoorde voeg eenvoudig by die vorming van die perfektum -itž'ẹ aan, wat alreeds die „-ya" bevat:

-satž'a	"vomeer"	perf.	satž'ịtžị
-khutž'a	"rus"	"	khutž'ịtž'ị
-kxatž'a	"kerf"	"	kxatž'ịtž'ị

Die -ịtž'ẹ assimileer tot ịtž'ị.
Hierdie vorme is dus eintlik dubbele kausatiewe.

Alle andere kausatiewe volg nou hierdie reël :

-amuša "laat drink"< * -amua (Vgl. P. ańwa <amya)
> -ana > -amušitž'i
-rọt'ọša "laat opgaan" < -rọt'ọxa > -rọt'ọšịtž'ị
-sayịša "help slag" < -saya > -say'išịtž'ị

Werkwoorde wat nie meer as kausatiewe erkenbaar is nie, omdat die eenvoudige vorm nie meer bestaan nie, asook werkwoorde met „-s" voor die slotvokaal volg die voorgaande reël :

-lẹsa "laat staan" perf. -lẹsịtž'ẹ
-kxẹsa "vaskeer" " -kxẹsịtž'ị

..../89.

utz'wa "steel" perf. utz'witz'i
(Vgl. P. utzwa en utz'witz'e)

Die volgende twee werkwoorde is van belang weens uitsonderlike gedrag : (Vgl. vorige)

-yutz'wa "ryp word" < *-yulua perf.
-yulule < *-yulu-ile
-ana "drink" perf. antz'e

(e) -ula > -ola. Inversief transitief.

-somola (doring) uithaal" < -soma "insteek"
-sat'ola "pot afhaal" < Vgl. -sat'exa "op sit"

Die verdubbeling -ulola wat saamtrek na -olla kom ook voor :

-t'emolla soms -t'emolola "losmaak"
< -t'ema "bind"
-xunolla "losmaak" < -xuna "vasknoop"
-mona "in mond hou" > momolla
-fexolla "afhaal" < -fexa "ophang"
-saola "skoi" < B. kayula

word nie meer as inversief gevoel nie, asook fet'ola "omkeer" < B. -pinda.

(f) -ulula > -olola Intensief.
alleen -lop'olla "vryheid gee" < -lop'a "smeek" is gevind.

Verder word die funksie van (f) vervang deur 12.

9. -va bly -va

-leva - leva "oë knip, leef."

-araya "antwoord" B. -xataya

-tz'eva "sweet" B. -xiva

-leva "rigting neem".

10. -ana bly -ana. Resiprokaal.

-rat'ana "mekaar bemin" < -rat'a

-say'ana "mekaar steek, baklei < -saya

-lomana "mekaar byt" < -loma

Soms vind ons -axana.

Hierdie suffiks skyn die werkwoord 'n intensief-resiprokale betekenis te gee :

-menaxana "inmekaar krul" < mena "buig"

-xun-axana "inmekaar vasgewoel word, met mekaar" -xuna "knoop."

-na word ook gevind aan die volgende werkwoorde en intensifeer die begrip in die grondwoord vervat: (Hoewel stamme sonder -na nie meer gevind word nie.)

-k'ok'ona "aanhou kou"

-khukhuna "al kruipende"

-saxuna "kou-kou"

Aan sekere werkwoordstamme gee -ana enersyds 'n intensiewe begripsinhoud en andersyds 'n resiprokale:

-t'ayoxana "oor mekaar spring") -tayoxa

-t'ayoxana "rondspring en dans") "spring"

Laasgenoemde vorm is soms t'ayoxak'a Vgl. 12.

-tulaxana "neerslaan"

-tula "hard slaan."

...../91.

11. -ama bly -ama. Statief.

-alama "jouself. oopspalk, broei" < -ala "sprei"
-asama "mond oopsper,
-kxot'ama "kniel"

-ma bly -ma. Funksie onduidelik.

-alima "leen"
-xalima "skitter."
-khuma "afskuur."

12. ŋga > -k'a. Word gevind in ak'a en ok'a

-k'a vorm kontinuatiewe en habituatiewe wat gewoonlik B. -xa. (B. ŋga < n + -xa)

-loma-k'a "stukkend byt" < -loma "byt"
-roya-k'a " " breek" < -roya "breek"
-roxa-k'a "vreeslik vloek" < -roxa "vloek"
-xat'a-k'a "fyn trap" < -xat'a "trap."

ens.

Vgl. p -kxoyo-k'ana "vergader" < -kxova "versamel"

-kxoya-k'a sou kontinuatief wees. -kxoyana "reciprokaal".

-kxoyo-k'ana sou dus beteken "aanhou versamel" d.w.s. aanhou namekaar-toe kom." -kxoyo- i.p.v. -kxoya is die gevolg van assimilasie van vokale.

13. ka > sa.

Alleen die volgende werkwoorde met laterale in slotlettergre e is gevind wat moontlik onder hierdie hoof tuisgebring kan word. Funksie skyn intensief te wees:

-fesa "pap roer (as dit nog slap is)"
-foxosa (-foxosetz'a meer gebruiklik) "invrywe"
-swasa "uitbreek (beeste)."

14. Algehele en gedeeltelike reduplikasie van die stam kom voor met intensiewe funksie :

-t'olatola "rond spring" < -t'ola "spring"
-volavola "gesels" < * -vola "praat"
-swaraswara "vat-vat" < -swara "vashou"

Vgl. verder -sosora "afskud", -sisin'a "wikkel" -thothomela "bewe."

15. Kombinasies van verbale suffikse ;
-setz'e < * -sala + ile + ya
-amusitz'e < *-amusa + ile + ya.
-rat'isitz'e<*-rat'a + isa + ile + ya
-lek'ana < *-lek'a + ana + -ya
-lek'aneletz'a< *-lek'a+ ana + ela + ela + ya

-ya Tree dikwels op in kombinasie met ander suffikse. -ya Volg gewoonlik perfektum -ile. Met -ela gebeur dieselfde vitza "roep" het applikatief -vil'etza *-vil- + ela + ya. l + ya > tz'a (vgl. p. 29 a)

In die volgende gevalle word -etz'a i.p.v. -ela aan die kausatief gevoeg :
-satz'wetz'a < -satz'wa "was"
-tosetz'a < -tosa "wegneem."
-rot'osetz'a < -tot'osa "opneem."
-felisetz'a < -felisa "klaarmaak."

C. ANDER VOEGELEMENTE :

1. "a" word voor die werkwoord gevoeg om 'n tyd te vorm wat gewone handelinge aandui wat besig is om te verloop; of wat besig was om te verloop op 'n spesiale tydstip in die verlede : k'e a lira "ek doen" (ek is doende).

2. "a" is die suffiks van alle werkwoorde in die infinitief, imperatief en meeste indikatiewe vorme.

xo rat'a	"om te bemin"	Infinitief.
lira!	"doen!"	Imperatief.
monna oalwa	"'n man veg"	Indikatief.

Hoewel "a" die slotvokaal is van die meeste werkwoorde, is dit nie die enigste slotvokaal nie. Meinhof erken self dat die "a" 'n vorm is wat algemeen voorkom i.p.v. 'n slotvokaal van 'n ander gehalte.

"What vowel has been displaced by -a it will seldom be possible to discover." (Phon. p. 46 v.a.)

In "Grundzuge" p. 63, wys Meinhof op die geassimileerde vorm wat nou 'n hele gebied oorheers.

Ook Heepe e.a. waag hulle op hierdie gebied wat reeds ingelei is deur Bleek.

Die jongste bedrae wat ook die meeste lig werp op die proses van assimilasie i.v.m. hierdie vraagstuk is die van Dr. B. van Eeden c.f. "Bantu Studies" Deel VIII No. 4. Hierin bewys van Eeden dat die slotvokaal geassimileer is aan die stamvokaal uit data versamel in Soli.

3. Die volgende affirmatiewe met suffiks -e word in K. aangetref :

-le "om te wees."

-ve "was"

In die geval van -ve is daar 'n vorm -vile "perfektum".

-ke vile k'evone "ek het reeds gesien".

-ve kan dus 'n verkorte perfektum wees van -vile Vgl.: k'e ve k'e tzeva "ek was dat ek weet. Ek het geweet."

Met -le kon dieselfde gebeur het, maar ongeassimileerde vorme is nie gevind nie.

Dus is -ve 'n verkorte perfektum van -va -e.
'n Hele aantal negatiewe het ook die suffiks

xa k'e tzeve "ek weet nie" ke ve k'e sa vone "Ek was nie dat ek gesien het nie. Ek het nie gesien nie. Ek kon nie sien nie." ens.

4. Die perfektum word gekenmerk deur suffiks -ile < B. -île. Vgl. p. 38, 8d.

k'e rat'ile "Ek het bemin" < rat'a

nonna o savile nk'u "Die man het 'n skaap geslag." < sava "slag."

5. Die subjunktief het ook 'n slotvokaal e

b.v o lire "jy moet doen."

a save "hy moet slag of dat hy slag" ens.

6. -wa en-ħwa is die gewone passief suffikse.

7. -a < B. -γa is nie in K. gevind nie.
Vgl. p. 38 b. 5.

8. Veranderinge aan die werkwoord veroorsaak deur voorwerpspronomina is reeds geillustreer in p. 13. Vgl. verder p. 38 (c) 9.

9. Persoonlike Voornaamwoorde :

	Onderwerp.		Voorwerp.		
	ENKELVOUD				MEERVOUD.
1ste pers.	k'e	"ek"	n-(ħ-m-)	"my"	re-
2de pers.	o	"jy"	xo-	"jou"	le-
3de pers. (Kl.1)	o, a	"hy"	mo- (mm)	"hom"	va-

In die orige klasse is onderwerp en voorwerp dieselfde. t.w. 2. va- 3. o- 4. e-
5. le- 6. a- 7. se- 8. li- 9. e-
10. li (11. le- vgl. p. 34 e) 14. vo- 15. xo-

Wanneer Kl. 10 as onderwerp in Pedi optree voor "a" van p. 38 c)1. optree vind ons

li-nk'u tža sep'ela "die skape het geloop"
li-noγa tža re vona "die slange het ons gesien".

In K. is hierdie vorme ongeassimileerd:

li-nk'u li a sep'ela
li-noγa li a re vona

NOTA: I.v.m. B. pa, ku en mu is die volgende opgemerk in K. :

B. mu > K. mo

mo-šola "oorkant" het geen meervoud nie, en daarby is dit 'n lokatiewe nomen.

In K. vind ons dat "oorkant die rivier" as volg uitgedruk word :

mo-šola xa nok'a

Maar ook mo-šola xwa nok'a

"xwa" < xo + a
lok. prefiks + genitief "a".

Die Pedi vorm werp egter meer lig op die probleem. Daar vind ons

mo-šola wa nok'a

"wa" < o + a
skakelpronomen genitief "a".

Soos ons weet is die skakelpronomen van die nasaalklasse = prefiks minus nasaal.

Gevolgtrekkings:

(1) mo- van "mo-šola" is 'n prefiks.
(2) mo-šola is 'n lokatiewe nomen.
(3) mo-šola het geen meervoud nie.

Hoewel mo- nie meer aktief van stamme deur prefigering lokatiewe kan vorm nie, mag mo-šola "oorkant", mo-raxo. "agter", nog oorblywende reste van 'n vroeëre proses wees.

Dieselfde geld vir xo-limo "bo", "bokant"

vgl. xo-limo xo nale ......
xo-limo xwa (xa) ......

vgl. ook fa-se "onder, op die grond" fase xa ....
-fase xwa ...

BESITLIKE VOORNAAMWOORDE :

	ENKELVOUD	MEERVOUD.
1ste Persoon	-k'a	-ešu
2de Persoon	-xo	-eno

3de Persoon Kl.1. -xwe 2. -vo 3. -o 4. -yo.
5. -lo 6. -o 7. so 8. -tž'o
9. -yo 10. -tž'o 11. (-lo) 14. -vyo
15. (xo).

Hierdie stamme word dikwels voorafgegaan deur lokatiewe Kl. 17, xo en xa,

D.v. xak'a "by my (stat)
xeno < xa eno "by julle"
soms xa xeno
xa xešu ens.

10. ONVERBONDE TELWOORDE :

1) nt'owe
2) li-veli
3) li-raro
4) li-nne
5) sesano (mphetž'o)
6) mo'tave (-selela)
7) mosup'a
8) seswai
9) senyane
10) lesome
20) masom'a maveli (masome a maveli)
30) masom'a a mararo (masome a mararo.
100) lekxolo.

1. is afgelei van die adverbiale stam -te
2 - 4 is afgelei van suiwer adjektiefstamme, -veli

-raro, -no (-nne)

5. -gano is skynbaar 'n adjektief stam soos 2 - 4

mphetz'e is 'n deverbatief van -fola (fetz'a kaus.)

6 en 7. is deverbatiewe van -sela "oorspring" en -supa "wys" respekt.

8. en 9 Afleiding onbekend. Soms word hierdie getalle uitgedruk deur -roya Monwana e ne-yeli"

-roya monwana k'a ot'e"

(breek twee vingers, breek een vinger.)

10[1] lesome is 'n selfstandige naamwoord.

N.B.! p. 38 is gewy aan 'n kort oorsig van die vernaamste vorm-elemente in K. Die metode gevolg is presies dieselfde as die van Meinhof i.v.m. Pedi in "Phonology of the Bantu Languages." Teneinde dialektiese vergelyking te vergemaklik en moontlik te maak is hierdie metode aangewend.

Teneinde belangstellende navorsers 'n dieper insage in K. te verskaf word daar, by wyse van voetnote en besprekinge by die tekste, geleidelik die gewone grammatiese vorme en die algemene vormleer behandel.

39. STAMME.

1) Elke woordstam in K. bestaan uit een of meer lettergrepe, wat op hulle beurt bestaan uit konsonante plus vokaal, behalwe waar die aanvangskonsonant B. "ɣ" was, wat verlore gaan. Vgl. p. 3

Dus begin woordstamme in K met 'n aanvangskonsonant.

......./99.

Waar die aanvangskonsonant "ɣ" was, veroorsaak 'n voorgaande nasaal k', want k'kom van B. ṅg.

Wat betref die opbou van woordstamme het Meinhof naas eersgenoemde stelling, ook beweer dat die meeste woordstamme vandag tweelettergrepig is.

Endemann "Wörterbuch der Sotho-Sprache" p. 8. skyn die mening toegedaan te wees dat die B. woordstam opgebou is uit eenlettergrepige "Sprachwurzeln" wat hy as volg definieer :

"Die eigentlichen Sprachwurzeln sind die Konsonanten; die angefügten Vokale geben denn Begriff den ein Konsonant aus druckt, die besondere Färbung. Der neutrale a- vokal bezeidhnet die Bewegung oder Handlung überhaupt ohne nähere Bestimmung; daher lautet die Grundform jedes Verbs auf a aus Der ẹ- Vokal bezeichnet Zielbewegung" ...." ens.

Bourquin (p. 151) bou hierop voort en maak die volgende stelling:

"Die erste Silbe eines Stammes enthält die Stammwurzel, die ihm seine charakteristische Bedeutung verleiht, welche durch die folgende, resp. folgenden Silben, nach einer besonderen Richtung naher gekenzeichnet wird."

Hierdie drie outeure gee die beste beskouinge oor die B. woordstam en sy opbou.

Die Nominale stamme in n- ama "vleis" n-ạre

....../100.

"buffel" was skynbaar sonder aanvangs-konsonant "ɣ", maar gegewens uit ander tale, b.v. Zulu in-athi, in-ama; Swahili n-ati, dui aan die moontlikhede dat "ɣ" vroeër wel voor genoemde stamme verskyn het.

2. Die volgende eenlettergrepige stamme word aangetref in K. -va "om te wees", -re "se", -le "om te wees", -fa "gee", ens.

3. Werkwoordstamme met nasaalverbindinge: Veranderinge volgens p.p. 12, 13, 14.

4. Werkwoordstamme met aanvangsklanke wat ontstaan het as gevolg van nasaal of ander invloede, word dikwels aangetref, maar kan soms teruggevoer word na onveranderde vorme :

-p'et'a "buig" Vgl. Kop'a -fera
-thelela "gly" Vgl. vo-releli "gladheid"
<-relela

(Beide hierdie vorme kom ook in K. onveranderd voor, vgl. "Idiome"
Vgl. p. 24 b en verwysings.

40) (a) <u>AKSENT</u> :

1) Die stam-lettergreep is oorspronklik geaksentueer, teneinde dit te onderskei van die gewone vormelemente. Die aksent op die stam-lettergreep is duidelik aangetref in Duala Konde en Venda. (Phon. p. 38) In K. het die dinamiese aksent so deurgewerk dat dit moeilik is om voorbeelde te vind waar die etimologiese aksent apart optree. Nog skyn dit asof eenlettergrepige woordstamme aksentueer is, ten spyte van talryke partiekels wat vooraan mag optree.

2) Die dinamiese aksent val altyd op die tweede laaste lettergreep, daarom dat nasale behoue bly voor eenlettergrepige stamme. Vgl. p. 13.

(b) LENGTE:

Aksent en lengte word dikwels verwar. In 'n normale bewering is die tweede laaste lettergreep van enige woord wat in 'n pouse (meesal aan die einde van 'n sin) staan, lank, en die laaste lettergreep kort (soms gefluister) (Endemann P. 11).

ke a rat'a ke vona p'uli

"ra" en "p'u" word beide lank uitgespreek en gelyktydig geaksentueer.

Pouse:

xa o rat'a, re ka sep'ela

(c) INTONASIE:

Hierdie veld is nog onbewerk behalwe wat betref enkele pogings soos die van Doke, Tucker, e.a.

Intonasie het met aksent en lengte niks te doen nie, dis die musikale ritme van die taal.

Tale soos Swahili het hierdie skoonheid verloor, terwyl Bantoe van die Noord-Westelike area intonasie sterk beoefen, moontlik omdat hulle so grens aan die gebied van die Sudan-tale.

Die Soetoetale het 'n besonder fyn intonasie. Veral is dit opmerklik by eners-geskrewe woorde, b.v.:

k'e motho "ek is 'n mens"
k'e motho "dit is 'n mens"

nọk'a "rivier"

nọk'a "sout in".

In beide gevalle dra die eerste vorms op ("dit is 'n mens" en twies) 'n laer toon as laasgenoemde.

Om sulke vorme te onderskei is 'n geoefende oor nodig en 'n deeglike kennis.

Vgl. ook b.v.

o- "jy" "laag toon"

o- "hy" "hoog toon"

Daarby vind ons nog 'n belangrike intonering van die Imperatief, b;v. kom! K.t'a! Dis 'n kombinasie van hoogtoon en 'n geboë golftoon, wat effe hoër is as sy voorganger.

Die moontlikheidsvorm is net die teenoorgestelde hiervan, n.l. ňk'a rat'a.

Hierdie is alleen 'n paar opmerkinge oor 'n veld wat nie hier ekstensief behandel kan word nie.

Hoewel soms verskillende skakeringe van hoog- laag- en middeltoon nagespoor word, tog dink ek dat om praktiese redes, en vir moontlikhede van vergelyking, hoog- laag-, middel- en geboë-toon voldoende sal wees.

D E E L   III.

T E K S T E   met   B E S P R E K I N G E

1-25.

INLEIDING.

Die volgende tekste is hoofsaaklik bedoel om die be-langstellende 'n kyk in die Koni taal te gee. Daarby is daarin belangrike volkekundige gegewens te vind, hoewel dit nie die doel van genoemde tekste is nie.

Die vertalinge is so duidelik en getrou moontlik gegee, want deur idiomatiese vertalinge gaan die gees van tekste verlore.

Deur voetnote is getrag om die leser se aandag te vestig veral op die geweldige sametrekking van woorde, asook assimilasie e.a. verskynsels. Die sametrekking (akxofiša d.i. vinnig praat) skep soms probleme vir die versamelaar van tekste; deur egter aan te dring op lang-same weergawe word die aparte woorde opgemerk.

Die ortografie gebruik is soos aanbeveel deur "The Transvaal Sotho District Committee" in die pamflet "The Practical Orthography of Transvaal Sotho".

SPREEKWOORDE (DIĚMA)

1. Mpya polai xa e hwe matwa

   Die goeie jaghond verloor nie sy eelde nie.

2. Lefôtwana xa e se la xaxo, o hloba le xaêla.

   Letterlik: As 'n klein voëltjie nie aan jou behoor nie, pluk jy hom terwyl hy skree.

   Uit 'n ander se vel kan mens breë rieme sny.

3. Morêo o tantše morêi.

   Die stel het die steller gevang.

4. Mya le noka o ya a ôba-ôba.

   Letterlik: Die een wat saam met die rivier gaan, gaan buig-buig.

   Wie stroom-af gaan, buig hom na die meerderheid.

   Soms ook: Die arme maak sy bestaan deur hom te buig na omstandighede.

5. La hlôxo e ntso le ruta ke la hlôxo e thsweu mano.
Letterlik: Die een met die swart kop word geleer wysheid deur die een met die wit kop.
Die jongeling leer sy wysheid van die grysaard.

6. Rato la bobedi xa le tsibyi.
Die tweede liefde is onbekend.

7. Re bopa diolwana kateng xa tsǒna xa re xo tsebe.
Letterlik: Ons vorm mierhopies en ons is onbekend met hulle binnekant.
Ons maak kinders groot, sonder om te weet wat hulle gaan word.

8. Ngwana a sa llexo ó hwela tharing.
Letterlik: 'n Kind wat nie huil nie, sterf in die draagvel.
Wie nie opkom vir sy regte nie, gaan ten gronde.

9. Molitiana wa tswidingkana ó tseba ke mong tswidingkana
Letterlik: Die gaatjie van tswidingkana ('n soort mier) word geken deur sy eienaar tswidingkana.
Elke man ken sy eie vrou.

10. Nyatša molala e hwetše molaleng.
Letterlik: Die minagter van die vlakte het daarop gesterf.
Moet nooit 'n moeilikheid te gering ag nie.

11. Phušana ea bôya bo nthla maxola ka xo ikilela.
Letterlik: Die duikertjie met die regop hare word groot deur hom eenkant te hou (dinge te vermy).
Die swakkeling word sterk deur onthouding.

12. Di ratanaxo diphokeng di a lala.
Letterlik: Wie mekaar lief het lê in die dou.
Minnaars ontmoet mekaar in die geheim of
Die liefde ken geen moeilikhede.

13. Ó sa bone thola boreledi, teng xa yôna xo a baba.
Letterlik: Moenie sien die gladheid (rondheid) van die bitterappel nie, binne is hy bitter.
Skyn bedrieg.

14. Ka hlaxolêla loekana ya re xa le xola la nthlaba.
Letterlik: Ek het vir die doringboompie geskoffel, maar toe hy groot word, steek hy my.
Ondank is wêreldsloon.

15. Khudu xa e lahle xaphi la yôna.
Letterlik: Skildpad hy gooi nie sy dop weg nie.
'n Jakkals verander van hare, maar nie van streke nie.

NOTAS:

5. Gewoonlik "la Hlôxwe".

9. "Molitian a".
Dis die gewone "akxofisa" -tendens.

11. Let op "ikilêla" uitsonderlike refleksief "i" terwyl dit gewoonlik "ti" is.
"Maxola": hierdie "ma" voorvoegsel tree dikwels voor verbale stamme in spreuke. Die afkoms is my onbekend. Vgl. egter "Grundzüge" p. 69 „Präsens Präfix ma-".

15. Let op die aspirasie in "xaphi" teenoor P. "xapi".
Die adjektief konstruksie soos veral blyk is maar die gewone van alle Soetoe-dialekte, behalwe i.v.m. kleur-adjektiewe soos later sal blyk.

RAAISELS (NEDIPA)

"Thai-i-i" (raai-raai)

1. Sekxalabya se inametše nama.
(Die ou man staan gebukkend oor vleis).
Ké molaba: Dis 'n wip.

2. Ntlwana e se naxo monyako
('n Huisie sonder deur).
Ké leyi (lei le:): Dis 'n eier.

3. Ke kxokile nku ya tate ka mo serapeng.
(Ek het my vader se skaap vasgemaak hier (anderkant) in die tuin).
Ké lexotse: Dis 'n pampoen.

4. Ke axetši namane ya tate ka kwata tše thšweu.
(Ek het my vader se kalf omring met wit pale)
Ké leleme: Dit is 'n tong.

5. Ke ile nokeng ke ila, xomme ka boa ke homotsa.

(Ek is al huilende rivier-toe (water-toe) maar keer terug stil).

Ké mêta: Dis 'n waterpot.

6. Ke romile basemane baka ba sehlano, xomme ka ba bedi ba boa ba e swere.

(Ek het my vyf seuntjies gestuur, en twee het gevange met hom teruggekom).

ké nta: Dis 'n luis.

7. Ke na le basemane ba lesome ba kefana tša xo swana.

(Ek het tien seuntjies met enerse hoedjies)

Ké nenwana: Dis jou vingers.

8. Fe-e ké lewana.

Fe-e dis 'n afgrondjie)

ké bopi: Dis meel (Gly oor die afgrondjie van die maalklip)

<u>NOTA</u> :

1. Se- prefiks van veragting.
2. Ntlo- alleen in hierdie idioom gevind. "Huis" is gewoonlik "ngwako".

4. en 6. Suiwer adjektief stam gebruik, teenoor nomen as adjektief gebr. -šweu en sehlano.

6. "ka babedi" word dikwels opgemerk i.p.v. "ba babedi".

8. Klankbeeld: fe-e of fé.

3, 4, 5 en 6: Prefektum vorme kxokile < kxoka
axetši < axa
romile < roma
ile < ya.

<u>KLEURE VAN BEESTE: (MEBALA YA DIKXOMO)</u>

<u>Manlik</u>	<u>Vroulik</u>
Khulong (rooi)	nakhulwana
thamaxa (rooi-witrug)	nathamaxa (na)
nala (rooi met wit lap)	nanalana
kebya (rooi skimmel)	nakebya (na)
sêxa (rooibont)	nasexa(na)
thsumu (rooi met bles) (of witpens)	nathsungwana

Manlik	Vroulik.
Kxwapa (rooi-rinkals)	nakxwapana
nthso (swart)	naswa(na)
kxwadi (swart-witrug)	nakxwana
phaswa (swart met wit lap)	naphaswa(na)
thomu (swartbont)	nathongwana
kxwapa (swart ringkals)	nakzwapana
thšumu (swart met bles of wit pens)	nathšungwana
thêko (swart-vaal)	nathôkwana
pududu (blou)	napudutswana
thšêhla (vaal)	natšehlana
sôthu (donkerbruin)	nasôthwana
Hlaba (bruin-geelbek)	nahlabana
thšipu (skimmel met groter kolle swart)	nathšipyana
thšweu (wit)	nathšwana
sethšupya (poena)	nathšupyana

NOTA:

Die klankveranderinge as gevolg van suffiks -ana is bespreek in pagina 29.

Interessant die prefiks na- plus suffiks -ana by die vroulike vorme vgl. p. 38 (a). Soms word -ana weggelaat. vgl. (-na)

DOLOSSE (DIKXAXARA)

Die volgende interessante benaminge is opgemerk i.v.m. astragalie:

Letlabo le le thsadi	reebok ooi
Serôlo se se thsadi	bosbok ooi
Serôlo se se tona	ram
Kxaxa	itermago
kxoxu	ratel
thswenixatšana	bobbejaanwyfie
phalaxatšana	rooibok ooi
pudixatsana	bokooi

Twaxadima: mosadie moxolo	:	groot vrou
selomi: lesôxana	:	jong man
lexwami: mokxalabya	:	ou man
thoxwana: kxarive	:	jong meisie.

Hierdie vier plat stukke ivoor met dekorasies op, stel respektiewelik 'n ou vrou, jongman, ou man en jong meid voor.

hlwaêla	oorbietjie
Sekope	grysbokkie
lehlalerwa	wildehond
thakadu	erdvark

Vgl. p. 29 en 38. Vorme soos "phalaxatsana" is net opgemerk by bejaarde dokters en ou raadsmanne.

LIGGAAMSDELE VAN DIE MENS.

moriri	"hare"	pl. ne-	lerête	"testis"	pl. ma-
sefahluxo	"voorkop"	pl.di-	sesête	"testie"-'sak'	(pl.di-)
tsêbi	"oor"	pl.di-	mathsedi	"semen"	geen sing.
kxôfe	"ooghaar"	pl.di-			
nko	"neus"	pl.ne- pl.di-	leraxo	"bout"	pl. ma-
marôna	"neusgate"	geen sing.	pala	"binne dy"	pl.di-
morôpo	"neusrug"	pl.ne-	letôle	"knie"	pl.ma-
thama	"wang"	pl.di-	potana	"kuit"	pl.di-
nelomo(u)	"lippe"	geen sing.	kokoilane	"enkel"	pl.(di-)
leino	"tand"	pl. meno.	leto	"voet"	pl.ma-
marenene	"Tandvleise"	geen sing	monwan'a (monwana wa leto vgl. P.leoto)	"toon"	pl.ne-
mohlaxare	"kakebeen"	pl. ne-			
semetso	"sluk"	pl.di-	mohlala	"spoor"	pl.ne-
moxôlo	"keel"	pl.ne-			
leleme	"tong"	pl.ma-			
texano	"mondholte"	pl.ma-	sehuba	"bors"	pl.di-
hlôxo	"kop"	pl.di-	lexopo (kxopo)	"ribbe "	pl.di-
seledu	"kinbaard"	pl.di-			
tedu	"baard"	pl.di-	mpa	"maag"	pl.di-
molala	"nek"	pl. ne-	mokhuvu	"nael"	pl.ne-
lehwape	"skouer of bladbeen"	pl.ma-			
lehwafêlo	"onder arm"	pl.ma-			

Letsoxo "arm" pl ma-

sephaká "arm - goed ontwikkelde arm" pl. di-

sethšu "elleboog" pl. di-

thšika "pols" pl. di-

seatle "hand" pl. di-

monwana "vinger" pl. me-

ienala "nael" pl. di-

mokolo "rug" pl. me-

motono "stuitjie" pl. me-

morero "penis-wortel" pl. me-

psinyu "penis" pl. di-

nyu "vroulike geslagsdeel" pl. di-

Ingewande:-

Phiu "nier" pl. di-

namateng "blindederm"

letswafu "long" pl. ma-

sebete "lewer" pl. di-

pelo "hart" pl. di-

(lela) "derm" pl. mala

mexodu "grootmaag" pl. me-

levete "milt" pl. ma-

thšika "sening" pl. di-

madi "bloed" geen sing.

tswalo "baarmoeder" pl. di

pepe " " di-

AANDUIDING VAN TYE.

Lehone "vandag"

Mabana "gister

maloba "eergister"

Xa dikxoxo di lla "as die hoenders kraal"

Xa xo esa "met dagbreek, as dit lig word"

Ka diphokana "baie vroeg, met die dou"

Xa le hlaba "as die son opkom"

Ka tša ka moswana "met ontbyt"

Xa di etšwa šakeng "wanneer die beeste uit die kraal gaan"

Ka matena "teen middag-ete".

Mosexare "middag"

Xosexar' o moxolo "helder oordag, of om en by middag"

Moraxa matena "namiddag"

(moraxo xa)

Ka nerithi "met die skaduwees, laat namiddag"

Xa le dikêla "teen sononder"

Ka mababa "teen vanaand"

Xa xo xwalala "as dit skemer word"

Bošexo "in die nag"

Mašexoxare "middernag"

mašexo a maxolo "middernag".

O be leka kxoxo "jy moet die hoender probeer, m.a.w. met voor of met hoenderkraal"

Nako "tyd, uur"

letšatši "dag, son"

ngwaxa "jaar"

ngwaxela "verlede jaar"

ngwazemo of

ngwaxong ola "doerdie jaar"

išaxo "volgende jaar"

bofêlo "ewigheid"

Verlede jaar of maand soms: "kxwedi ya xo feta" (maand wat verby is)

NOTAS:

1. Let op die verswyging van nomina in b.v. xa le hlaba, xa di etšwa šakeng ens.
2. Veral by hierdie vorme vind die sametrekking baie plaas.
3. etšwa, ekwa, eja, ens: Voor eenlettergrepige werkwoorde tree in sinsverband 'n "e" op: moontlik om dieselfde rede as i.v.m. behoud van nasale voor eenlettergrepige stamme. Vgl. verder ke etla "ek kom"

ENERS LUIDENDE WOORDE.

Noku pl. di- "ystervark"

Noka pl. di- "rivier"

nôka pl. di- "heup"

xo noka, werkwoord, "om in te sout"

nuku pl. di- "litte, b.v. van 'n suikerriet"

nako pl. di- "tyd"

nko pl. di- "neus"

nku pl. di "skaap"

nkwe pl. di- "tier"

nkwe, werkwoord, "hoor my"

In Pedi het ons eilike enersluidende woorde wat alleen onderskei word deur intenasie.

Sola "uitskep (pap) la (hoog), sola "vervel" la (laag)

Sêxa "lag" (laag), sexa "sny" (hoog)

Die opmerklik dat K in hierdie gevalle differensiasie maak deur aanvangskonsonante te verander:

Thsola "skep uit", sela "vervel"

Thsêxa "lag", sêxa "sny"

Vgl. p. 24 en Deel II p. 34 a) Nota 2.

XO LOMA.

Re loma marotse fela le morôxo wa dinawa, lehiya le ba le longwa botala. Byalo ka sekxowa re lahlile, xa xo sa loma motho.

Le apewa ka xe e moxolo. Re kxobakana netse kamoka, bana le basadi ba. Xomme xa re lomme kamoka re boela maxaing, a rena.

Le byala bya mabela mathomo le byona bya longwa.

Re tšea sehlare se re rexo ke ngwaxa. Re ya se epa, ke moka re se kxêma re xobantše le morôxo. Byalo re šihletša maoto, matolo, diatla, dithsu le moxôlo, le sehuba le phatla, ke moka re ya kxêma, re a tswa; ke moka re tšlaxo re eja.

E moxolo wa lapeng o re bitša kamoka xothôma xoloma yêna le mosadi, ke moka re ya ba latêla ka boxolo. Le bana ba a loma. Byala bona bo loma ke ba baxolo fêla

Kxoši e loma pele, ke xona xo lomaxo ba ba hlatlamaxo. Ke moka.

Die onderstreepte gedeeltes is sametrekkinge van bota, mabele + a, bo + genetief 2, morôxo + o.

Die "y" van "ya" word byna nie waargeneem nie. In baie gevalle is dit alleen "a" wat hoorbaar is.

Die besitlike voornaamwoord van "byala", bier, asook "byala" self grens soms in uitspraak aan "vzala" en "vza".

DIE LOMA-FEES (OM TE BYT)

Ons eet alleen pampoene en spinasie (van bone) ritueel (loma - ritueel eet. Moroxo - enige groente b.v. toppe van bome, voorberei soos spinasie); mielies is lank gelede ook ritueel geeet. As gevolg van die (invloed) van witmens gewoonte (sekxowa), eet niemand meer ritueel nie (kom niemand meer hierdie gewoonte na nie).

Hy (die pampoen) word gekook by die grootste een (d.i. die hoof van die stat, of die oudste, wat gewoonlik hoof is). Al die statte vergader, ook die vrouens en kinders. En as ons almal 'gebyt' het, gaan ons terug na ons huise.

Ook die bier van die eerste kafferkoring word 'gebyt'.

Ons neem ('n soort) medisyne wat ons noem jaar (van die jaarbossie). Ons grawe dit uit, en dan hap ons daarvan gemeng met hierdie spinasie. Nou vryf ons in (daarmee: met die jaarbossie) ons voete, knieë, hande, ellemboë en keel, ook ons bors en ons voorkop, en dan hap ons en ons spu uit; dan (eers) neem ons en ons eet.

Die oudste van die kraal roep ons algar bymekaar. Hy en sy vrou begin (eerste) om te 'byt' en dan volg ons hulle in orde van belangrikheid (grootheid). Ook kinders 'byt'. Bier (egter) word met 'gebyt' deur volwassenes.

'n Kaptein 'byt' eerste, en dis dan (eers) dat byt die wat hom opvolg (in orde van belangrikheid).

Dis die einde (dis al).

NOTA: Die jaarbossie (ngwaxa het 'n patatagtige bol en word soms gekerf vir bogenoemde doel.

Hulle "loma" vanaf die kaptein af in orde van belangrikheid tot by die hoofde van huisgesinne. In die ou dae het kraalhoofde by die kaptein vergader totdat hy eers ge-"loma" het. Daarna is dit vir hulle vry om as hoofde van krale op hulle beurt die nuwe oes toeganklik te maak vir diegene onder hulle, ens.

XO NEŠA PULA.

(Verhaal van 'n persoonlike ondervinding).

Be e tle neša ke makxolwake, Mpyana-Tau. Be ba kxatlêla dihlare mo pitšeng. Ke moka le tlo xa hlare se mo pitšeng, mašoboro le mathumaša. Ke moka le foka ka tala tša mosêhla naxe (naxa e) kamoka. Mathumaša ba xa ka dipitšana, mašoboro re xa ka naka tša dikxoma.

Xomme xa re fekile modime wa (duidelik o a) thuša, pula e ne.

Xomme re kile ra se dira ka nnoši selo see, ra se soma xore ke therešo. Re le mesoma (masome a) mararo, masome a mabedi e le mathumaša, lesome e le bahlankana.

Xa re tloxa ra foka Mmamokxalwane, ra foka Tubatse, Moletsi, ra rotoša noka (noka ya) Moletsi ra fihla. Xa Sedikana. Ra ba ra boa Šaxa. Xomme pula ya boa ya na.

Byalo re sa ile, ba hlaba nku ba tšla mošwang wa yôna. Mošwang o ba o thšêla sehlareng sa xo thšuba. Ba xotša mollo ba tšea hlare se ba thšêla mo sebešong, sa tuka xwa tlala muši (soms mušus).

Hlare se ba re ke mmitša. Mmitšo (mmitša o) ó xoxa pule (pula ye) ó tliše mo.

Botala be xo ila xa matlakala a mahia a thšuba ke letšatši, le xa e le mameko a dinthso. Xa bana ba seke ba di uta, ba di lahla ka taong, pula be e sa ne. Be ba di idiša ka kudu.

Le mosadi be a ka seke a sêxa byang hleng xa thšeme xa ba se ba loma naxa e ba re: "Basadi sêxang byang". Xana ba swarwa ba nthša sekete ba lefa.

DIE REËNSEREMONIE (Om te laat reën).

(In hierdie spesifike geval) Sou dit laat reën word deur my grootmoeder Mpyana-Tau. Hulle het medisyne (sit) en stamp in 'n pot. (Stamp en in die pot gooi). Hierna sal julle (bedoel ons) die medisyne uit die pot skep, die jong seuns en jong meidjies (benaminge van groep jong seuns of meisies net eer hulle na die stamskool gaan).

Dan sal julle die aarde sprinkel met takke van die "mosehla" boom. Die jong meidjies skep met potjieseen die seuns met beeshorings.

As ons gesprinkel het, dan help die Heere, en dit reën (die reën hy reent).

Ons het hierdie ding eens self gedoen, en ons het gesien dat dit waar was. Ons was dertig, twintig meidjies en tien seuns.

Toe ons vertrek het ons Bergfontein gesprinkel, ons het die Steelpoort (wyk) gesprinkel, Dwarsrivier, en so langs die rivier op tot by Kafferskraal. Ons het toe teruggekeer na Rietfontein. Die reën het nou toegesak (aangekom) en dit het gereën.

Terwyl ons weg was, het hulle 'n skaap geslag en die pensmis daarvan geneem. Hierdie pensmis het hulle in brand-medisyne gegooi. Hulle het vuur gemaak, hierdie medisyne geneem en daarin gegooi, dit het gebrand en daar was baie (vol van) rook.

Hierdie medisyne noem hulle roeper. Hierdie roeper trek die reën en hy bring dit hierheen.

Lankal was dit verbode (is vermy geword) as mielieblare gebrand is deur die son, (of) al is dit die basse van suiker-riet. As kinders dit nie wegsteek nie, (maar) hulle gooi dit buite weg, (dan) het dit nie gereën nie. Hulle het dit streng verbied.

Ook 'n vrou sou nie gras sny na aan 'n land eer die veld nie ritueel oopgesit is nie (loma) en gesê is: "Vroue sny julle gras." As hulle sou gevang word dan moes hulle 'n ding (dier of besitting) uitja en vergoed (boete betaal).

XO LOMA.

Xo be xo longwa xa xo butšwa marôtse le mahia. Xo tlo lo loma ngwana pele wa mošate.

Ba apea marôtse le mahia, ba xobelanya le dinthso. Ba tsea nexati ye ya marôtse ba xatiša dithu kamoka. Ba thôma ka ngwan'a pele. O fo ja ke moka o ba boletse tšela. Ke moka byalo.

Xo tle le ∠ xo tla xo (le)

Nexati ye ya > nexat'ya

ngwan'a ∠ ngwana wa

DIE LOMA-FEES.

Daar is ritueel gëeet (gebyt) geword as die pampoene en mielies ryp word. Die eerste kind (oudste) van die hoofstat "byt" eerste.

Hulle kook pampoene en mielies deurmekaar met suikerriet. Hulle neem blare van pampoene en sit dit op alle ledemate. Hulle begin met die eerste kind. Hy eet net, en dis klaar, hy het die pad vir hulle oppgemaak. Dis nou al.

XO LOKIŠA PEO.

Xa re šetše re xaša mašemo re alafa mabêle a (mabel a). Xomme re a foxohla ka sehlare. Hlare se ke mosadi-moswana, se re foxohlaxo ka sona. Re se xobelanya le byala le serokolo.

Byalo xe, mabêle a re a bea ka thoko. Xa re xaša re tsopola mabêle a xo foxohlwa re a thsêla mo peung. Xa mabêle a re xašitše, a (a a) šetšexo re yo nweša mabêle ala (mabêl ala).

Ke moka xona fao re nwa byala byo.

OM SAAD REG TE MAAK (TE DOKTER)

As ons saai dan dokter ons die graan. Ons vryf dit in met medisyne. Hierdie medisyne is swart-vroutjie (soort bossie) dit waarmee ons vryf. Ons meng dit met bier en serokolo ('n appeltjie).

En nou sit ons hierdie graan eenkant. As ons saai neem ons 'n bietjie gevryfde graan en meng dit met die saad. As ons hierdie graan gesaai het, neem ons dit wat oor is en drenk die graan daarmee. En dan drink ons bier (somar daar).

NOTA. xo nwesa: Bier word gekook en dan word 'n bietjie daarvan geneem en ritueel op die hand gegiet, terwyl die seremoniemeester ronddraai. As hy terugkeer word die orige gedrink.

XO UPA MOTSE.

Xa re khudexa me re fihlaxe re upa motse.

Re tsoma nku ke moka ya bolawa. Ayalo re tšea sehlare re xobelanya le mahura a nku, ke moka re upa mots'o (motse o).

Hlare se re se fexohletša dikokwaneng ke meka re di kôkôtêla ka moka mo re axaxo nthse.

Xa re thômo xo axa, bana re ba hlabela ka hlare se. Ke xona re thômaxo xo axa.

OM 'N STAT TE DOKTER (VRYWAAR)

As ons wegtrek dan dokter ons die stat waar ons kom (heen trek).

Ons soek 'n skaap en hy word geslag. Nou neem ons medisyne en meng dit met die skaap se vet, en dan dokter ons die stat.

Hierdie medisyne vryf ons in op penne, en dan slaan ons hulle in ooral waar ons bou.

As ons begin bou, ent ons die kinders in met hierdie medisyne. Dis dan eers dat ons (regtig) begin bou.

RÊTO SA XA SEKWATI.

Sekwati, Sekwata-kwatiša moloko. Sekwati se hlwa le tataxo ngwana ngwakong, e le man'waxo (mano a xo) ja tataxo ngwanana. Makxale ke ya hlaba. Ke thšukudu ya lenaka mpeng. Hlahla mosela lephoka mašidi, mašidi a xatiša koa xa bekwati.

MARANGRANG.

Mokxwenyan'a Pahla (nwkxwenyana wa < o a) manyala a hlahla. A re mamane e thomu e swana le ya mang. Ke Tšiana le le maoto maso, le le maoto a nekxeledi a marumo. Kxoši tataxo Masapi, Sebolai, sekxatleletša neloko, maxale xa a bolaya Hẽ - hẽ - hẽ molapong. Moxale tataxo Madikhumane kôkôto. Ke lethoke la modiokwane.

Serêto	"pryslied"
thšukudu	"renoster"
lephoka	"damp"
	"verstoorder"

Mašidi	"kruit"
hlahla	"voorsien van"
thomu	"swartbont"
nekxeledi	"littekens"
neloko	"familielede"
Hẽ - hẽ - hẽ	"een van sy slagoffers op 'n strooptog"
lethoke	"alleenloper"
mediokwane	

TERME IN VERBAND MET DIE HUWELIK.

Bakxonyana (Enkv. mo-): Dit is 'n groep manne bestaande uit die ouer en jonger broer(s) van die bruidegom, asook die man van die spesifike suster met wie se beeste die bruidegom gaan "nyala". Elke suster se "lenyalo" beeste word gewoonlik toegesê aan 'n spesiale broer, gewoonlik in orde van ouderdom.

Hierdie "bakxonyana" funksioneer as aanjaers van die huweliksbeeste, en by die onderhandelinge oor die aantal wat gegee sal word, asook by die algemene seremonies i.v.m. die huwelik. Die bruidegom is self afwesig, dus tree hulle namens hom op. Kortheid - en gerieflikheidshalwe word dit deur my vertaal as "strooijonkers".

Betšana (Sing. mo-): Dis 'n groepie jong meisies, gewoonlik familie van die bruid, wat haar bystaan in al die seremonies, soos beskrywe word. Vertaal "strooimeisies".

Lekxetlwa (pl. ma-): Dis een spesiale "strooimeisie" wat nooit geskei is van die bruid nie, selfs nie by die famale voltrekking nie.

Patšen : Hierdie seremonie is in die tekste omskryf.

Nyala: Die huwelik sluit deurmiddel van beeste. gewoonlik word gepraat van "ruil". Dis egter nie in die gees van die Bantoe-huwelik "ruil" nie. Dus vertaal ons dit waar deur "trou".

Lenyalo: "Xomo tša lenyalo" is huweliksbeeste. Lenyalo is huweliksvoltrekking.

<u>Loša:</u> Dis 'n moeilike term om in Afrikaans te vertaal. "vry" is gebruik, dis egter 'n twyfelagtige term. Eintlik is "loša" onderhandel i.v.m. 'n moontlike huweliksluiting, want jou vader of moeder kan ook vir jou gaan "loša".

<u>TŠA LENYALO</u>

Xa lesoxana le lšea mosadi xomme byano o lošetša ke <u>tataxwe</u>, xabe kxarebe.

Xomme xa re kwane ke nthsa dikxomo xomme re <u>y o</u> nyala re ya mo xoroša.

Xa e le wa lesoxana malome (malumi) o <u>tl o</u> monthšetša kxomo le xa e le ka etea (etwa) le xa e le ka pedi.

Byano kxareb'a lesoxana xa e tšewa re bitša molome wa xaxwe (malum'ya xaxe). O tl'o hlabiša <u>ngwane</u>. Malumi wa xaxwe xa a mo hlabišitše e tšwa le kxomo tše pedi.

tataxwe ∠ tata wa xaxwe

tl'o ← tla xo

etea ∠ -te adjektief stam. (a?)

ngwan'e ← ngwana ye

byano wissel met byalo.

<u>(SAKE) VAN DIE HUWELIK:</u>

As 'n jong man 'n vrou trou, "vry" sy vader vir hom by die tuiste van die meid. (Vry reël sy sake).

As ons ooreengekom het, jaag ek beeste uit en ons gaan trou en ons bring haar huis-toe.

Wat betref die jong man, vir hom sal sy moedersbroer een bees uitjaag of al is dit twee.

As die jong man se dogter getrou word, roep ons sy oom. Hy kom slag 'n bees vir hierdie kind. As hy nou vir haar geslag het, dan neem hy (gaan uit met) twee beeste. (Natuurlik van die beeste waarmee sy "geruil" is).

TSA XO LOSA.

Xa lesôxana le rata xo tšea mosadi le thôma le kwana le mmaxwe le rē: "Mmane ke kxahlile ke mokête".

Mmaxo lesôxana o ya xo mmaxa kxarebe o re: "Ke rata ngwana ye wa xaxo". Ke moka yêna o tl'e re: "O rata xo reng ka yêna?" Ke moka nna ke tlo re: "Ke rata xo me tšeêla ngwana'ke". O fetola a re: "Xôna xa wa xaxo a rata ye wa ka, le nna wa xaxo ke ya mo rata".

Xa lesôxana le rata xo (rat'o) tšea le pataletša ka mmaxwe Ke moka mmaxwe o tl'o ya xo monna a re: "Ngwana o re o re".

(SAKE) VAN DIE HUWELIKSOORREDING.

As 'n jong man begerig is om 'n vrou te neem, begin hy deur ooreen te kom met sy moeder, en hy se: "Moeder, ek is bekoor deur so-en-so".

Die moeder van die jong man gaan dan na die moeder van die meisie en sê: "Ek wil hierdie kind van jou hê". Dan sal sy antwoord: "Wat wil jy met haar maak"? Dan sê ek: "Ek wil trou haar-vir my kind". Sy antwoord: "As joue dan myne wil hê dan wil ek joue ook hê."

As 'n jong man wil trou, dan "werk hy diplomaties" (pateletša) met sy moeder. Dan gaan sy moeder na die man (haar man) en sê: "Die kind sê so-en-so".

NELAO YA BOXADI.

Tsatši le ke ya boxadi mmane le tatane ana ba ntaya ba re:

Ó ye ó dule ó se wa ba lehàla.

Ó se ke wa ya wa thswenya, monna wa xaxo (monn'a xaxo).

Ó lête monna

Ó thsabe monna wa xaxo, monna wa xaxo ke hloxo ya (hlox'wa) xaxo.

Monna xa a re ó mo dirêle xabotse, ó mo dirêle.

Ó se ke wa kxanyoxa banna ba bang, monna wa xaxo o tee.

WETTE VAN DIE HUWELIK.

(Verhaal deur 'n vrou)

Die dag toe ek gaan trou (eintlik na my man se tuiste gaan) het my vader en my moeder my as volg onderrig (beveel):

Jy moet gaan en bly, jy moet die 'n egbreker wees nie.

Jy moet nie jou man gaan pla nie.

Pas hom op. (Versorg hom)

Jy moet jou man vrees, jou man is jou hoof.

As die man se jy moet iets vir hom doen, dan doen jy dit vir hom.

Jy mag nie ander mans begeer nie, jy het net een man.

XO LOŠA KXAREBE.

(Persoonlike verhaal van 'n jong man uit die Phetla familie)

Ka tloxa mo xae ka ya xa Masa. Xomme nna ke xopotše xo loša kxarebe e nkxahlile mo nthse. Xomme ka fihla ka mo hloka. Fêla ka dula a ba a fihla a etšwa mo a bexo a ile. Xomme byalo ka thôma xo mmitša e sa le ka moswana. Ke tsatsi le ke bexo ke šetše ke sepela ka lêna.

Xomme a thôma xo xana, byalo makxolo wa xaxwe (makxol'wa xaxwe a re: "Sepela, xa motho a xo bitša ó thaetše." Byalo a êmêlêla ka nothatha. Byalo a nthsala ka moraxo. Ka mmotša a re: "O tl'o mphelexetša xo fihla mola". Byalo ka thôma xo mo loša ka re: "Ke ya xo rata xo xo tšea". Byalo a thôma xo thšoxa a seke a fetola selo. Ka mmotša ka re: "Xa ó sa kxone ó mpotse ke tsame ke tšoma ba bang pele". Byalo a re xo nna: "Xona xa retse, ke tl'o bôna weni". Byalo ka re xo yena: "Xôna xo lokile. Tatane o tl'o fihla xo tlo lo fetša ditaba". Byalo ka mo šadiša xabotse ka re: "Ó lebêlêle tatane".

Xomme ka sepela ka ya xae ka re xo tatane: "Ke lošitše kxarebe xa Masa. Sepela ó yo mpeletša ditaba".

Xomme a ya a nthša kxomo ya (kxom'a) motsoko.

Byalo a thôma xo bolêla a re: "Ke kwa ngwana a re o kxahlane le ye wa xaxo. Xomme byalo o nthometše xo tl'o lo fetša ditaba xo lena".

Byalo bala ba bitša kxareb'e (kxarebe ye). Byalo

kxarebe ya fihla, ba re xo yêna:" A mokxalabya ye wa mo tseba na?" Kxarebe ya re: "E! Ke ya mo tseba". Btalo ba mmotšiša xore ke mang. A re: "Ke tataxo Ntšaxana, morwa Phetla".

Byalo ba re: "A o forane le yêna Ntšaxana?" A re: "E! o ntošitše". Ba re: "A wa reša wa mo rata?" Byalo a re: E! Ke ya mo rata."

Byalo ba re: "Mokxalabya o xo tsomela morwai." Kxarebe ya re: "Ena ke tl'o bona lena, sôxana le ke le ratile". Moo ditaba di ya (dya) fela, ba re xo mokxalabya: "Sepela di lokile, re tl'l xo lokišetša tša monyanya."

Byalo ba xabo kxarebe ba thôma xo inêla mabêle, xomme ba apea mabyala. Xomme ba roma motho xo tsebiša ba xabo lesôxana xore ba tle ba nyale. Xomme ba xabo lesôxana ba thôma xo kxoba dikxomo tša xo nyala, xo tsoma le bakxonyana.

Xomme bakxonyana ba (ba a) di xapa. Xa ba fihla xa xabo kxarebe ba a nyala. Byalo ba thôma xo ja monyanya ka thabo. Ba hlwa mo monyanyeng. Ka moswana ba xabo kxarebe ba hlabisa bakxonyana xa ba nyetše xa botse. Xape ka moswana bakxonyana ba thôma xo sepela le betšana (enkv. motšana) le motšeiwa. Ba rwala mokôkôtlo (nama ya kxomo ye ba e hlabilexo) xomme ba ya xa xabo lesôxana.

Xomme ba re xo fihla ka moswana ba ya patšeng, ke xore ba ya thabeng mo ba betlaxo diphatana tše nne tše thsesanyana ba di tlemaxo mo hloxong xo etsa xa ba rwalêla dikxong. Xôna tšatši leo moo thabeng xape ke lexotšaneng, ke xore xa ba je selo ba hlwa le tlala.

Ka nerithi ba a xorôxa. Xomme ba y'o hwetša ba ba apeetše dinama tša dipudi. Byalo betšana ba ba thôma ka xo sa je, ba rata xa bakxonyana ba ba rêka pele. Xomme bakxonyana ba bá ba ba rêka ka diphita, le xa e le ka thšalete. Xomme ba thôma xo ja.

Xomme ka moswana betšana ba thôma xo sepela, xo teya le motšeiwa. Xomme ba yo hlwa matšatši a se makae. Ke moka ba a mmuša. Motseiwa o tliša ke bakzekolo. Xa ba fihla ba tla

ba rwetši mošemo wa motšeiwa ye, o yêna le monna ba tl'oxo rôbala kxakala ôna.

Ka moswana xa ba xoma ba a mo laya, ba re: "Rena re ya sepela. Xo thôma lehono ka mabana o alêla monna wa xaxo. O seke wa mo hlopha ka selo. O mo apeêle maxeu xa a lema."

Xomme ka mabana sôxana le le thôma xo lata. Ke xore byalo ka mafêlo a mokxowa o..

DIE HUWELIKSREËLING.

Ek het vertrek en na Mašá gegaan. My doel was om daar na 'n meisie te vry wat my bekoor het. Toe ek daar kom het ek haar nie gevind nie. Maar ek het gewag tot sy terugkeer vandaar waar sy heen was. Ek het haar die eerste keer begin roep die volgende oggend. Dit was die dag waarop ek reeds wou vertrek.

Sy het begin om te weier, maar toe het haar grootmoeder gesê: "Loop, as iemand hou roep, moet jy luister". Sy het toe beswaarlik opgestaan. Sy het my nou gevolg. Ek het haar toe gesê: "Jy moet my vergesel tot daar". Nou het ek begin om na haar te vry en ek se: "Ek het jou so lief dat ek met jou wil trou". Sy het toe begin om te skrik en niks geantwoord nie. Ek sê toe vir haar: "As jy nie kan nie, sê my dan sodat ek ooral vorentoe ander kan soek". Sy sê toe aan my: "Nou, dan weet ek nie, ek sal maar vir jou kyk". Ek antwoord toe: "Dan is dit reg. My vader sal kom om die sake te kom afhandel". Ek het haar toe gegroet (mooi laat agterbly) en gesê: "Kyk uit vir my vader". (Verwag my vader)

Ek het toe geloop en huis-toe gegaan en vir my vader gesê: Ek het na 'n meisie gevry by Masa. Gaan handel die sake vir my af".

Hy het toe gegaan en die "snuif bees" uitgeja (aangewys. Dis 'n troupand).

Nou het hy begin spreek en gesê: "Ek hoor dat my kind en jou kind mekaar mooi gevind het. Hy het my gestuur om die sake by julle te kom afhandel".

Daardie (mense) hulle het toe die meisie geroep. Die meisie het toe aangekom, en hulle sê toe vir haar: "Ken jy hierdie ou man?" Die meisie antwoord: "Ja. Ek ken hom".

Hulle vra toe uit wie dit is. Sy se toe: "Dis die vader van Ntšaxana, die seun van Phetla."

Hulle sê toe: "Het jy met hom ooreengekom (Mekaar mislei)?" Sy se: "Ja. Hy het na my gevry." Hulle vra: "Het jy hom werklik lief (wil jy hom werklik hê)?". Sy antwoord: "Ja! Ek wil hom hê"

Hulle se toe: "Die ou man soek jou vir sy seun.". Die meisie antwoord: Ek sal kyk na julle, die jong man het ek bemin". Hier het die sake klaargeraak; hulle sê toe aan die ou man: "Loop, dis reg, ons sal vir jou 'n fees voorberei". (Dinge van die fees).

Nou het die familie van die jong meisie graan in die water gesit, en bier gekook. Hulle stuur toe iemand om die familie van die jong man mee te deel dat hulle moet kom trou (ruil). Die familie van die jong man het nou begin om (beeste) van die huwelik (ruil) te versamel, asook "strooijonkers" te soek.

Die "strooijonkers" het hulle (d.i. die beeste) nou aangeja. As hulle aankom by die tuiste van die jong meid dan hyala hulle.

Nou begin hulle om fees te vier (te eet) in vreugde. Hulle bly by die fees. Die volgende dag slag die famielie van die jong meid 'n bees vir die "strooijonkers" as hulle mooi "genyala" het. (D.I. baie beeste gegee het).

Die dag daarop vertrek die "strooijonkers" met die "strooimeisies" en die "bruid". Hulle dra die hele plat rug (vleis van die bees wat geslag is) en hulle gaan na die tuiste van die jong man.

Sodra hulle daar aangekom het, gaan hulle die dag daarop "patšeng" -toe, d.w.s. hulle gaan berg-toe, daar waar hul vier dun stokkies regsny wat hulle op hulle koppe bind soos wanneer hulle hout aandra. Verder is dit op daardie selfde dag daar in die berg "lexotšaneng", d.w.s. hulle eet niks, hulle bly met die honger.

Laat namiddag (met die skaduwees) keer hulle terug. Hulle gaan nou vind dat vir hulle bokvleis gekook is. Nou begin die "strooimeisies" om nie te wil eet nie, hulle wil hê dat die strooijonkers" vir hulle moet koop (iets gee eer hulle eet).

Eindelik koop hierdie strooijonkers vir hulle met krale, of al is dit geld. Nou begin hulle om te eet.
Die volgende dag loop die "strooimeisies", saam met die "bruid" Hulle gaan enkele dae versuim. Dan bring hulle haar terug. Die "bruid" word dan gebring deur ou vrouens. As hulle aankom dra hulle 'n mat van die "bruid"; dit waarop sy en die man sal slaap.

As hulle die volgende dag terugkeer, beveel hulle haar as volg: "Ons gaan nou loop. Van vanaf vandag moet jy saans bed maak vir jou man (oopgooi). Jy moet hom met niks pla nie. Jy moet vir hom "maxeu (soort bier) kook as hy ploeg".

Vanaf daardie aand slaap die jong man by haar. D.w.s. nou is al hierdie gebruike op 'n end.

XO SWARA NGWANA.

Byano kxarebe xa e imme, mabaka a xaxwe xa a batametše ó ya xaxabo, xomme ó swara ngwana nthse. Byalo ba thôma xo romêla xa xabo lesôxana xore ngwana mono ó xôna. Mmaxo lesôxana ó ya xo mo tšea a boa xae. Xomme ngwana be mo raêla leina la makxolwaxe (makxolo wa xaxwe). Xa e le mošemanyana ba mo raela ina la tataxo monna xoba tataxo mosadi. Xa e le ngwanyana ba mo raêla ina la mmaxo mosadi, xoba la mmaxo monna.

OM 'N KIND TE BAAR.

En nou as die jong meid swanger is, as haar tyd nader, gaan sy na haar plek, en sy baar die kind daar.

Nou begin hulle (die meid se familie) om (boodskappe) te stuur na die jong man se woonplek, namelik dat hier 'n kind is. Die moeder van die jong man gaan haar nou haal en bring haar terug huis-toe.

Die kind word nou die naam gegee van sy grootouer. As dit 'n seuntjie is, gee hulle hom die naam van die man se vader of die vrou se vader. As dit 'n dogtertjie is, gee hulle haar die naam van die vrou se moeder, of van die man se moeder.

TŠA BOXADI.

Mosadi yâna re ya mo loša. Re losa kxarebe. Lesôxana

le ya xaxabo kxarebe. Xa a fihla nthse o loša kxarebe. Xomme xa ba kwane le kxarebe ó boêla moraxo byalo. Xa a thôma xo boêla moraxo ó botša mmaxwe (mma wa xaxwe) le tataxwe xore: "Ke tšwa bokete ke tš'o (tšwa xo) loša mokête, mmane le tatane kwnag". Mmaxwe le tataxwe ba swanetš'o (swanetše xo) botsa moxolwane. Moxolwane ó tšea molamo ó ya ditabeng.

Xa a fihla ó re xo batswadi ba kxarebe: "Ke tsoma sexo sa metsi". Xomme byalo batswadi ba kxarebe ba bitša kxarebe. Byalo xê ba mo šupa monn'e (monna ye). Kxarebe byalo ba mmotsiša xore: "A monna ye waø mo tseba na?" Byalo kxarebe e swanetš ore (swanetše xore): "E! ke ya mo tseba". Byalo ba re: "Wa tseba xore monna ye wa xo tsoma na?". Kxarebe e re: "E! ke ya mo rata". Batswadi ba re: E! xa xo ratile wéni xa xo taba. Monna yela (monn'ela) ó tšea molamo mola ba kwane o boêla moraxo.

Xa a fihla koa xae o re: "Ditaba tšeo di fedile."

Byalo xo tloxa kxaitšedi ya lesôxana le moxolwane, ba tšea mabêle ka mothotwana ba (a) ya.

Byalo bat xapa kxom'a (kxomo ya) motšoko ba e iša boxadi bya ngwana xo thibêlêla seferô.

Ka moraxo xo apeiwa mabyala (malwa) xa xabo kxarebe. Xomme byalo xo bitšwa ba xabo lesoxana xore: "Tla! le nyalang".

Byalo tataxo lesoxana le mmaxo lesoxana ba nthša kxomo tše. Kxomo tše di xapa ke bakxonyana. Ba di iša koa xaxabo kxarebe. Babo kxarebe ba tšea kxomo e ngwe ya bona ba (a) e hlaba ba re: "Re Hlabiša lenyalo".

Xomme xa e le xobane ba thakxile xo tšewa kxomo e ngwe ya baxabo kxarebe: Ba re ke ya xo tiêla ngwana wa bôna phoka.

Mola xo hlabyaxo kxomo ya bakxonyana xo tšewa lebipi. Le tšea ke bakxonyana ba apeša motšeiwa le kxetlwa la xaxwe. Xomme motšeiwa le kxetlwa la xaxwe ba tšea letsoku ka diatleng ke moka ba tlotša bakxonyana mola ba lebetši. Ke moka ba a thsaba. Byalo ba rakadiša ke bakxonyana ba re: "Re ya ba tiya".

Ke xore byalo lenyalo le fedile. Betšana le motšeiwa ba rwala mokôkôtlo ba iša xa xobo lesoxana. Ba tšama ba ěma mo tseleng ba patêlwa ke diphota le masêka. Pheta tše ba re ke xo rufa betšana.

Xa ba fihla xobo lesôxana ba tsoxa e sa le bošexo ba tšea

bolôko le metsi ba tl'o rita mo lapeng. Ka moswane ba tšea ke masôxana ba išwa patšeng ba se ba ja. Xona moo xo hlabya pudi

Xa ba boa babo lesoxana ba šila letsoku ba tlotša betšana ba. Betšana ba byalo ba re xo ja ba rwala hlôxo le letsôxo ba boêla xabo kxarebe.

Ba re xo fihla ba hwetša xo apêilwe huba sa kxomo yela (kxom'ela) ya xo hlabya.

Motsiewa byalo ó isa ke bakxekolo xabo lesôxana.

Ba xabo ba mo nea phahlo ya (phahl'wa) motse, xo yo ama motse wa (mots'a) xaxwe.

HUWELIKSGEBRUIKE ((SAKE) VAN DIE HUWELIK)

Na 'n vrou vry ons. Ons vry na 'n jong meisie. Die jong man gaan na die huis van die jong meisie. As hy daar kom, vry hy na die meisie. As hy met haar ooreengekom het, gaan hy terug. As hy teruggekeer het sê hy aan sy moeder en sy vader: Ek kom van so-en-so en ek het gevry na so-en-so, my vader en my moeder hoor julle (tog)!"

Sy vader en sy moeder behoor dit aan sy ouer broer mee te deel. Sy ouer broer neem dan 'n kierie en gaan na die "sake" toe.

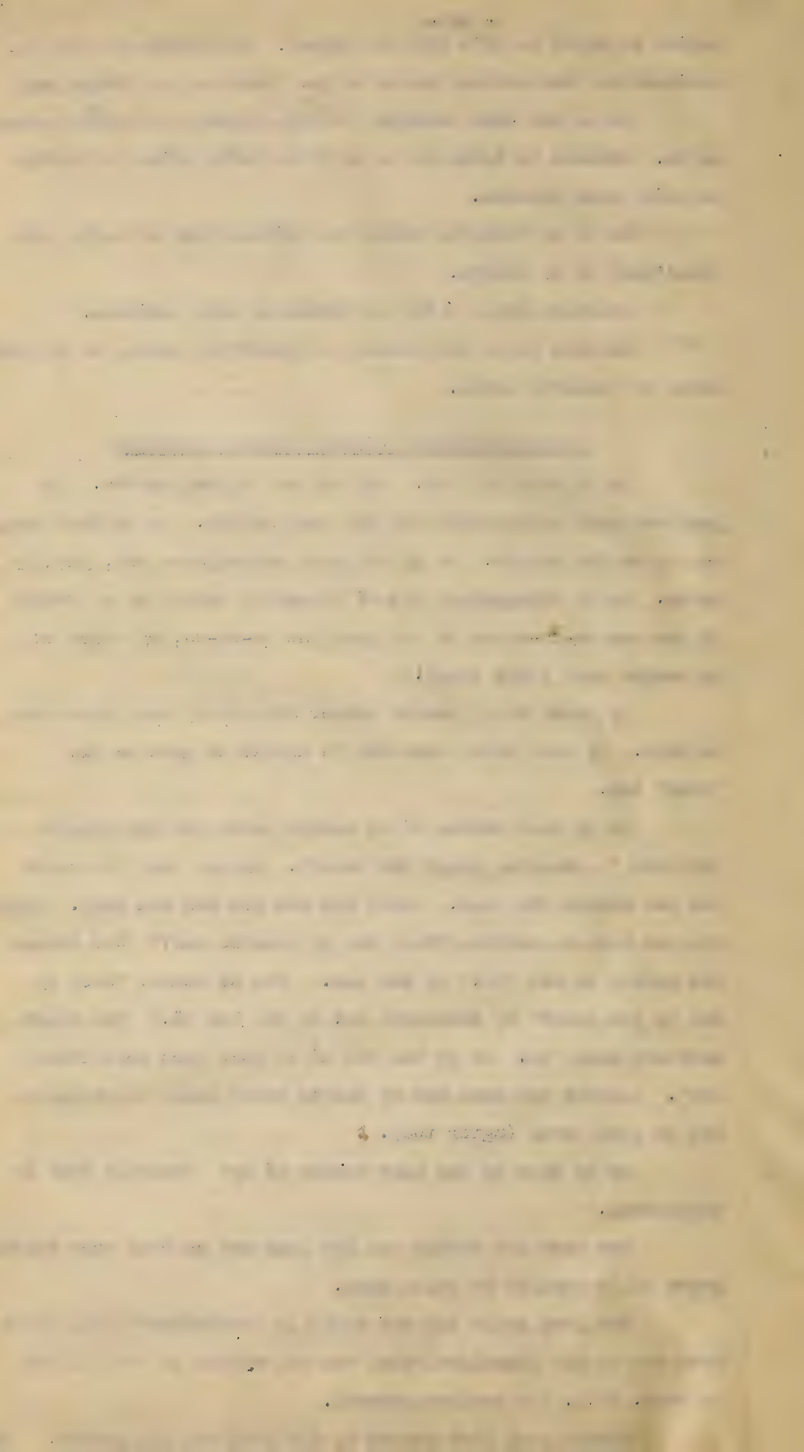
As hy daar aankom sê hy aan die ouers van die meisie: "Ek soek 'n skepding (dop) vir water". En nou roep die ouers van die meisie vir haar. Hulle wys nou die man aan haar. Hulle vra nou aan die meisie: "Maar ken jy hierdie man?" Nou behoor die meisie te se: "Ja!" Ek ken hom." Nou sê hulle: "Weet jy dat hy jou soek?" Sy antwoord: Ja! Ek wil hom hê." Die ouers antwoord nou: "Ja! As jy hom wil hê is daar geen moeilikheid nie". Daardie man neem nou sy kierie nadat hulle ooreengekom het en gaan terug (agter toe).

As hy daar by die huis aankom sê hy: "Daardie sake is afgehandel."

Nou neem die suster van die jong man en haar ouer suster graan in 'n mandjie en hulle gaan.

Nou jaag hulle (of wys aan) die "Snuif-bees" aan, hulle neem hom na die (huweliks)-plek van die meisie om die hek toe te maak. (D.i. die verlowingsbees).

Hierna word bier gekook by die stat van die meisie. En

nou word die mense van die jong laat weet: "Kom! dat julle trou (ruil)".

Nou jaag die vader ~~xxx~~ en die moeder van die jong man die beeste uit. Die beeste word aangeja deur die "strooijonkers" Hulle neem hulle na die meisie se tuiste. Die familie van die meisie neem een van hulle beeste en slag dit, en hulle se: "Ons slag vir die trouery". (of huweliksbeeste).

As hulle nou regtig wil mooi maak (ordentlik wees) word nog 'n bees van die meisie se familie geneem (en geslag): hulle sê dis die bees wat die dou wegslaan vir hulle kind. (D.i. die pad oopmaak vir haar vertrek).

As nou eindelik die "strooijonkers" se bees geslag word, word die netvet geneem. (dit is die netvet) Dit word geneem deur die strooijonkers en aangetrek (d.i. om die hoof en skouers gesit) vir die bruid en "haar spesiale strooimeisie". Nou neem die bruid en die "strooimeisie" rooiklip in hulle hande en dan smeer hulle die "strooijonkers" onverwags. Nou word hulle gejaag deur die strooijonkers en hulle sê: "Ons slaan hulle".

Nou is die huweliksvoltrekking verby. Die "strooimeisies" en die bruid dra nou die plat deel van die rug en hulle neem dit na die tuiste van die jong man. Ooral langs die pad gaan staan hulle, en hulle word betaal met krale en ringe. Die krale word gesê is om die "strooimeisies" aan te spoor.

As hulle by die jong man se tuiste aanland, staan hulle baie vroeg (d.i. nog in die nag) op en hulle neem mis en water en smeer op die werf. Die volgende dag word hulle geneem deur die jong mans na die patšeng sonder dat hulle geëet het. Daarna word 'n bok geslag.

As hulle terugkeer maal die familie van die jong man rooiklip en smeer die "strooimeisies". Sodra die "strooimeisies geëet het, dra hulle die blad en die kop weg (d.i. van die bok) en gaan terug na die tuiste van die meisie.

Sodra hulle daar aankom vind hulle dat die bors van daardie bees wat geslag is, gekook is.

Die bruid word hierna deur ou meide na die jong man (hulle) se stat geneem.

Haar mense gee haar besittings van 'n stat (d.i. wat sy sal nodig kry in haar stat), om haar stat te gaan opbou.

B I B L I O G R A F I E.

GESKIEDKUNDIG.

Arbousset : Narrative of an Exploratory Tour.
Bryant, A.T. : Olden Times in Zululand and Natal.
Hunt, D.R. : An Account of the Bapedi. (Bantu Studies December, 1931).
Moffat : Missionary Labours.
Stow, G.W. : The Native Races of South Africa.
van Warmelo, N.J.: A Preliminary Survey of the Bantu Tribes of South Africa.

TAALKUNDIG.

Bourquin, W. : Neue Ur-Bantu-Wortstämme. (Fünftes Beiheft Zur Z.F.E.S.)
Brown, J.P. : Secwana-English Dictionary.
Coertze, P.J. : Die Betekenis en Funksie van die Voorvoegsel van die Sewende Klas van Selfstandige naamwoorde in die Sotho-Tswana-groep van Bantoetale. (Bantu Studies Maart, 1936).
Dieterlen en Mabille: Sesuto-English Dictionary.
Doke, C.M. : The Phonetics of the Zulu Language.
v. Eeden, B.I.C. : Tjisoli Klank- en Vormleer (Ongepubliseerde D. Phil Tesis Universiteit van Stellenbosch, 1934).
v. Eeden, B.I.C. : The Terminating Vowel ofthe Bantu Verbal Stem. (Bantu Studies Deel viii No. 4)
Eiselen, W. : Veranderungen durch vorgehendis i in den Bantusprachen. (Z.F.E.S. Vol. Xiv)
Eiselen, W. : Nuwe Sesoeto Tekste van Volkekundige Belang met Verklarende Aantekenings. (Annale van die Universiteit van Stellenbosch).
Endemann Karl : Versuch einer Grammatik des Sotho.
Endemann Karl : Wörtebuch der Sotho-Sprache.
Engelbrecht, J.A.: Suffixbildung bei den Südafrikanischen Bantusprachen. M.S.O.S. Vol. XXVIII.
Jacottet, E. : A Practical Method to Learn Sesuto.
Jacottet, E. : A Grammar of the Sesuto Language.
Meinhof, C. (Vertaal deur N.J.v. Warmelo.) : An Introduction to the Phonology of the Bantu Languages.
Meinhof, C. : Grundzüge einer vergleichenden Grammatik der Bantusprachen.
Tucker, A.N. : The Comparative Phonetics of the Suto-Chuana Group of Bantu Languages.
Wookey, A.J. : Secwana Grammar.

PRINSLOO